

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 34

Одеса
2018

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 326 від 04.04.2018 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 2 від 31.10.2018 р.

Видавнича рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А. Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **Д. А. Зайцев**, д-р техн. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Заступник головного редактора серії – д-р. юрид. наук, проф., завідувач кафедри теорії та історії держави і права **Н. М. Крестовська**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

К. В. Белякова, д-р юрид. наук, проф. (Польща); **В. В. Дудченко**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **К. В. Горобець**, канд. юрид. наук (Нідерланди); **В. М. Дрьомін**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Т. С. Ківалова**, д-р юрид. наук, проф., Заслужений юрист України; **О. С. Кізлова**, д-р. юрид. наук, проф.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **В. О. Туляков**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф., Заслужений діяч науки і техніки; **Є. О. Харитонов**, д-р юрид. наук, проф.; **Г. І. Чанишева**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **Mark Weston Janis William F.**, Starr Professor of Law (США).

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Юриспруденція», 2018

© Міжнародний гуманітарний університет, 2018

Тицька Я. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету*

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню сутності поняття «академічна доброчесність» на підставі чинного законодавства та з'ясуванню особливостей нормативного регулювання академічної доброчесності як одного з елементів системи забезпечення якості освіти. Запропоновано авторський перелік ознак, характерних для академічної доброчесності. Визначено перелік заходів, застосування яких направлено на дотримання академічної доброчесності. Проаналізовано новий вид відповідальності за порушення принципів академічної доброчесності.

Ключові слова: академічна доброчесність, академічна відповідальність, якість освіти, здобувач освіти, система забезпечення якості освіти.

У сучасних умовах реформування освіти як багатокомпонентного феномену, прийняття оновленого законодавства, яке містить норми, що стосуються належного функціонування системи освіти, першочергове значення має саме гарантування якості освіти; формування довіри суспільства до системи та закладів освіти, органів управління освітою; постійне та послідовне підвищення якості освіти; допомога закладам освіти та іншим суб'єктам освітньої діяльності у підвищенні якості освіти. Досягнення такого завдання можливе за умови ефективного та доцільного використання всіх елементів системи забезпечення якості освіти. Академічна доброчесність є відносно новим поняттям для нормативно-правової бази, однак не новим у використанні і застосуванні закладами освіти та здобувачами різних рівнів освіти.

Варто відмітити підвищення уваги серед науковців до з'ясування сутності академічної доброчесності, а також до окремих аспектів її застосування, наприклад, колективна робота «Академічна чесність як основа сталого розвитку університету» (Київ, 2016 р.) [1], колективна монографія «Академічна доброчесність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених» (Дніпро, 2017 р.) [2], матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Академічна доброчесність студента як чинник формування громадянського суспільства» (Чернівці, 2018 р.) [3] тощо.

Актуальність теми зумовлена вагомим значенням академічної доброчесності для гарантування та підвищення якості освіти, а також необхідністю дослідження саме правового аспекту встановлення загальних принципів академічної доброчесності задля ефективного їх застосування.

Метою статті є аналіз сутності поняття «академічна доброчесність» на підставі чинного законодавства (зокрема Закону України від 05.09.2017 року «Про освіту») та з'ясування особливостей нормативного регулювання академічної доброчесності як одного з елементів системи забезпечення якості освіти.

Слід зазначити, що Законом України від 05.09.2017 року «Про освіту» [4] вперше на нормативному рівні закріплено поняття «академічна доброчесність», адже Закон України від 23.05.1991 року «Про освіту» [5] (який втратив чинність) взагалі не містив такого поняття. Так, відповідно до легальної дефініції академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Аналогічне визначення закріплене і у Законі України від 01.07.2014 року «Про вищу освіту» [6] – доповнено зазначений Закон у зв'язку з прийняттям Закону України від 05.09.2017 року «Про освіту». Т. Фініков наголошує на тому, що в основу вже класичного сьогодні визначення поняття «академічної доброчесності» покладено сполучення наступних фундаментальних чеснот: чесності, довіри, справедливості, поваги та відповідальності, а пізніше, в 2013 році, доповнено новою, шостою чеснотою – мужністю [1, с. 11]. Етимологічно поняття «академічна доброчесність» складається з поєднання двох слів: «академічний», що у словниковій літературі означає: 1) стосується академії; здійснюваний нею; 2) навчальний; 3) суто теоретичний, абстрактний; який не має практичного значення, відірваний від життя; 4) який додержується встановлених традицій у мистецтві [7, с. 25] та «доброчесність» – властивість за значенням «доброчесний»; який живе чесно, дотримується всіх правил моралі; який є проявом чесності, моральності [8, с. 326]. В. Хмарський, досліджуючи американський досвід академічної доброчесності, звертає увагу і на сутність понятійного аналогу – «academic integrity» і зазначає, що «academic» – походить від слова «Академія», відомого ще з доби античності, як назва школи, у якій в IV столітті до н.е. читав свої лекції Платон, і відповідний прикметник застосовується для позначення того, що пов'язано з найвищим рівнем у царині наук чи мистецтва – академічний рівень, академічний театр тощо, а також як синонім до поняття «навчальний» — академічна група, академічна відпустка тощо; «integrity» походить від пізньолатинських слів «integer» (ціле число), «integrare» (складати ціле) або «integritas» (цілісність) – переважна більшість слів з цим коренем стосуються математики, і лише термін «integrity» має виключення, оскільки на перше місце з трьох тлумачень поставлено «моральну чистоту», «порядність», а потім – «цілісність, завершеність» та «якість або стан недоторканності» [1, с. 54–55]. Так, можна стверджувати, що етимологічно «академічна доброчесність» пов'язана з «навчальною та науковою порядністю».

Враховуючи нормативне визначення академічної доброчесності, а також її етимологічне значення, можна сформулю-

вати ряд ознак, притаманних такому поняттю, до яких можна віднести:

- комплексний характер – специфічне поєднання моральних і правових засад, що виражається у сукупності етичних принципів та визначених законом правил;
- наявність спеціального суб'єкта – учасників освітнього процесу (до яких належать здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти);
- чітко визначена сфера застосування – в процесі навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності;
- особлива мета, а саме – забезпечення довіри до результату навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

І. Дегтярьова, досліджуючи вплив академічної доброчесності на інституційну практику української вищої школи, відзначає, що про академічну доброчесність можна говорити у чотирьох вимірах:

- індивідуальному – на рівні конкретного індивіда – студента, викладача, науковця, керівника, коли у центрі уваги персональна та професійна етика окремої людини та її власні ціннісні орієнтири, дотримання моральних принципів та кодексу професійної етики, турбота про репутацію та повагу в академічному середовищі;
- інституційному – толерування/нетолерування таких явищ на рівні окремого вищого навчального закладу або наукової установи, створення певних нормативних передумов для культивування академічної доброчесності на інституційному рівні, впровадження цих принципів у процес навчання, оцінювання й рейтингування академічного персоналу у кадрову політику;
- системному – утвердження принципів академічної доброчесності на рівні усієї системи вищої освіти і науки, зокрема шляхом легітимізації відповідних позицій у нормативно-правових актах, що становлять законодавчу базу для її функціонування;
- колегіальному – на рівні академічного середовища у широкому його розумінні як формального/неформального об'єднання учасників навчальної та наукової діяльності (студентів, аспірантів, дослідників, викладачів, адміністраторів тощо) [1, с. 199–200]. Так, можна стверджувати, що одночасне дотримання академічної доброчесності на всіх цих рівнях (на рівні окремої особи, установи, академічного середовища та законодавства) дозволить вести мову про багаторівневе забезпечення якості освіти та її підвищення.

Розглядаючи академічну доброчесність як невід'ємну частину якості освіти, варто зауважити, що під якістю освіти слід

розуміти відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартом освіти та/або договором про надання освітніх послуг. Відповідно до нормативних положень структурно система забезпечення якості освіти має три складники:

- 1) система забезпечення якості в закладах освіти (внутрішня система забезпечення якості освіти);
- 2) система зовнішнього забезпечення якості освіти;
- 3) система забезпечення якості в діяльності органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти.

З огляду на сукупність цих трьох складників, система та механізми забезпечення академічної доброчесності є елементом першого складника системи забезпечення якості освіти (внутрішньої).

Законодавством передбачено перелік заходів, застосування яких направлено на дотримання академічної доброчесності. Тобто нормативно встановлено, виконання яких саме дій може свідчити про належне застосування принципів академічної доброчесності. Такі заходи згруповано в залежності від суб'єктів, які їх застосовують, – окремо для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників, і окремо для здобувачів освіти (табл. 1).

Особливістю законодавчого закріплення положень щодо академічної доброчесності є встановлення на нормативному рівні детального переліку порушень академічної доброчесності із визначенням змісту кожного з них, зокрема це:

- академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
- самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;
- фабрикація – вигадання даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;
- фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;
- списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;
- обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;

Таблиця 1

Заходи, застосування яких направлено на дотримання академічної доброчесності	
для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників	для здобувачів освіти
<ul style="list-style-type: none"> - посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; - дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; - надання достовірної інформації про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації та власну педагогічну (науково-педагогічну, творчу) діяльність; - контроль за дотриманням академічної доброчесності здобувачами освіти; - об'єктивне оцінювання результатів навчання. 	<ul style="list-style-type: none"> - самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей); - посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; - дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; - надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

– хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі;

– необ'єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти.

Слід зауважити, що Законом України від 05.09.2017 року «Про освіту» введено ще одну новацію у вигляді нового виду відповідальності – академічної. Хоча зазначеним Законом не визначено змісту поняття «академічна відповідальність», проте окремі аспекти та загальні правила її застосування врегульовано.

Так, законодавчо передбачене загальне правило, що види академічної відповідальності (у тому числі додаткові та/або деталізовані) учасників освітнього процесу за конкретні порушення академічної доброчесності визначаються спеціальними законами та/або внутрішніми положеннями закладу освіти, що мають бути затверджені (погоджені) основним колегіальним органом управління закладу освіти та погоджені з відповідними органами самоврядування здобувачів освіти в частині їхньої відповідальності. Порядок виявлення та встановлення фактів порушення академічної доброчесності також визначається уповноваженим колегіальним органом управління закладу освіти. Так, наприклад Н. Маслова, аналізуючи академічну свободу і академічну відповідальність, дещо ширше розглядає сутність академічної відповідальності, виходячи за межі суто юридичні і називає її «різновидом соціальної відповідальності», яка включає три рівні: 1) відповідальність перед самим собою; 2) відповідальність перед іншими суб'єктами академічної спільноти; 3) відповідальність перед державою і суспільством; причому перший рівень академічної відповідальності має суто моральний характер, другий рівень може мати моральний, корпоративний або правовий характер, третій рівень є суто правовим [9, с. 75–76].

Форми та види академічної відповідальності законодавством передбачено в залежності від суб'єкта вчинення порушення: для закладів освіти – визначаються спеціальними законами (серед яких Закони України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту»); а для педагогічних, науково-педагогічних, наукових працівників та для здобувачів освіти – Законом України від 05.09.2017 року «Про освіту», зокрема (табл. 2).

Враховуючи серйозність наслідків для особи, яка порушила принципи академічної доброчесності, варто наголосити на необхідності повного, всебічного, об'єктивного розгляду справи відносно особи, яка притягається до академічної відповідальності. До того ж необхідним є детальне закріплення на нормативному рівні всіх процедурних аспектів притягнення до академічної відповідальності (із зазначенням строків, етапів,

суб'єктів, процедури оскарження результатів тощо). Законом України від 05.09.2017 року «Про освіту» закріплено права осіб, стосовно яких порушено питання про порушення нею академічної доброчесності, а саме:

– ознайомлюватися з усіма матеріалами перевірки щодо встановлення факту порушення академічної доброчесності, подавати до них зауваження;

– особисто або через представника надавати усні та письмові пояснення або відмовитися від надання будь-яких пояснень, брати участь у дослідженні доказів порушення академічної доброчесності;

– знати про дату, час і місце та бути присутньою під час розгляду питання про встановлення факту порушення академічної доброчесності та притягнення її до академічної відповідальності;

– оскаржити рішення про притягнення до академічної відповідальності до органу, уповноваженого розглядати апеляції, або до суду.

І слід зазначити, що порушення академічної доброчесності є не лише підставою для притягнення особи до академічної відповідальності, а і до інших видів відповідальності з підстав та в порядку, визначених законом. Зокрема, порушення академічної доброчесності може бути підставою для притягнення особи до дисциплінарної відповідальності (ст. 147-152 Кодексу законів про працю України), цивільно-правової відповідальності (загальні правила відшкодування шкоди встановлено главою 82 Цивільного кодексу України), адміністративної відповідальності (наприклад, ст. 51-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності»), кримінальної відповідальності (наприклад, ст. 176 Кримінального кодексу України «Порушення авторського права і суміжних прав»).

Таким чином, варто позитивно відмітити наявність необхідного нормативного підґрунтя щодо визначення на легальному рівні поняття академічної доброчесності та загальних засад її застосування. До ознак, які характеризують академічну доброчесність, слід віднести: комплексний характер (специфічне поєднання моральних і правових засад, що виражається у сукупності етичних принципів та визначених законом правил); наявність спеціального суб'єкта – учасників освітнього процесу (здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які провадять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти); чітко визначена сфера застосування – в процесі навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності; особлива мета, а саме – забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. За порушення правил академічної

Таблиця 2

Наслідки застосування академічної відповідальності	
для педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників	для здобувачів освіти
<ul style="list-style-type: none"> - відмова у присудженні наукового ступеня чи присвоєнні вченого звання; - позбавлення присудженого наукового (освітньо-творчого) ступеня чи присвоєного вченого звання; - відмова в присвоєнні або позбавлення присвоєного педагогічного звання, кваліфікаційної категорії; - позбавлення права брати участь у роботі визначених законом органів чи займати визначені законом посади. 	<ul style="list-style-type: none"> - повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); - повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; - відрахування із закладу освіти (крім осіб, які здобувають загальну середню освіту); - позбавлення академічної стипендії; - позбавлення наданих закладом освіти пільг з оплати навчання.

добросовісності особу може бути притягнуто до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної. Окрім того, можуть бути застосовані заходи нового виду відповідальності, визначеної законом – академічної.

Література:

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд «Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. Політики»; за заг. ред. Т.В. Фінікова, А.С. Артюхова. Київ: Таксон, 2016. 234 с.
2. Академічна добросовісність: проблеми дотримання та пріоритети поширення серед молодих вчених: колект. монографія / Артюхов А. та ін.; за заг. ред. Н.Г. Сорокіної, А.С. Артюхова, І.О. Дегтярьової. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 168 с.
3. Академічна добросовісність студента як чинник формування громадянського суспільства: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів та молодих учених, 1-2 берез. 2018 р. / Вищ. держ. навч. закл. України «Буковин. держ. мед. ун-т», Студент. рада БДМУ; [відп. ред. Н. І. Зорій]. Чернівці: БДМУ, 2018. 239 с.
4. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38-39. Ст. 380.
5. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 р. (втратив чинність на підставі Закону № 2145-VIII від 05.09.2017 р.). Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 34. Ст. 451.
6. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 37-38. Ст. 2004.
7. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1, 1970. 799 с.
8. Словник української мови в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 2, 1971. 550 с.
9. Маслово Н.Г. Академічна свобода і академічна відповідальність. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. 2017. Вип. 43. Т. 1. С. 72–76.

Тыцкая Я. А. Академическая добродетель как элемент системы обеспечения качества образования

Аннотация. Статья посвящена определению сущности понятия «академическая добродетель» на основании действующего законодательства и анализу особенностей нормативного регулирования академической добродетели как одного из элементов системы обеспечения качества образования. Предложено авторский перечень признаков, характерных для академической добродетели. Определено перечень действий, применение которых направлено на соблюдение академической добродетели. Проанализирован новый вид ответственности за нарушение принципов академической добродетели.

Ключевые слова: академическая добродетель, академическая ответственность, качество образования, соискатель образования, система обеспечения качества образования.

Tytska Ya. Academic integrity as an element of the education quality assurance system

Summary. The article is devoted to the definition of the essence of the concept of “academic integrity” on the basis of the current legislation and clarification of the peculiarities of normative regulation of academic integrity as one of the elements of the system for ensuring the quality of education. The author’s list of features characteristic for academic integrity is proposed. The list of measures, the application of which is aimed at adherence to academic integrity, is determined. A new type of responsibility for breaking the principles of academic integrity has been analyzed.

Key words: academic integrity, academic responsibility, quality of education, education, education quality assurance system.

Сидоренко О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін
Миколаївського інституту права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Таран З. В.,
спеціаліст права

АКСІОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена визначенню категорії «ефективність правових норм», її особливостей. Аналізовано детермінанти ефективності правових норм. Зазначено аксіологічне та антропологічне підґрунтя ефективності правових норм, соціальну обумовленість ефективності правових норм, шляхи вдосконалення ефективності правових норм в умовах сучасності.

Ключові слова: право, правова норма, ефективність, ефективність правової норми, детермінанти ефективності, аксіологічні засади, антропологічні засади, соціальна ефективність.

Постановка проблеми. Значний розвиток усіх суспільних сфер життєдіяльності, обумовлений технічним розвитком і намаганням особи до отримання швидкого результату від власної діяльності, сприяє необхідності існування дієвого механізму правового регулювання, який би відповідав суспільним потребам, ефективно упорядкував відносини в суспільстві та сприяв їх подальшому розвитку та вдосконаленню. Особливою необхідністю під час формування якісної та дієвої нормативно-правової бази, яка б ефективно регулювала відносини в суспільстві постає розуміння сутності ефективності правової норми. Проблематика ефективності правових норм постає багатогранною, проте особливої актуальності набуває дослідження аксіологічного та антропологічного підґрунтя ефективності правових норм, соціальної ефективності правових норм узагалі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних аспектів ефективності правової норми, зважаючи на антропологічні та аксіологічні засади, у своїх працях здійснювали такі вчені, як Р.П. Дорохов, М.І. Козюбра, Л.Ф. Купіна, О.М. Сидоренко та інші вчені-правознавці. На особливу увагу заслуговують праці С.А. Калініна, С.В. Несинової, Ю.М. Оборотова.

Метою статті є аналіз аксіологічного та антропологічного підґрунтя ефективності правових норм в умовах сучасності.

З метою глибокого дослідження ефективності правових норм необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати визначення таких категорій, як «ефективність», «ефективність правової норми», «право», «цінності права», «правові цінності»; 2) визначити аксіологічні та антропологічні засади ефективності правових норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будучи соціальним явищем, правова норма виступає регулятором відносин у суспільстві, забезпечує єдність, впорядкованість і злагодженість індивідуальних і групових інтересів шляхом закріплен-

ня міри свободи, рівності та справедливості. Правові норми мають упорядковувати різні сфери людської життєдіяльності, а саме: економічну, соціальну, політичну, культурну, історичну, духовну тощо. Проте особливістю ефективності правових норм на сучасному етапі постає відображення аксіологічних та антропологічних засад правових норм як одних із чинників підвищення їхньої ефективності. Правові норми постають соціальним явищем, у яких закріплюється ціннісна природа (аксіологічна та антропологічна), яка обумовлена людською природою, здатністю людини до аналізу, оцінювання, розуміння цінностей, взаємодією між людиною та реальністю як системою цінностей.

Поняття ефективності прийнято розглядати як щось потрібне, належне, дієве, значуще, те, що надає позитивний результат, ефект. У свою чергу, ефективність правової норми можна аналізувати як досконалий показник соціальної значущості правових норм, визнання та схвалення їх суспільством як необхідних регуляторів відносин у суспільстві. Під ефективністю правових норм треба розуміти співвідношення цілей, визначених законодавцем під час формулювання норми права та результатів, досягнутих внаслідок її реалізації, застосування, зважаючи при цьому на об'єктивні та суб'єктивні чинники, які мали вплив на процес реалізації норми [1, с. 186].

Дослідження ефективності правових норм в аспекті аксіології та антропології необхідно починати з визначення понять «право», «цінності права», «правові цінності». Право як соціальне явище завдяки своїй ціннісній природі окреслює ціннісні властивості своїх системних складників (правових норм, засад). На думку професора Ю.М. Оборотова, право – це історично сформована, морально обґрунтована та релігійно вивірена, легалізована нормативна система, розрахована на всезагальне визнання (легітимацію) та відповідну поведінку людей, організацій, соціальних спільнот, яка використовує процедуру, формалізоване рішення та державний примус для запобігання та вирішення конфліктів, збереження соціальної цілісності [2, с. 21]. Тож з огляду на прагнення до вдосконалення чинного правопорядку, наявну правову культуру, цивілізацію, міжнародний досвід є трактування є найбільш актуальним, оскільки відображає всі вагомі складові поняття «право», ціннісно-нормативний зміст права, що підкреслює не тільки нормативний, але й ціннісний зміст усього механізму дії права. Відповідно до цієї позиції, право має на меті закріплення, перерозподіл та охорону існуючих у суспільстві цінностей, інформування про цінності, які постають

цінностями права. Цінності права постають метою та засобом задоволення соціальних потреб, інтересів особи, суспільства, групи людей [2, с. 48]. Такими цінностями визнаються матеріальні та нематеріальні блага, які є необхідними для суспільства, людини, групи людей (життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, освіта, власність тощо). У свою чергу правові цінності постають засобами, за допомогою яких забезпечуються та захищаються цінності права [2, с. 49]. Такими цінностями постають різноманітні пільги, заохочення, засоби державного впливу, юридична відповідальність тощо. У праві утворюються різноманітні цінності, які уособлюють у собі цивілізаційні та культурні основи, що пов'язані з розумінням таких категорій, як «свобода», «справедливість», «порядок», «збереження соціальної цілісності» тощо. Зважаючи на предмет і мету дослідження, необхідно приділи увагу розгляду таких концепцій праворозуміння, як ціннісно-нормативна та інтегративна, які відображають сутність аксіологічних та антропологічних основ правових норм. Відповідно до ціннісно-нормативного праворозуміння простежується шлях права через віки та покоління, враховуючи менталітет, правові традиції, правові інститути, які зумовлюють історичну обґрунтованість права, його моральні засади та відповідність релігійним основам. Ціннісно-нормативна система права передбачає її визнання народом (легітимацію), що сприяє ефективності та дієвості системи права та правових норм. Основоположними ідеями ціннісно-нормативного праворозуміння постають такі: а) конфліктне призначення права; б) необхідність збереження соціальної цілісності. Сутність ціннісно-нормативного праворозуміння доповнюється інтегративною концепцією праворозуміння, прихильниками якої є такі вчені, як Є. Аннерс, Г. Дж. Берман, Д. Голл. Інтегративна концепція поєднує в собі ідею моральних цінностей права, ідею соціальних передумов формування права, ідею юридичних термінів і понять. Відповідно до цього підходу право розуміється як різновид соціальної дії, процес, у якому правові норми, цінності, фактичні обставини переплітаються та знаходять своє відображення в законотворчому процесі. Інтегративна концепція бере за основу правові ідеї, правові норми, правові відносини, які в сукупності дають змогу зрозуміти сутність і природу права. Отож, аналізуючи вищезазначене, можемо зробити висновок, що ефективність правових норм зумовлюється ефективністю права взагалі, адже право поєднує в собі всі важливі елементи, такі як: цінності, ідеї, правові норми, правові відносини, які в сукупності сприяють ефективності правових норм, ефективності права та правового регулювання. Ці концепції праворозуміння відповідають існуючим у суспільстві та державі потребам, адже сьогоденні умови окреслюють необхідність у підвищенні значення та ролі права та його приписів у людській життєдіяльності. Провідною думкою в сучасній загальнотеоретичній юриспруденції постає те, що формування та розвиток права, правових норм має базуватись на аксіологічних та антропологічних моментах, людській свободі та оперуватись мудрістю.

В основу аксіологічного підходу покладено визнання людини найвищою соціальною цінністю та визнання права цінністю, специфічною формою відображення та способом втілення людських цінностей. Використання аксіологічного підходу надає можливість зрозуміти, що базою зародження, виявлення та розвитку ціннісних особливостей між правом і людиною постає розвиток і поширення гуманістичної природи права. На думку вченого С.А. Калініна, як учення про цінності, взяте в контексті

світоглядного розуміння людини, аксіологія дає змогу характеризувати ієрархію цінностей, що склалися стосовно конкретного світогляду й антропології, описувати їхній зміст стосовно конкретної цивілізації, взятої в певному історичному часі [3, с. 270]. Аксіологія права розуміється як система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права [4, с. 49]. Цінність права постає його позитивною характеристикою, яка зумовлює забезпечення потреб та інтересів членів суспільства. Кожна правова норма повинна втілювати в собі правові цінності, адже, по-перше, правові норми втілюють цінності у правовій системі, внаслідок чого ідеали справедливості набувають загальнообов'язкового значення, забезпечуються державою та сприяють підвищенню моральних цінностей правової системи; по-друге, правові норми забезпечують масове розповсюдження серед населення ідей і цінностей щодо справедливості. Коли йдеться про з'ясування аксіологічного виміру правової норми, то передусім повинно стояти питання, наскільки справедливі правові цілі й правові засоби, які закріплюються в юридичних нормах [5, с. 89]. Як зазначає професор Ю.М. Оборотов, у сучасному світі показовою є зміна ролі людини як суб'єкта права у правовому житті суспільства, що зазнало впливу на зміну змісту права, підвищило значення не тільки правових нормативів, але й ціннісно-орієнтаційних складників прав, залишаються актуальними ідеологічні складники змісту права, які забезпечують націленість на стійкість правової реальності, її рухливості в умовах взаємодії правових культур, а також збереження власної правової культури [6, с. 199]. Сучасне правове життя, яке розвивається в умовах індивідуалізованого суспільства та стрімких змін у суспільних відносинах, зумовлює визначення особливостей ефективних правових норм шляхом звернення до ціннісного змісту права. Необхідність застосування аксіологічного підходу під час дослідження ефективності правових норм зумовлюється співвідношенням права, правових норм із моральними засадами, звичаями, релігією, адже ефективність правових норм значно залежить від взаємодії з іншими регуляторами (як юридичними, так і неюридичними). Правові та моральні норми є основоположними елементами щодо регулювання та впорядкування відносин у суспільстві, вони взаємодіють один з одним у процесі регулювання відносин, доповнюють один одного, та їхні ознаки багато в чому співпадають. Наприклад, те, що правові норми дозволяють або забороняють, те саме мораль заохочує або застерігає. Мораль є системою принципів, оцінок, ідей, суджень, норм людської поведінки, які виникають із потреби узгодження інтересів індивідів один з одним, із суспільством, що спрямоване на врегулювання поведінки людей відповідно до понять «добро та зло», «справедливість і несправедливість», «честь і безчестя», підтримується особистим переконанням, вихованням і силою громадської думки. Як зазначає професор Ю.М. Оборотов, взаємозв'язок між нормами права та нормами моралі зумовлений тією роллю, яку мораль відіграє у сфері правового регулювання [7, с. 101]. Норми права, що не відповідають нормам моральності, сприймаються в суспільстві як несправедливі, тому є неефективними у правозастосовній (зокрема, правоохоронній) діяльності [8, с. 9]. Одним зі складників права України на ранніх періодах було звичаєве, церковне, світське право. Звичайні норми та звичаєве право виступають регуляторами суспільних відносин, спрямованими на вдосконалення національних правових систем, що у взаємозв'язку з правовими нормами забезпечує дієвість та ефективність регулюючого механізму. Релігійні нор-

ми мають вагомий вплив на упорядкування відносин у суспільстві та функціонування правової системи, уособлюють у собі еталони варіантів поведінки в життєвих ситуаціях, впливають на свідомість, свободу особи, регулюють суспільні відносини, поведінку в соціумі, формують ставлення людини до інститутів права, протиправної та правомірної поведінки.

Осмилення природи людини є центральним питанням, на якому зосереджують увагу вчені, оскільки праворозуміння ґрунтується на концепції природи або сутності людини. Правові норми є досконалими лише маючи зв'язок з особою, оскільки внутрішня сторона права та його норм ґрунтується на особливостях людської природи, її свободи та самовизначення. Під час аналізу антропологічного підходу до ефективності правових норм людини та правові норми постають сторонами, які впливають один на одного. Людина обумовлює правову реальність, правові норми беруть участь в утвердженні істинних форм існування людства. Існування правових приписів без людини, суспільства вважається неможливим. Сутність і зміст правових норм обумовлюються людськими та суспільними змінами. Будучи інтеграційним синтезованим дослідженням, філософсько-антропологічний підхід надає можливість аналізувати правові норми як досить складне утворення, яке містить у собі такі три елементи: правові ідеї, правові норми, правові відносини. Права та свободи людини й громадянина постають єдиною, ціннісною системою, що здатна забезпечити взаємне існування людини, суспільства та держави. Ефективність правових норм не повинна суперечити пануванню права, справедливості та свободи в суспільному житті, не повинна перешкоджати реалізації основоположних принципів – особистісного зростання, гуманізму, відповідальності, самоконтролю. Проблематика духу та букви закону існує та вирішується у рамках антропологічного підходу до розуміння сутності правової норми та обумовлює існування нових стимулів задля ефективності правових норм. Ефективність правових норм у нормативній базі обумовлюється глибиною відображення особливостей людської сутності. Необхідним детермінантом ефективності правових норм постає антропологічна адекватність – співвідношення людських властивостей із людськими потребами. Отож співвідношення правових норм нормативно-правових актів з особливостями психіки, ідеалів, потреб особи сприяє ефективності правових норм. Правові приписи, як зазначалося, мають відповідати моральним основам суспільства, адже позбавлення правових норм моральної насиченості сприяє зневазі до людської гідності. Відповідність правових норм людським потребам, якостям, можливість правових норм виражати та розвивати такі людські якості, як духовність, творчість, натхнення, сприяють ефективності правових норм і забезпечують особистісний розвиток. Отже, відповідно до антропологічного підходу, ефективність правових норм обумовлюється рівнем матеріально-духовної реалізації особи. Людяність як відповідність людини її соціальній природі дає можливість вважати її основоположною категорією, метапринципом права, який повинен стати основою антропоцентристської побудови права [9, с. 48].

В умовах сучасності підвищується необхідність у посиленні міжнародного контролю та вдосконаленні механізмів вирішення спорів щодо захисту порушених прав і свобод людини. Розвиток України як демократичної, правової та соціальної держави потребує вдосконалення національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод її громадян як важливих цінностей сьогодення. Вини-

кає необхідність удосконалення національного механізму реалізації рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Основні аксіологічні та антропологічні цінності закладено в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, яка прийнята Радою Європи у 1950 році. Зазначена Конвенція закріпила основоположні цінності та встановила механізми їх гарантування. Саме належний рівень дотримання та реалізації вказаних цінностей забезпечує ефективність правових норм і високий рівень демократичного розвитку держави та суспільства. Однією з головних міжнародних інституцій, яка забезпечує захист прав і свобод, постає ЄСПЛ, судова практика якого виступає джерелом права, що формується на основі рішень цього органу, які спрямовані на захист прав і свобод людини та громадянина. Тому задля ефективності правових норм, врегулювання відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України, усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї, впровадження в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, створення передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ проти України – 23 лютого 2006 року було прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» [10]. З прийняттям Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» в Україні створено належне правове підґрунтя для ефективного дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини. Зокрема, у Законі закріплено механізми виплати відшкодування, визначено додаткові заходи індивідуального характеру з метою забезпечення відновлення порушених прав (наприклад, повторний розгляд справи судом, включно з відновленням провадження у справі), зазначено заходи загального характеру, які вживаються з метою забезпечення додержання державою положень Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (наприклад, внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування, забезпечення юридичної експертизи законопроектів тощо). Тому виконання рішень і застосування практики ЄСПЛ сприятиме встановленню балансу між правами й свободами людини та розумінням і дотриманням цих прав державою як важливих цінностей; здійсненню правосуддя на ефективному та досконалму рівні, який би гарантував кожній людині право на справедливий судовий розгляд. Отже, рішення ЄСПЛ повинні бути базовими орієнтирами в діяльності органів державної влади щодо захисту, охорони та гарантування прав і свобод людини та громадянина, що, у свою чергу, буде слугувати досягненню ефективності правових норм, належному дотриманню демократичних європейських стандартів і цивілізаційному розвитку суспільства та держави.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо зазначити, що, будучи соціальним явищем, правова норма виступає регулятором відносин у суспільстві, забезпечує єдність, впорядкованість і злагодженість індивідуальних і групових інтересів шляхом закріплення міри свободи, рівності та справедливості. Ефективність правової норми обумовлюється таким: соціальними потребами, які сприяли формуванню певної правової норми; дієвим механізмом правового регулювання; економічними, соціальними, політичними, культурними, духовними цінностями людства; відображенням основоположних цінностей та ідеалів; якісною діяльністю органів державної влади, адже від їхньої

компетентності, справедливості, добросовісності, належного ставлення до членів суспільства залежить відповідне ставлення осіб до їхньої діяльності, бажання здійснювати співробітництво та досягати поставлених загальних цілей для забезпечення правового порядку. Формування та розвиток правових норм має базуватись на аксіологічних та антропологічних моментах, людській свободі та оперуватись мудрістю. Використання аксіологічного підходу надає можливість зрозуміти, що базою зародження, виявлення та розвитку ціннісних особливостей між правом і людиною постає розвиток і поширення гуманістичної природи права. Кожна правова норма повинна втілювати в собі правові цінності, адже правові норми втілюють цінності у правовій системі, внаслідок чого ідеали справедливості набувають загальнообов'язкового значення, забезпечуються державою та сприяють підвищенню моральних цінностей правової системи; правові норми забезпечують масове розповсюдження серед населення ідей і цінностей щодо справедливості. Необхідність застосування аксіологічного підходу під час дослідження ефективності правових норм зумовлюється співвідношенням права, правових норм із моральними засадами, звичаями, релігією, адже ефективність правових норм значно залежить від взаємодії з іншими регуляторами (як юридичними, так і неюридичними). Дослідження взаємодії права з іншими соціальними регуляторами дає дійсну можливість втілення в практичній діяльності суб'єктів моральних, правових, етичних, релігійних норм, що постають основоположними чинниками взаєморозуміння та співпраці між людьми на сучасному етапі розвитку людства. Використання антропологічного підходу до ефективності правових норм надає можливість зрозуміти те, що людина та правові норми постають сторонами, які мають взаємовплив один на одного. Людина обумовлює правову реальність, правові норми беруть участь в утвердженні істинних форм існування людства. Існування правових приписів без людини, суспільства вважається неможливим. Сутність і зміст правових норм обумовлюються людськими та суспільними змінами. Правова норма, яка не відповідає реаліям часу, вважається «мертвою», адже її існування у нормативно-правових актах не породжує рухливості правового регулювання, дезорганізуючи його.

Подальшого дослідження в цьому напрямі потребує таке:

- 1) забезпечення стабільності та ефективності нормативно-правової бази задля ефективності правових норм; 2) удосконалення та дотримання правил нормотворчої техніки як передумови щодо запобігання прийняття неефективних нормативно-правових актів, позбавлення колізій і прогалів у нормативній базі тощо.

Література:

1. Купіна Л.Ф. Генезис понятия эффективности норм права. Публічне право. 2017. № 3. С. 180–188.
2. Оборотов Ю.Н. Теория государства и права (прагматический курс): экзаменационный справочник. Одеса: «Юридична література», 2005. 184 с.

3. Калинин С.А. Методологическое измерение аксиологии права. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Одеса: «Юридична література», 2011. С. 269–179.
4. Несинова С.В. Сучасні аксіологічні проблеми трансформації права в умовах глобалізаційних процесів. Вісник Дніпропетровського університету ім. А. Нобеля. Серія «Юридичні науки». 2015. № 1 (6). С. 49–55.
5. Дорохов Р.П. Роль правових цінностей у процесі вдосконалення нормотворчої діяльності. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 84–91.
6. Оборотов Ю.Н. Многоаспектность содержания права. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2012. Т. 11. С. 197–202.
7. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / Под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса: «Феникс», 2011. 436 с.
8. Сидоренко О.М., Таран З.В. Моральні засади публічно-правових норм національного законодавства України. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2016. № 22. С. 8–11.
9. Завальнюк В.В. Ефективність права: антропологічний та євроінтеграційний аналіз. Lex Portus: юридичний науковий журнал. Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. № 1. С. 39–49.
10. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

Сидоренко Е. М., Таран З. В. Аксиологические и антропологические основы эффективности правовых норм в современных условиях

Аннотация. Стаття посвящена определению категории «эффективность правовых норм», её особенностей. Проанализированы детерминанты эффективности правовых норм. Определены аксиологические и антропологические основы эффективности правовых норм, социальная обусловленность эффективности правовых норм, пути усовершенствования эффективности правовых норм в современных условиях.

Ключевые слова: право, правовая норма, эффективность, эффективность правовой нормы, детерминанты эффективности, аксиологические основы, антропологические основы, социальная эффективность.

Sidorenko O., Taran Z. Axiological and anthropological basics of the efficiency of legal norms in modern conditions

Summary. The article is devoted to the definition of the category “efficiency of legal norms”, its features. The determinants of efficiency of legal norms are analyzed in the article. Axiological and anthropological basics of the effectiveness of legal norms, the social value of the effectiveness of legal norms, the ways of improving the efficiency of legal norms in modern conditions are determined in the article.

Key words: law, legal norm, efficiency, efficiency of legal norm, determinants of the efficiency, axiological basics, anthropological basics, social efficiency.

*Білоус О. В.,
здобувач кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ

Анотація. За визнання метою права максимально-го сприяння реалізації прав, свобод і законних інтересів людини, що відповідає вченню про людиноцентризм, розглядається питання про способи оцінювання ефективності права у світлі цієї мети. Обґрунтовується твердження про те, що право є ефективним настільки, наскільки виважено воно визначає межі прав, свобод і законних інтересів людини із максимальним сприянням їх реалізації у практичній площині, що визначається на основі конкретних та об'єктивно вимірюваних критеріїв.

Ключові слова: дієвість права, ефективність права, критерії ефективності права, людиноцентризм, мета права.

Постановка проблеми. Поступовий еволюційний розвиток у правовій доктрині вчення про людиноцентризм і дедалі ширше відображення його ідейних положень і прикладних механізмів у положеннях національного та міжнародного законодавства мають супроводжуватись ґрунтовними перетвореннями теорії права, насамперед, у найбільш істотних аспектах, одним з яких є ефективність права. Критерії, за якими вимірюється ефективність права, що ґрунтуються на людиноцентристських засадах, неодноразово виступали предметом фундаментальних досліджень, однак, як засвідчує аналіз відповідних наукових праць, їх цілісного бачення сьогодні немає. Водночас видається очевидним те, що спостерігаються значні зрушення в цьому напрямі, що підтверджується під час огляду доробку вітчизняних учених.

Мета статті полягає в розгляді питання про способи оцінювання ефективності права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зокрема, Н.В. Коваленко, досліджуючи адміністративно-правові режими, вказує на те, що в сучасному адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин спостерігаються певні негативні тенденції. По-перше, це те, що, незважаючи на процес формування новітніх засад визначення предмета адміністративного права, бачення сутності категорії адміністративно-правового режиму на законодавчому рівні продовжує ґрунтуватись на державоцентристській радянській правовій ідеології [1, с. 3]. Із цього випливає, що вчений оцінює ефективність правового регулювання з погляду відповідності людиноцентристській ідеології. Далі, керуючись зазначеними міркуваннями, Н.В. Коваленко пропонує своє визначення адміністративно-правового режиму як особливого порядку правового регулювання, запровадження якого зумовлено специфікою предмета регулювання, що полягає у встановленні сукупності правил, сформульованих у формі дозволів, заборон, регламентів, процедур, яких повинні дотримуватись суб'єкти публічного управління, з метою найбільш ефективного забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб, прав і свобод юридичних осіб [1, с. 4]. Із цього визначення адміністративно-правового режиму для цілей нашого дослідження мають значення два аспекти:

– Н.В. Коваленко визначає метою, з якою взагалі мають встановлюватись правові режими, максимальне забезпечення прав і свобод людини й опосередковано реалізації її законних інтересів;

– вчений також зазначила, що адресатом правового регулювання є, перш за все, суб'єкти публічного управління, які зобов'язані дотримуватись правил, визначених правовим режимом (тобто обмеження, які встановлюються адміністративно-правовим регулюванням, спрямовані не тільки та не стільки проти прав і свобод людини, скільки проти можливого свавілля публічної адміністрації).

Тож учений імпліцитно (без прямого зазначення про це) вихідними засадами свого дослідження визнає те, що ключова цінність правових режимів зокрема та права загалом полягає в забезпеченні прав і свобод і що ефективність права визначається двома критеріями:

– можливостями щодо реалізації людиною своїх прав, свобод і законних інтересів;

– ступенем відсутності свавілля в діяльності публічної адміністрації, що виражається у недотриманні прав, свобод і законних інтересів людини.

Ба більше, за словами Н.В. Коваленко, міжнародно-правове забезпечення адміністративно-правових режимів характеризує виведення на перші позиції не інтересів окремої держави й навіть не наднаціональних інтересів світової спільноти взагалі, а прав особи та громадянина [1, с. 411].

Водночас вищевикладена позиція щодо оцінювання ефективності правового регулювання не є явно панівною в юридичній науковій думці.

Наприклад, І.В. Болокан, вивчаючи питання реалізації норм адміністративного права, вказує, що узагальнення змісту нормативних термінів, пов'язаних з «ефективністю», можна сформулювати так: 1) корисність ефекту, врахування ризиків негативного впливу; 2) можуть враховуватись середні показники (як часові, так і якісні); 3) може мати економічний зміст (враховуються такі показники, як економічна доцільність і прибутковість), але з урахуванням цільового спрямування, наявних обмежень, існуючого рівня розвитку техніки та технологій, дотримання інших законодавчих вимог і гарантій); 4) може передбачати можливість прямо або побічно впливати на осіб і події; 5) може мати вираження у зменшенні негативних факторів або, навпаки, у збільшенні позитивних показників (залежно від бажаного результату, наприклад, чи йдеться про усунення певної проблеми чи про втілення нових показників); 6) інколи ефективність визначається як глобальний чи інтегрований підхід, спрямований на здійснення впливу на певні фактори (обсяг, час тощо); 7) може визначатись завдяки порівнянню «до» та «після» впливу; 8) може визначатись за отриманим результатом; 9) передбачає спостереження протягом часу для визначення результату; 10) інколи ефективність визначається як оціночна категорія, яка характеризує результат діяльності за критерієм (наприклад, соціальні цілі), якому цей результат має

відповідати (отже, передбачає дискрецію (розсуд) та суб'єктивний фактор); 11) інколи ефективність визначається як кількісна оцінка певних параметрів системи щодо відповідності тим цілям, які перед нею ставляться ще на рівні проектування; 12) характеризується як ступінь відповідності вжитих заходів установленим нормам і вимогам; 13) для визначення ефективності інколи необхідно, щоб одночасно існувало декілька альтернатив (для визначення, яка з них краще відповідає поставленим цілям) [2, с. 323].

Обміркувавши вищевикладене, схилиємось до думки про те, що таке різноманіття в підході визначення самого поняття «ефективність» не сприяє його належній реалізації в практичній діяльності, оскільки на практиці неможливо одночасно спиратись на 13 різних розуміння для визначення лише структури та методології системи оцінювання правового регулювання, не кажучи вже про результати такого оцінювання.

Водночас заслуговує на підтримку наведена І.В. Болокан думка М.Ю. Осипова, який зазначив, що найважливішим елементом будь-якої людської діяльності є її ціль, отже, неможливо говорити про ефективність реалізації норм права без дослідження тієї цілі, заради якої реалізація й здійснюється [2, с. 323].

Продовжуючи аналіз теоретичних напрацювань І.В. Болокан у світлі завдання нашого дослідження, зазначимо, що серед міркувань ученого, що є, безумовно, значущими для вдосконалення доктрини адміністративного права, видається не цілком виправданим вважати обґрунтованим розмежування понять «ефективність права» та «ефективність реалізації права», що нерідко обговорюється в багатьох наукових працях. Натомість видається очевидним те, що право є, перш за все, соціальним регулятором із конкретно визначеною метою. Її досягнення лише шляхом встановлення норм права (правовий ідеалізм) неможливе, оскільки в такому разі або норми права належним чином реалізуються, і, відповідно, право є ефективним загалом, або ж вони не реалізуються, і в такому разі стверджувати про дієвість права немає жодних підстав. Водночас навіть у разі, якщо норми права реалізовані, однак результат, для якого вони запроваджуються, не досягнутий, ефективність права також є сумнівною.

З огляду на це вважаємо за необхідне наголосити на тому, що вирішення питання ефективності права має бути здійснене в динамічному, а не статичному контексті, оскільки саме на врегулювання реальних, динамічних суспільних відносин право спрямоване, і саме в таких відносинах мають бути досягнуті його цілі, а не лише на аркушах актів законодавства.

Також треба звернути увагу на те, що праця вченого пов'язана не з оцінюванням «ефективності» правового регулювання, а з визначенням його «дієвості», яка, зважаючи на загальне значення цього слова та особливості зазначеного контексту, має розумітись як здатність правових норм впливати на відносини, що мають ними регулюватись. Водночас, беручи до уваги те, що у рамках нашого дослідження визначено як мета права, дієвість не означає ефективність, оскільки право може впливати на суспільні відносини та всупереч меті, якої має досягти. Наприклад, дієве встановлення законодавством монополій, які природно не обумовлені, відчутно впливає на суспільні відносини, хоча й не забезпечує задоволення законних інтересів людини, а отже, є неефективним. Водночас регулювання ринку обміну валютних цінностей є недієвим, оскільки спостерігається значна кількість порушень і зловживань з погляду законодавства. Визначити його ефективним також не можна, оскільки права людини забезпечуються неналежним чином, зокрема, через відсутність регуляторного впливу на відповідні суспільні відносини. У зв'язку із цим можна вважати

дієвість елементом ефективності, однак некоректно замінювати зміст одного поняття іншим. Отже, можна зазначити, що праця вченого ставить правильний акцент на тому, що право має не лише відповідати певним цінностям як абстрактна категорія, але й фактично впроваджувати такі цінності в суспільне життя.

У зазначеному контексті не менш значущим є науковий доробок І.М. Вороніної, яка в межах специфіки в нормотворчій діяльності МВС України вивчила аксіологічні засади нормотворчості та звернула увагу на таке.

Зокрема, на переконання вченого, правова аксіологія досліджує ціннісні засади нормотворчості, саме тому є сферою взаємодії філософсько-правового та загальнотеоретичного знання, а юриспруденція в контексті аксіологічної парадигми розглядається як вчення про цінності правової сфери. У рамках правової аксіології проводиться розмежування правових цінностей, що виступають предметом філософії права та екзистенційних цінностей, які розкриваються в загальнотеоретичних джерелах. Через правові цінності виражається власна цінність права, вони є формами позитивного ставлення до правової системи суспільства, зумовлюють вибір поведінки, а також юридичну оцінку подій [3, с. 199].

Із вищезазначеного випливає те, що саме правові цінності, які є похідними від загальнолюдських цінностей (або, інакше кажучи, є адаптованими та кристалізованими для правової сфери людськими цінностями), зумовлюють юридичну оцінку тих чи інших явищ. У цьому аспекті ефективність правового регулювання зводиться до ступеня утвердження правом зазначених цінностей. Зокрема, вчений зазначила, що принцип нормотворчості МВС України щодо координації діяльності Національної поліції відображають загальнолюдські ціннісні стандарти, розкривають сутність процесу нормотворення та визначають спрямованість нормотворчого регулювання та розвитку суспільства, оскільки, з одного боку, принципи нормотворчості відтворюють духовні, історичні, соціальні, політичні, культурні та інші особливості суспільства, трансформуючи та модифікуючи їх у концентрованому вигляді, а з іншого – через реалізацію принципів нормотворчості відбувається практичне втілення соціальних інтересів, ціннісних орієнтацій більшості складових суспільства [3, с. 200].

Отже, вчений імпліцитно та частково артикульовано висуває дві тези:

- 1) аксіологічні (ціннісні) засади правотворчості ґрунтуються на загальносуспільних цінностях;
- 2) реалізація таких цінностей є завданням права, а отже, і мірилом його (права) ефективності.

Поруч із вищевикладеними теоретичними напрацюваннями для досягнення правильного розуміння цінності та ефективності права у світлі людиноцентристської філософії велике значення мають положення та висновки дисертації В.В. Юровської про теоретико-правові та праксеологічні аспекти методів адміністративного права, спрямованого на визначення кризів призми людиноцентристської ідеології змісту та призначення методів адміністративного права, розроблення на прикладі окремих сфер публічного адміністрування концептуальних моделей збалансованого поєднання елементів імперативного та диспозитивного методів правового регулювання, їх оптимального застосування та визначення рівня ефективності методів адміністративного права [4, с. 2].

Насамперед, привертають увагу міркування вченого про цінність права, у яких ідеться про те, що:

- а) цінність права виражається в його здатності сприяти реалізації так званого загальносоціального права (права, що виникає

та існує незалежно від держави) за допомогою спеціальних механізмів і процедур;

б) розрізняють інструментальну цінність права та його власну цінність – здатність оптимізувати соціально прийнятні шляхи та засоби задоволення потреб суб'єктів;

в) загальносоціальна цінність права характеризується, перш за все, значенням для розвитку суспільства тих відносин, які закріплює та захищає відповідна правова система;

г) суб'єктивна цінність права визначається мірою тих реальних можливостей, які воно надає людині за певних історичних умов;

д) цінність права є його конкретно-історичною властивістю, не може бути безсуб'єктною чи позасуб'єктною та має, як правило, відносний характер [4, с. 126].

Зазначені твердження логічно пов'язують питання ефективності правового регулювання як із завданнями та метою права як системи, так і з його реальною роллю та можливістю в межах суспільної реальності. Тобто вчений пов'язує ефективність права з тією метою, яке право повинно досягти в певних історичних реаліях, визначаючи, що людиноцентризм є вектором розвитку і що право належить розглядати не з позиції статичної відповідності людиноцентристській ідеології, а з позиції його (права) динамічного розвитку в напрямі людиноцентризму. При цьому вчений спирається на те, що, за загально визнаним філософським баченням, під ефективністю розуміється здатність діючої причини зробити певний ефект [4, с. 128], з чого випливає те, що ефективність права, згідно з позицією В.В. Юровської, треба оцінювати, спираючись на досягнення правом мети, яка перед ним поставлена. У зв'язку із цим можемо констатувати, що ефективність права визначається динамікою розвитку можливостей людини в суспільстві або, інакше кажучи, мірою її реальних можливостей у такому суспільстві. Водночас маємо підстави стверджувати про те, що під «можливостями», які є складовою категоріального апарату дослідження вченого, розуміються виключно можливості щодо правомірної поведінки (тобто поведінки, яка не порушує прав і свобод інших осіб).

На доповнення до вищевикладеного вельми поширеною у наукових джерелах є думка про те, що невідповідність права його меті під час реалізації права негативно впливає як на авторитет права, так і на авторитет держави, яка запроваджує (визнає, вводить у дію) норми права.

Наприклад, П.В. Поліщук слушно звернув увагу на те, що в сучасному українському суспільстві дедалі частіше спостерігаються вияви неповаги до законів, правових норм, державних органів і посадових осіб, що зумовлено, перш за все, тим, що авторитет права та держави у свідомості людей перебуває на низькому рівні. Вчений визначає цінності як те, на що орієнтується суб'єкт у своїй діяльності, а також те, що є результатом цієї діяльності, у зв'язку із чим цінності мають місце у всіх без винятку сферах життєдіяльності. Далі, послідовно розвивається думка про роль, яку цінності відіграють щодо права. Зокрема, вчений вказує на те, що для природно-правового підходу критерієм оцінювання позитивного права є не теоретичне уявлення про сутність права, а те, що природне право виступає одночасно і як певний ідеал, і як реальне, чинне право, наділене абсолютною цінністю справедливості, якому має відповідати чинне законодавство [5, с. 77–79]. Отже, маємо підстави вважати, що П.В. Поліщук дотримується думки про те, що право, по-перше, має відповідати певним цінностям і, по-друге, є ефективним за умови, що зазначені цінності реально утверджені в суспільстві.

Висновки. Найбільш виваженим та універсальним підходом до визначення ефективності права є її розуміння як досягнення правом його мети, що визначається відповідно до конкретних та об'єктивно вимірюваних критеріїв. У рамках дослідження, вважаючи метою права утвердження конституційно визначених меж прав, свобод і законних інтересів людини, маємо підстави для твердження про те, що право є ефективним настільки, наскільки виважено воно визначає межі прав, свобод і законних інтересів людини із максимальним сприянням їх реалізації у практичній площині. При цьому маєтись на увазі реальне досягнення правом його мети (не обмежуючись побудовою відповідних абстрактних моделей у положеннях позитивного законодавства), а це є можливим, виключно якщо належним чином здійснюється правозастосовна діяльність з узгодженими з метою права підходами до тлумачення норм права та їх застосування до конкретних суспільних відносин.

Література:

1. Коваленко Н.В. Адміністративно-правові режими: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 529 с.
2. Болокан І.В. Реалізація норм адміністративного права: проблемні питання теорії та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 32 с.
3. Вороніна І.М. Аксіологічні засади нормотворчості МВС України щодо діяльності Національної поліції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київ, 2018. 19 с.
4. Юровська В.В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та правознавчі аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.
5. Поліщук П.В. Поняття правових цінностей та методологічні підходи до розуміння їхньої сутності. Філософська та методологічні проблеми права. 2013. № 1–2. С. 75–81.

Билоус О. В. Эффективность права в свете концепции человекоцентризма

Аннотация. При признании целью права максимального содействия реализации прав, свобод и законных интересов человека, что соответствует учению о человекоцентризме, рассматривается вопрос о способах оценки эффективности права с точки зрения этой цели. Обосновывается утверждение о том, что право является эффективным настолько, насколько взвешенно оно определяет пределы прав, свобод и законных интересов человека с максимальным содействием их реализации в практической плоскости, что определяется на основе конкретных и объективно измеримых критериев.

Ключевые слова: действительность права, эффективность права, критерии эффективности права, человекоцентризм, цель права.

Bilous O. Law effectiveness in the light of the anthropocentric concept

Summary. Presuming that the purpose of the law is to the greatest extent facilitate the exercise of rights, freedoms and legitimate interests of a person, which is aligned with the human-centric doctrine, the article represents considerations about how the effectiveness of law should be assessed having regard to that purpose. It is substantiated that law is efficient insofar as it sensibly determines the limits of human rights, freedoms and legitimate interests and to the greatest extent facilitates their practical exercise, which is determined on the basis of specific and objectively measurable criteria.

Key words: effectiveness of law, efficiency of the law, criteria of efficiency of law, human-centric doctrine, purpose of law.

Баранов С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто основні сучасні проблеми децентралізації публічної влади в Україні, надано аналіз стану реформування територіального устрою та системи місцевого самоврядування, а також запропоновано напрями можливого вирішення проблем у цій сфері.

Ключові слова: адміністративно-територіальний устрій, децентралізація публічної влади, місцеве самоврядування, окремі територіальні громади, правове регулювання, регіональна політика, ради територіальних громад, реформування, нормативний акт.

Постановка проблеми. Особливе місце в Україні серед сучасних досліджень учених-адміністративістів посідає пошук шляхів удосконалення існуючої системи публічного управління та адміністрування державою. Одним із напрямів такого нового підходу є залучення широких мас населення, що об'єднані в окремі територіальні громади, до участі в публічному управлінні.

На думку науковців, одним з ефективних інструментів реалізації такої ідеї є подальший розвиток місцевого самоврядування шляхом проведення реформи децентралізації державного управління.

Мета статті полягає в науково-теоретичному аналізі стану правового регулювання децентралізації державної влади, у виокремленні його основних проблем та виробленні шляхів прискорення процесу реформування.

Стан дослідження проблеми. У сфері наукових пошуків загальні проблеми розвитку громадянського суспільства досить широко представлені в дослідженнях і публікаціях соціологів, політологів, юристів та інших фахівців. Варто зазначити, що питання децентралізації публічної влади було предметом дослідження багатьох зарубіжних учених: Х. Вольмана, Ф. Тудора, Х. Фрежа, Р. Ебеля, Х. Зоу та інших. Серед вітчизняних дослідників варто назвати В.Б. Авер'янова, А.Б. Бондаренка, І.В. Гнидюка, Ю.І. Гороховську, І.А. Грицяка, О.В. Зайчука, М.І. Корнієнка, Ю.Б. Ключковського, І.Б. Коліушка, В.В. Кравченка, П.П. Любченка, А.С. Матвієнка, О.Ф. Скакун, М.І. Хавронюка, Ю.С. Шемшученка, І.В. Ярошенка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні децентралізацію влади в Україні визначено як одну з пріоритетних реформ, яка передбачає створення ефективної системи організації й управління соціально-економічним розвитком на місцевому рівні. Проблеми, пов'язані з функціонуванням чинного адміністративно-територіального устрою України та самої системи місцевого самоврядування, останнім часом стали очевидними. Недоліки правового регулювання призвели до дублювання й конкуренції повноважень місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування.

Децентралізація діяльності органів місцевого самоврядування на цьому етапі вже вийшла за межі звичайного бажання покращити публічне управління та стала гострою необхідністю й передумовою виходу з кризи України. Адже децентралізація влади є ключовою основою механізму реалізації принципу народного суверенітету та однією з найбільш результативних форм розвитку демократії, що за збереження єдності держави та її інститутів дає змогу розширити місцеве самоврядування, активізувати населення для забезпечення власних потреб і суспільних інтересів, звузити сферу впливу держави на суспільство, замінюючи цей вплив механізмами саморегуляції, виробленими самим суспільством, та зменшити витрати держави й платників податків на утримання державного апарату.

Важливим складником будь-якого дослідження є чітке визначення категорійного апарату, тому вважаємо за доцільне сформулювати зміст самого поняття «децентралізація публічної влади».

В «Енциклопедії державного управління» за редакцією Ю.В. Ковбасюка надано таке визначення: «Децентралізація публічної влади – це самостійність у підходах до управління з урахуванням багатоманітності місцевих особливостей за збереження єдності в основному, суттєвому; виявляється в делегуванні повноважень від органів державного управління до місцевого самоврядування. На практиці виявляється як передавання частини функцій державного управління центральних органів виконавчої влади місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, розширення повноважень нижчих органів за рахунок вищих за рівнем» [1, с. 167].

За визначенням, яке надається у «Вікіпедії», децентралізація означає процес перерозподілу або диспергування функцій, повноважень, людей або речей від центрального управління. Децентралізація влади включає як політичну, так і адміністративну сторони. Децентралізація може бути територіальною (переміщення влади від центрального міста на інші території) та функціональною (шляхом передання повноважень на прийняття рішень із головного органу будь-якої галузі уряду до чиновників нижчих рівнів) [2].

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» за редакцією В.Т. Бусела вказано: «Децентралізація – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації» [3, с. 241].

Останнім часом термін «децентралізація» міцно закріпився в юридичному лексиконі представників як у галузі економічних і суспільних наук, так і всіх рівнів державного управління, хоча донедавна цьому поняттю передував термін «регіональна політика» [4, с. 19–22].

Цілком закономірно, що тема децентралізації й розширення впливу населення на роботу влади стала провідною темою Революції гідності. Реформа місцевого самоврядування історично стала однією з найбільш очікуваних і затребуваних суспільством змін. Сьогодні в питання вибору моделі децентралізації істотно корективи вносять прецедент з анексією Криму з боку Росії та спроба формування квазидержавних утворень на базі самопроголошених ДНР і ЛНР. Як свідчать ці події, саме органи місцевого самоврядування можуть виявитися тією «слабкою ланкою», через яку може розгорнутися криза державності.

Водночас варто зазначити, що перехід до децентралізованого управління є характерною ознакою великої кількості як розвинених держав, так і країн, що розвиваються.

На наше переконання, сучасний конституційний процес в Україні в питанні реформи місцевого самоврядування має передбачати не лише внесення змін до відповідного розділу Конституції України, а й концептуальне осмислення базових засад децентралізації публічної влади.

Сьогодні державна політика України у сфері місцевого самоврядування спирається на інтереси жителів окремих територіальних громад і передбачає децентралізацію влади, тобто передачу від органів державної виконавчої влади органам місцевого самоврядування значної частини повноважень, ресурсів і відповідальності. В основу цієї політики закладено положення Європейської хартії місцевого самоврядування та найкращі світові стандарти суспільних відносин в аналізованій сфері.

Законодавче підґрунтя для докорінної зміни системи влади та її територіальної основи на всіх рівнях почало формуватися в Україні ще в 2014 р. Тоді Кабінетом Міністрів України було розроблено та прийнято основний концептуальний документ – Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [5], на підставі якої підготовлено План заходів щодо реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [6]. Саме ці два нормативні акти дали старт реформі децентралізації влади в Україні.

Наступним кроком стало прийняття на початку 2015 р. Указу Президента України, який затвердив програмний документ – Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», одним із пунктів якої було проведення децентралізації влади та реформа державного управління [7].

Для реалізації положень із питань реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади, зазначених у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади, необхідно було насамперед внести відповідні зміни до Конституції України, а також сформувати пакет нового законодавства. Зміни до Основного Закону України мали вирішити насамперед питання утворення виконавчих органів обласних і районних рад, реорганізації місцевих державних адміністрацій в органи контрольно-наглядового типу, а також надати чітке визначення такої адміністративно-територіальної одиниці, як громада.

Зусиллями вітчизняних фахівців, практиків, науковців та експертів проект змін до Конституції України було розроблено й передано на широке публічне обговорення. Варто зазначити, що запропоновані зміни в системі публічного адміністрування були підтримані суспільством і високо оцінені фахівцями Венеціанської комісії – дорадчого органу Ради Європи з питань конституційного права.

Однак політичні обставини, на жаль, не дали змогу Верховній Раді України прийняти подані Президентом України зміни до Конституції України щодо децентралізації, тому Кабінет Міністрів України в 2014 р. був вимушений розпочати реформу в межах дії норм чинного Основного Закону України.

Верховною Радою України впродовж 2014–2015 рр. були прийняті закони про внесення змін до Бюджетного та Податкового кодексів України, що дало змогу розпочати створення умов для фінансової децентралізації, яка становить основу незалежного функціонування органів місцевого самоврядування та місцевих громад. Наслідком таких правових змін стало суттєве наповнення бюджетів органів місцевого самоврядування. Місцеві бюджети за останні роки зросли на 123,4 млрд грн: з 68,6 млрд грн у 2014 р. до 192 млрд грн у 2017 р. Частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України постійно зростає, на кінець 2017 р. вона склала 51,2% (у 2015 р. – 45,6%) [8].

Прийняття й подальша реалізація норм Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [9] дала змогу почати процес формування спроможного базового рівня основи місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ) та їх керівних органів. Станом на середину 2018 р. в Україні було створено 831 ОТГ, з яких 126 ОТГ чекають на призначення перших виборів. До складу цих ОТГ увійшли 3 796 колишніх місцевих рад із чисельністю населення понад 7 млн громадян. Законом також був запроваджений інститут старост ОТГ, які представляють інтереси сільських мешканців у раді громади. На сьогодні в системі ОТГ працюють уже 777 старост, ще майже 1,8 тис. осіб виконують обов'язки старост [8].

Упродовж останніх 3 років в Україні було прийнято пакет законів щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування та оптимізації надання адміністративних послуг. Це дало змогу делегувати органам місцевого самоврядування відповідного рівня повноваження з надання базових адміністративних послуг (реєстрації місця проживання, видачі паспортних документів, державної реєстрації юридичних і фізичних осіб – підприємців, об'єднань громадян, реєстрації актів цивільного стану, речових прав, вирішення земельних питань тощо). Так, наприклад, прийняття й реалізація Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [9] створила ефективний механізм вирішення спільних проблем громад. Зараз у системі ОТГ реалізуються вже 223 договори про співробітництво, а загалом цим механізмом скористалися 956 громад [8].

Прийняття Закону України «Про засади державної регіональної політики» [10] дало змогу ОТГ отримати державну підтримку розвитку інфраструктури громад, яка за час реформи зросла в 39 разів (у грошовому вимірі з 0,5 млрд грн у 2014 р. до 19,37 млрд грн у 2018 р.). 21 область прийняла рішення про створення агенції регіонального розвитку та центрів розвитку місцевого самоврядування [8].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства» [11] створило правові умови для отримання нових містобудівних повноважень місцевими радами понад 100 міст, у тому числі 12 ОТГ, що загалом сприяло зростанню авторитету місцевих органів влади та збільшенню їхніх владних повноважень [8].

З огляду на наведене можна констатувати, що новостворена законодавча база значно посилила мотивацію до міжмуніципальної консолідації в країні, створила належні правові умови та механізми для формування спроможних територіальних громад сіл, селищ, міст, які об'єднують свої зусилля у вирішенні нагальних суспільних проблем.

Однак, незважаючи на низку прийнятих нормативно-правових актів, спрямованих на проведення в Україні адміністративної та муніципальної реформ, окрім зменшення кількості центральних органів виконавчої влади, змін у чисельності працівників наявних органів виконавчої влади та створення нових органів, що загалом призвело до збільшення видатків на їх утримання, реальне реформування системи державного управління й місцевого самоврядування не відбулося.

Проведене автором дослідження процесу децентралізації влади свідчить про наявність у країні досить значного кола різнопланових проблем (правових, організаційних, кадрових, фінансових тощо). Так, до проблемних питань місцевого самоврядування, що потребують нагального вирішення на сучасному етапі розвитку процесу децентралізації в Україні, варто віднести такі:

- необхідність чіткого визначення територіальної основи для повноцінної діяльності органів місцевого самоврядування, які здатні забезпечити належну якість і доступність публічних послуг, що дасть змогу створити необхідну територіально-ресурсну базу для цього;
- відсутність належного організаційно-правового забезпечення щодо створення гідних матеріальних, організаційних і фінансових умов для здійснення місцевим самоврядуванням власних та делегованих повноважень;
- відсутність чіткого розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади за принципом субсидіарності на різних рівнях існуючого адміністративно-територіального устрою;
- відсутність необхідної кількості сучасно підготовленого персоналу, який буде забезпечувати адміністрування в межах нових повноважень органів місцевого самоврядування та діяльності територіальних громад;
- необхідність запровадження ефективного механізму публічного контролю щодо дотримання в діяльності органів місцевого самоврядування засад Конституції та законів України.

З метою стабільного розвитку українського суспільства й ефективного функціонування держави необхідно забезпечити баланс загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад з оперттям на засади унітарності держави та цілісності її території. Варто досягнути оптимального співвідношення між децентралізацією та централізацією влади, забезпечити збалансованість соціально-економічного розвитку регіонів з огляду на їхні історичні, економічні, політичні, екологічні, географічні й демографічні особливості, етнічні та культурні традиції [12].

Для подальшого успішного розвитку процесу децентралізації в Україні необхідно здійснити такі кроки:

1) завершити формування необхідної законодавчої бази шляхом прийняття важливих нормативних актів, зокрема, шляхом створення нової редакції Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», а також прийняття законів України «Про засади адміністративно-територіального устрою України», «Щодо управління земельними ресурсами в межах території об'єднаних територіальних громад», «Щодо розши-

рення видів містобудівної документації на місцевому рівні», «Про міські агломерації», «Щодо державного нагляду за законністю рішень органів місцевого самоврядування»;

2) провести необхідні організаційні заходи, які повинні передбачати такі дії:

- утворення нової структури адміністративно-територіального поділу України;
- формування відповідних органів місцевого самоврядування шляхом проведення місцевих виборів та формування їхніх виконавчих структур;
- проведення конкурсу на заповнення посад службовців до цих виконавчих органів місцевого самоврядування;
- створення на базі Національної академії управління при Президенті України та її регіональних структурних підрозділів факультетів та обласних центрів із підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій;
- реалізацію інформаційно-освітніх і виховних заходів серед мешканців населених пунктів ОТГ із метою поожвавлення соціально-політичної активності територіальних громад, підвищення рівня правової культури населення, роз'яснення конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також засобів їх захисту, повноважень органів публічної влади;
- розширення мережі юридичних консультацій на громадських засадах для надання безоплатної правової допомоги громадянам тощо.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сьогодні процес децентралізації влади в Україні перебуває на стадії початкового розвитку. Тому, на нашу думку, для його позитивної реалізації вкрай необхідна загальна мобілізація та публічна підтримка не лише з боку всіх політичних сил, а й із боку всіх соціальних прошарків суспільства. Така консолідація позитивно вплине на розвиток місцевого самоврядування шляхом створення ефективного механізму функціонування територіальних громад, а також дасть нашій державі необхідний поштовх до справді якісних змін і перетворень на шляху до європейської інтеграції.

Література:

1. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / редкол.: Ю.В. Ковбасюк (гол.) та ін. К.: Національна академія державного управління при Президенті України, 2011. Т. 8. 708 с.
2. Децентралізація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Децентралізація>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. 7-е вид. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Баранов С.О. Концептуальні проблеми децентралізації публічної влади в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2017. № 1. С. 19–22.
5. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p>.
6. Деякі питання реалізації Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. № 688-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2016-p>.
7. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Президент України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

8. Моніторинг процесу децентралізації влади в Україні. URL: <https://decentralization.gov.ua/mainmonitoring>.
9. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17 червня 2014 р. № 1508-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>.
10. Про засади державної регіональної політики: Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19>.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень у сфері архітектурно-будівельного контролю та удосконалення містобудівного законодавства: Закон України від 9 квітня 2015 р. № 320-VII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-19>.
12. Ярошенко І.В., Семигуліна І.Б. Проблемні питання реалізації реформи децентралізації влади в Україні. Проблеми економіки. 2015. № 4. С. 177–187.

Баранов С. А. Современные проблемы правового регулирования процесса децентрализации власти в Украине и пути их решения

Аннотация. В статье рассмотрены основные концептуальные проблемы децентрализации публичной власти

в Украине, дан анализ состояния реформирования территориального устройства и системы местного самоуправления, а также предложены направления возможного решения проблем в данной сфере.

Ключевые слова: административно-территориальное устройство, децентрализация публичной власти, местное самоуправление, отдельные территориальные общины, правовое регулирование, региональная политика, советы территориальных общин, реформирование, нормативный акт.

Baranov S. Current problems of legal regulation of the decentralization of the power in Ukraine and the ways of their solution

Summary. The article deals with the main conceptual problems of the decentralization of public power in Ukraine, analyzes the state of reform of the territorial structure and the system of local self-government and proposes directions for the possible solution of problems in this area.

Key words: administrative-territorial system, decentralization of power, local self-government, separate territorial communities, legal regulation, regional policy, councils of territorial communities, reform, normative act.

Ковалко Н. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового права
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИДИ КОРПОРАТИВНИХ БЕЗДОКУМЕНТАРНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ПРАВІ ІСПАНІЇ

Анотація. Корпоративні бездокументарні цінні папери більше ніж інші об'єкти цивільного, торгового та фінансового права можуть бути чутливими до політичних й економічних змін у державі та за її межами з огляду на найбільшу залежність емітентів таких цінних паперів від кон'юнктури ринків. Ось чому стабільність правового регулювання корпоративних бездокументарних цінних паперів є необхідним фактором для залучення інвесторів та економічного розвитку країн загалом. У зв'язку з цим необхідно констатувати, що дослідження правової природи цінних паперів і вивчення позитивного досвіду регулювання корпоративних бездокументарних цінних паперів у праві Іспанії актуальні нині для України з метою можливого використання розроблених підходів для вирішення завдань правового регулювання обігу корпоративних бездокументарних цінних паперів в умовах глобалізації світових економічних зв'язків і міжнародної уніфікації приватноправових відносин. У статті автор визначає види бездокументарних цінних паперів Іспанії, виокремлює їхні ключові характеристики та основні проблеми в правозастосуванні.

Ключові слова: цінні папери, ринок цінних паперів, корпоративні цінні папери, міжнародне корпоративне законодавство.

Постановка проблеми. Широкий ринок цінних паперів – це ключовий фактор успішності будь-якої економіки світу. Для кожної держави характерна своя система діяльності, регулювання та функціонування тих чи інших видів цінних паперів. Одним із ключових видів корпоративних цінних паперів є бездокументарний, який має ряд як плюсів, так і мінусів. Особливо активно в практичній діяльності бездокументарні цінні папери використовуються в Іспанії, ринок цінних паперів якої є одним із найефективніших в Європі. Проаналізуємо види, регулювання та законодавче закріплення корпоративних бездокументарних цінних паперів у правовій системі Іспанії для розуміння цього прогресивного виду на ринку цінних паперів.

Мета статті полягає в дослідженні правової природи цінних паперів і вивченні позитивного досвіду регулювання корпоративних бездокументарних цінних паперів у праві Іспанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання корпоративних бездокументарних цінних паперів, представлених у вигляді записів на рахунках, має новаторське закріплення в законодавстві Іспанії. Як наголошується в іспанській юридичній літературі, це заслуга Державної комісії Іспанії цінних паперів, яка провела ретельну роботу, спрямовану на підвищення фінансової грамотності населення, зокрема, у сфері захисту прав власників корпоративних бездокументарних цінних паперів [7].

Правова доктрина та інвестиційна практика виділяють такі види корпоративних бездокументарних цінних паперів в Іспанії:

- а) акції;
- б) боргові корпоративні цінні папери з постійною дохідністю;
- в) «гібридні» корпоративні цінні папери [1].

Акція (ісп. Accion) – закон Іспанії про торгові товариства (далі – Закон) [1], який передбачає, що правом випускати акції володіє не тільки акціонерне товариство (ісп. Sociedad Anonima – SA), але й командитне товариство на акціях (ісп. Soceidad en comandita por acciones – S. Com. por A.) (далі – акціонерна командита). Закон прямо забороняє випускати акції товариством з обмеженою відповідальністю (ісп. Sociedad de responsabilidad limitada – S.R.L.).

Відповідно до доктрини приватного права Іспанії, акції становлять пропорційну частину статутного капіталу відповідного господарського товариства (комерційної організації). Статус акціонера надає власникам акцій ряд прав, а саме майнові (отримання дивідендів і частини капіталу товариства у разі його ліквідації) та особисті, які в іспанській доктрині, іменуються політичними («politicos»): участь у прийнятті рішень підприємства, що повинні схвалюватися загальними зборами акціонерів.

Законодавство передбачає можливість випуску як документарних, так і бездокументарних акцій (ст. 92 Закону). Ст. 118 Закону закріплює вимогу, відповідно до якої бездокументарні акції можуть бути тільки іменними.

Ст. 90 Закону визначає, що акція є неподільною. Оскільки цінні папери розглядаються іспанською доктриною як речі, то логічним є висновок, що акція є неподільною річчю.

У Законі передбачено, що статутом торгового товариства повинно бути зафіксовано, зокрема, кількість акцій, на які поділено статутний капітал, їхню номінальну вартість (вона повинна бути однаковою в акціях однієї категорії). У «Коментарі до правового регулювання торгових товариств» [6, р. 17], випущеному за редакцією Rodrigo Una, Aurelio Méndez è Manuel Olivencia, робиться висновок, з яким ми можемо погодитися: функція акції полягає в тому, що вона є статутною мірою участі в товаристві.

Закон ділить акції на дві категорії: ті, що надають право голосу, – звичайні (ісп. Acciones ordinarias) і ті, що не надають права голосу, – не голосуючі, або безголосі (ісп. Acciones sin derecho de voto). Акціонерні товариства та акціонерні командити випускають акції без права голосу номінальною вартістю, що не перевищує половину сплаченого капіталу (ст. 98 Закону).

Акціонери, які володіють безголосими акціями, мають право на отримання мінімального дивіденду. Його величина може бути постійною або змінною, що має бути встановлено в статуті товариства. Тримачі таких акцій мають переважне право на

отримання номінальної вартості акції у разі ліквідації товариства, а якщо товариство приймає рішення про виплату дивідендів, то вони виплачуються власникам акцій без права голосу першочергово (ст. 99 Закону).

Особливим видом акцій є такі, що випускаються тільки для котування акціонерними товариствами (ісп. *Sociedades anónimas cotizadas*) – відкличні, або акції, які можна викупити, що регулюються ст. ст. 500, 501 Закону.

Ця юридична конструкція була введена в іспанське законодавство в 1998 році у зв'язку з імплементацією Другої Директиви ЄС про координацію гарантій, які вимагаються в державах-членах від господарських товариств [8].

Відкличні акції розглядаються як альтернатива звичайним акціям під час залучення інвестицій. Відкличні акції погашаються після встановленого терміну за дотримання умов, передбачених у рішенні про випуск відповідних цінних паперів. При цьому ініціатором цього погашення може виступати як саме суспільство, так і власник акцій.

Тож, на відміну від безстрокового характеру звичайних акцій, відкличні акції характеризуються терміновістю. Це гарантує інвестору високу ліквідність такого цінного паперу.

Крім того, відкличні акції надають власникам такі права звичайних акцій, як участь у прийнятті рішень загальними зборами, право переважного придбання акцій, отримання частини майна товариства у разі його ліквідації.

В іспанському праві власники певних видів акцій (зокрема, відкличних акцій), положення яких може бути погіршене зміною статуту як прямо, так і опосередковано, мають право на захист, яке полягає у схваленні ними рішення на спеціальних зборах власників певних видів акцій, або, за допомогою роздільного голосування власників різних видів акцій на загальних зборах акціонерів більшістю голосів, положення яких погіршується. Причому ця вимога є попередньою умовою для відповідної зміни статуту. Схвалення спеціальними зборами відбувається тільки у разі збільшення статутного капіталу шляхом випуску видів акцій, що надають такий же або більший обсяг прав, ніж випущені акції.

Відповідно до загального правила, збільшення статутного капіталу може проходити в грошовій, натуральній або у формі погашення кредиту. Звичайна процедура випуску відкличних акцій полягає у збільшенні статутного капіталу грошовими внесками. Майнові внески як оплата відкличних акцій можуть суперечити економічній функції додаткового випуску акцій, однак існують ситуації, у яких збільшення статутного капіталу майновими внесками служить об'єднанням двох або більше товариств.

Умови викупу акцій повинні бути прямо передбачені в рішенні про випуск відкличних акцій. Таке рішення повинно передбачати коло суб'єктів, які мають право на викуп бездокументарних корпоративних цінних паперів. (наприклад, суспільство, інші акціонери). У разі, якщо право викупу має лише суспільство, то викуп повинен бути здійснений після трьох років із моменту випуску відкличних акцій.

Ціна, за якою акції будуть викуповуватися, закріплюється в рішенні про випуск і повинна бути певною або визначною. Погашення відкличних акцій, як і будь-яких акцій, супроводжується зменшенням статутного капіталу.

Отже, відкличні акції є корпоративними бездокументарними цінними паперами, основними перевагами яких є їхній строковий характер і ліквідність.

Боргові корпоративні цінні папери з постійною дохідністю (ісп. *valores de renta fija*). Боргові корпоративні бездокументарні цінні папери з постійною дохідністю є цінними паперами, які закріплюють термінове боргове зобов'язання комерційної організації. Вони приносять фіксований дохід або дохід, який обчислюється за формулою, установленою в рішенні про випуск.

До боргових корпоративних бездокументарних цінних паперів, які приносять постійний прибуток, належать облигації (ісп. *obligaciones*).

Товариство з обмеженою відповідальністю та акціонерна команда можуть випускати облигації (емісійні цінні папери) та інші цінні папери, які опосередковують відносини за позицією (ст. 401 Закону). Товариство з обмеженою відповідальністю не може випускати облигацій або інших оборотоздатних емісійних цінних паперів (ст. 402 Закону).

Облигації, що випускаються відповідно до іспанського законодавства, діляться на забезпечені та незабезпечені. Ст. 404 Закону встановлює, що забезпеченням облигацій може бути іпотека, застава рухомого майна, застава цінних паперів із передачею або без передачі останніх на зберігання кредитної організації, гарантія держави, автономного співтовариства, провінції або муніципальної освіти, порука кредитної організації, товариства взаємного гарантування (ісп. *sociedad de garantía recíproca*).

Торгові товариства, які наділені правом випускати облигації, можуть випускати їх без забезпечення в межах суми статутного капіталу й резервних фондів, відображених у балансовому звіті за фінансовий рік. Це правило не поширюється на випуск вищезазначених забезпечених облигацій (ст. 405 Закону).

Облигації випускаються в документарній і бездокументарній формах. Бездокументарні облигації, відповідно до вимог Закону Іспанії про ринок цінних паперів, – тільки іменні.

Облигації поділяються на конвертовані й неконвертовані. Акціонерні товариства та акціонерні команди мають право випускати облигації, конвертовані в акції, у тому разі, якщо загальні збори акціонерів визначають способи й підстави конвертації та приймають рішення про збільшення статутного капіталу на суму облигаційної позики.

«Гібридні» корпоративні бездокументарні цінні папери (ісп. *Valores híbridos*). Гібридні цінні папери – це корпоративні бездокументарні цінні папери, що мають властивості як звичайних акцій, так і облигацій. Метою створення «гібридних» цінних паперів є підвищення прибутковості акцій і зниження ризиків облигацій. Вони спрямовані на задоволення потреб як акціонерів, так і кредиторів: акціонери вкладають свої кошти з метою отримання дивідендів і підвищення вартості акцій, а позичкодавці очікують виплати відсотків за користування коштами й повернення основної суми позики в строк, установленний договором.

«Гібридні» цінні папери дають змогу підвищити прибутковість цінних паперів завдяки відмові від права на участь в управлінні товариством і підвищити ліквідність цінних паперів, знижуючи ризики інвестора. Крім того, нормативні акти, які допускають можливість випуску вищезазначених цінних паперів, установлюють, що отримані під час випуску «гібридів» грошові ресурси враховуються у власних коштах емітента, а для цілей оподаткування вони розглядаються як зобов'язання, що дає можливість досягти оптимального для суспільства використання залученого фінансування [5, р. 127].

Законодавство Іспанії передбачає емісію подібних цінних паперів під назвою «participaciones preferentes» (ст. 2 Закону Іспанії про ринок цінних паперів) [2]. Для цілей дослідження ми вважаємо за доцільне назвати цю форму корпоративних бездокументарних цінних паперів «привілейованими корпоративними паями».

Правове регулювання привілейованих корпоративних паїв міститься в третьому додатковому положенні Закону Іспанії № 19 від 4 липня 2003 року про юридичний режим пересування капіталу та зовнішньоекономічних операцій і про деякі заходи щодо боротьби з відмиванням грошей (ісп. Ley 19/2003, de 4 de julio, sobre régimen jurídico de los movimientos de capitales y de las transacciones económicas con el exterior y sobre determinadas medidas de prevención del blanqueo de capitales). Цим положенням внесені зміни до Закону Іспанії № 13 від 25 травня 1985 року про коефіцієнти інвестицій, власні кошти й обов'язки з надання інформації фінансовими посередниками (ісп. Ley 13/1985, de 25 de mayo, de coeficientes de inversión, recursos propios y obligaciones de información de los intermediarios financieros).

В умовах іспанської економічної кризи останніх років іспанські суди розглянули ряд суперечок, пов'язаних із привілейованими корпоративними паями. У рішенні суду першої інстанції провінції Сантандер ідеться про те, що «правова природа цього цінного паперу є незрозумілою» [3]. Очевидно, це свідчить про деякі неточності самого закону, а також про недостатність правозастосування.

Привілейовані корпоративні паї випускаються тільки кредитними організаціями, які є резидентами Іспанії або резидентами інших країн ЄС, крім тих держав і територій, які були визнані офшорними. Привілейовані корпоративні паї випускаються в бездокументарній формі та є іменними цінними паперами. Вони надають некумулятивне право на отримання фіксованого доходу, виплата якого відбувається в разі, якщо суспільство або група товариств отримала прибуток, достатній для виплати доходу за привілейованими корпоративними паями. Водночас цей вид цінних паперів не надає власникам ні права брати участь в ухваленні рішень суспільства, ні права на переважне придбання акцій. У разі банкрутства кредитної організації привілейовані корпоративні паї не пропонують права на повернення номінальної вартості.

Номінальна вартість випущених привілейованих паїв не повинна перевищувати 30 % основних засобів кредитної організації.

Привілейовані корпоративні паї є безстроковими. Однак емітент може прийняти рішення погасити їх після 5 років із моменту випуску. Такі рішення приймаються багатьма іспанськими кредитними організаціями, наприклад банками Santander, BBVA, Populär, la Caixa, Bankia, Caixa Catalunya. У разі погашення привілейованих корпоративних паїв відбувається їх конвертація у звичайні акції, суспільство автоматично збільшує свій статутний капітал і повністю погашає заборгованість перед кредиторами, надаючи їм права на участь в управлінні організацією.

Судова практика свідчить про те, що привілейовані корпоративні паї мають алеаторний (тобто ризиковий) характер, оскільки їхня прибутковість залежить від економічних показників діяльності кредитної організації, і не можуть бути про-

дуктом, пропонованим фінансовими організаціями для неспеціалізованих інвесторів [4].

Висновки. Отже, у зв'язку з вищезазначеним можна зробити висновок, що система бездокументарних цінних паперів Іспанії має ряд видів, які успішно застосовуються в практичній діяльності на ринку цінних паперів. Багаторічне членство Іспанії в Європейському Союзі надало уніфіковані характеристики всій системі бездокументарних цінних паперів. Сприйняття деяких із них (відкличних акцій) може бути опрацьовано в Україні у зв'язку з безсумнівними плюсами, інші (привілейовані корпоративні паї) мають ризиковий, неопрацьований характер, у зв'язку з чим упровадження такого виду цінних паперів у правопорядок нашої держави, на наше переконання, не є доцільним.

Література:

1. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2010-10544>.
2. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2015-11435>.
3. Juzgado de Primera Instancia número 1 de Santander. Sentencia 223/2012, de 29 de noviembre.
4. Los tenedores de preferentes se quedan fuera del rescate. El boletín. URL: <http://www.elboletin.com/index.php?noticia=55052&name=economia>
5. Miguel Ángel Villacorta Hernandez. Acciones rescatables y otros hfridos financieras societarios. Algunos aspectos juridicos (sustantivos, financieros y contables). Tesis doctoral. Universidad Carlos III de Madrid. 2011. P. 127.
6. Pantelon Prieto F. Las acciones (Tomo IV del Comentario al régimen legal de las sociedades mercantiles). Madrid: Civitas, 1992. 157 p.
7. Section del Inversor. Comision Nacional del Mercado de Valores. URL: <http://www.cnmv.es/portal/Inversor/Indice.aspx>.
8. Segunda Directiva 77/91/CEE del Consejo, de 13 de diciembre de 1976. EUR-lex. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/ES/TXT/?uri=CELEX:31977L0091>.

Ковалко Н. Н. Види корпоративних бездокументарних цінних паперів в праві Іспанії

Корпоративные бездокументарные ценные бумаги более чем другие объекты гражданского, торгового и финансового права подвержены воздействию политических и экономических изменений в стране и за ее пределами в силу зависимости эмитентов таких ценных бумаг от конъюнктуры рынков. Вот почему стабильность правового регулирования корпоративных бездокументарных ценных бумаг представляет собой необходимый фактор для привлечения инвесторов и экономического развития стран в целом. В связи с этим необходимо констатировать, что исследование правовой природы ценных бумаг и изучение положительного опыта регулирования корпоративных бездокументарных ценных бумаг в праве Испании актуальны сегодня для Украины с целью возможного использования разработанных подходов для решения задач правового регулирования оборота корпоративных бездокументарных ценных бумаг в условиях глобализации мировых экономических связей и международной унификации частноправовых отношений. В этой статье автор определяет виды бездокументарных ценных бумаг Испании, выделяет их ключевые характеристики и основные проблемы в правоприменении.

Ключевые слова: ценные бумаги, рынок ценных бумаг, корпоративные ценные бумаги, международное корпоративное законодательство.

Kovalko N. Types of corporate non-documentary securities in the law of Spain

Corporate non-documentary securities more than other objects of civil, commercial and financial law are subject to the impact of political and economic changes in the country and beyond, due to the dependence of issuers of such securities on the market conditions. That is why the stability of the legal regulation of corporate non-documentary securities is a necessary factor for attracting investors and economic development of countries as a whole. In this connection, it is necessary to state that the study of the legal nature of securities and the study of the positive experience in the regulation

of corporate non-documentary securities in the law of Spain are relevant in our time for Ukraine with a view to possible use of the developed approaches for solving the problems of legal regulation of the circulation of corporate non-documentary securities in the conditions globalization of world economic relations and international unification of private law relations. In this article, the author defines types of non-documentary securities of Spain, highlights their key characteristics and main problems in law enforcement.

Key words: securities, securities market, corporate securities, international corporate legislation.

Коломоєць Н. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права і процесу
факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджуються система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та її складові елементи. Охарактеризовано структуру механізму системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні та його роль у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів дитини. Унаслідок дослідження сформовано авторський підхід до розуміння змісту та сутності системи адміністративно-правового захисту прав дитини та її категоріальний апарат.

Ключові слова: права дитини, адміністративно-правовий захист, система, механізм, заходи впливу.

Постановка проблеми. Захист прав дитини здійснюється завдяки поєднанню зусиль цілої низки правових категорій нормативного та інституційного змісту. Тобто йдеться про сукупність правових норм і конкретних механізмів, які в рамках цих же норм забезпечують захист прав дитини. Тому з упевненістю можемо констатувати той факт, що система адміністративно-правового захисту прав дитини є досить складною категорією, що зумовлено рядом обставин: по-перше, права дитини та її правовий статус є похідними від загально-правового статусу людини, тому й система захисту її прав буде похідною від загальноправової системи захисту прав людини; по-друге, відсутній єдиний підхід до розуміння та тлумачення термінів «система», «правовий захист», «адміністративно-правовий захист», тому яке б не було сформовано нами далі визначення «системи адміністративно-правового захисту прав дитини», воно буде характеризуватися суб'єктивізмом і підтриманням найбільш прийнятної для автора позиції серед існуючих доктрин; по-третє, система адміністративно-правового захисту прав дитини є динамічною категорією, оскільки її складові елементи можуть постійно змінюватися та трансформуватися для того, щоб відповідати потребам місця та часу для підтримання та забезпечення правового статусу дитини в конкретних життєвих обставинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпеченості прав дитини є актуальною сьогодні у всьому світі. Тому можемо зустріти чималу кількість наукових і публіцистичних праць у цьому напрямі. Серед усієї кількості вітчизняних дослідників у цій сфері плідно працювали Б. Андрусишин, Л. Заблоцька, В. Журавський, К. Левченко, А. Ковальчук, О. Миськів, Є. Науменко, Н. Оніщенко, Н. Опольська, В. Оржеховська, В. Селюков, В. Синьов, В. Чорна, О. Шульц і ряд інших учених. На пострадянському просторі дослідження у сфері захисту прав дитини здійснювали О. Бутько, Б. Жавзандолгор, В. Абрамов, О. Юнусова, О. Хохідра, В. Кирюхін, К. Никонов та інші науковці. Утім, система адміністративно-правового захисту прав дитини та перелік її складових елементів так і залишаються дискусійними питаннями.

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту та сутності «системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні», що зумовлює важливість дослідження кожної її понятійної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яке дослідження розпочинається із формування понятійного апарату та наповнення його змістом. Одразу зазначимо, що система адміністративно-правового захисту прав дитини є комплексним правовим явищем, тому що об'єднує в собі такі елементи: 1. власне права дитини та її правовий статус; 2. механізм адміністративно-правового захисту прав дитини, тобто за допомогою кого та як забезпечується такий захист; 3. сукупність адміністративно-правових норм, які регламентують як правовий статус дитини, так і повноваження органів державної влади та неурядових організацій щодо захисту прав дитини.

Загалом же, можемо стверджувати, що адміністративно-правовий захист прав дитини є похідною категорією від загальноправового захисту прав людини, тому варто розглядати їх у нерозривній єдності. Правовий захист у теоретико-множинному розумінні – це юридична діяльність, правова поведінка, правова активність, правові відносини тощо уповноважених осіб у сфері забезпечення прав людини. Він відображає рівень задоволення суб'єкта наявністю необхідних правових механізмів, які здатні забезпечити ефективний захист його прав і законних інтересів. Тому правовий захист охоплює собою діяльність окремих суб'єктів владних повноважень у процесі реалізації норм процесуального права та сукупність правовідносин, які виникають між цими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та окремими громадянами, й виступає у ролі процедур забезпечення, виконання та застосування суб'єктами правовідносин юридичних норм, спрямованих на реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини. Інакше кажучи, правовий захист – це діяльність компетентних органів державної влади, органів делегованих повноважень та органів місцевого самоврядування щодо створення та приведення в дію правових механізмів, які забезпечують реалізацію прав, свобод, законних інтересів, обов'язків, а також гарантій, компенсацій і пільг, що є похідними від правового статусу людини [8, с. 35].

Тож **правовий захист дитини** передбачає собою універсальну, нерозривну єдність правового регулювання та діяльності інституційного апарату, які спрямовані на забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини, їх відновлення у разі порушення та недопущення таких порушень у майбутньому.

Переходячи до адміністративно-правового захисту прав дитини, варто зазначити, що в процесі його реалізації долучаються в обов'язковому порядку органи державної влади та застосо-

вється їхній управлінський вплив на забезпечення правового положення дитини в суспільстві та державі. Тобто нас буде цікавити те, як органи державної влади забезпечують права, свободи та законні інтереси дитини, а також сприяють їх розвитку.

Під «адміністративно-правовим захистом прав, свобод і законних інтересів людини» в науці адміністративного права прийнято розуміти сукупність застосовуваних у порядку, врегульованому нормами адміністративного права, засобів, спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій (процедур) щодо припинення незаконного посягання на права, свободи та інтереси громадян; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають під час їх здійснення; визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, невиконаних або неналежним чином виконаних обов'язків із притягненням винної особи до відповідальності [2, с. 378]. Простіше кажучи, це – діяльність уповноважених осіб щодо забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини в рамках визначеної компетенції, де, відповідно, сутністю адміністративно-правового захисту є застосування заходів адміністративного примусу, спрямованих на відновлення, визнання прав і припинення порушень прав громадян, здійснюваних органами публічної влади за заявами громадян або з ініціативи компетентних органів [4, с. 127]. За таких умов ми можемо побачити, що адміністративно-правовий захист прав людини, зокрема дитини, відповідає основному змісту здійснення державного управління, тобто урегулювання суспільних відносин у певних сферах суспільного життя за допомогою використання заходів адміністративного впливу. Відсутність же органів державного управління, їхніх посадових осіб чи осіб делегованих повноважень виключає можливість здійснення адміністративно-правового захисту людини загалом і дитини зокрема.

В аспекті наукового пізнання досить цікавим є підхід О. Юнусової щодо визначення адміністративно-правового захисту прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх. Під таким захистом учений пропонує розуміти одну з форм правового захисту, яка являє собою сукупність матеріальних і процесуальних організаційно-правових засобів, за допомогою яких задовольняється потреба самих неповнолітніх, а також інтерес держави у визнанні, реалізації та відновленні їхніх порушених суб'єктивних прав чи усуненні загроз порушення цих прав із метою забезпечення їх безперешкодному здійсненню [8, с. 52–53]. Але до такого визначення ми підходимо дещо критично, оскільки, по-перше, інтереси дитини, її права та свободи ставляться на один рівень з інтересами держави, тобто права дитини не є домінують за такого підходу; по-друге, мабуть, все ж таки варто адміністративно-правовий захист дитини/неповнолітнього розглядати не як форму, а як вид загально-правового захисту, оскільки ще є цивільно-правовий, конституційно-правовий, кримінально-правовий захист і так далі; і, по-третє, такий підхід є дещо звужений, оскільки зачіпаються лише матеріальні та процесуальні організаційно-правові засоби захисту прав дитини, що є лише частиною загального механізму адміністративно-правового захисту прав дитини.

Але на цьому пані О. Юнусова не зупиняється й пропонує виділити дві форми адміністративно-правового захисту неповнолітніх: широку та вузьку. Під адміністративно-правовою формою захисту прав і законних інтересів неповнолітніх у вузькому розумінні вона розуміє сукупність правових засобів,

за допомогою яких органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують реалізацію компетенції, визначеної законодавством та іншими нормативно-правовими актами щодо захисту прав і законних інтересів неповнолітніх. У широкому ж розумінні О. Юнусова не обмежується діяльністю органів публічної адміністрації, а включає, зважаючи на специфіку адміністративно-правового статусу неповнолітніх, ще й діяльність судових органів, які здійснюють провадження у справах щодо неповнолітніх [8, с. 56–57]. Такий підхід нас зацікавив більше, оскільки суди, незважаючи на те, що належать до іншої гілки влади, а їхня діяльність не охоплюється нормами адміністративного права, окрім випадків внутрішньо-організаційної та владно-розпорядчої діяльності, все ж таки, хоча й опосередковано, але входять у механізм адміністративно-правового захисту прав дитини. І в цьому разі вже доречно підтвердити, що діяльність суду (судді) є формою захисту прав дитини.

Отже, можемо говорити про те, що *адміністративно-правовим захистом прав дитини* в Україні є урегульована нормами адміністративного права діяльність уповноважених органів державної влади щодо забезпечення та реалізації прав, свобод і законних інтересів дитини в рамках і межах, визначених компетенцією цих суб'єктів.

І, нарешті, підходимо до трактування такої правової категорії, як «система». В юридичній літературі ми можемо натрапити на багато доктринальних підходів щодо неї, тому нам важливо проаналізувати найбільш поширені та виробити власну позицію до вивченого. Наприклад, у навчальному посібнику «Основи системного аналізу» під системою розуміють складні структури, які взаємодіють із навколишнім середовищем як єдине ціле. При цьому зазначається, що поняття системи краще визначити через її ознаки та властивості, які ми можемо побачити та виокремити завдяки вивченню таких трьох трактувань: 1) система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, уособлена від зовнішнього середовища, але яка діє з цим середовищем як єдине ціле; 2) система – це засіб досягнення мети; 3) система – це функціонально-визначена структурно впорядкована з адаптивною реорганізацією множина елементів [6, с. 16].

Отже, система характеризується такими ознаками:

- вона є структурно організованою сукупністю більш простих частин – елементів, взаємопов'язаних і взаємодіючих у процесах цілеспрямованого функціонування системи;
- кожна із систем входить як підсистема до складу більш крупної системи;
- системи взаємодіють із зовнішнім середовищем, що реалізується через зовнішні зв'язки;
- цілеспрямованість процесів функціонування системи;
- процеси функціонування систем потребують управління, яке передбачає збір інформації, її аналіз і контроль, вироблення управляючої дії, її реалізація.
- ієрархічність системи управління [6, с. 23–24].

Схожої позиції дотримується Р. Мельник, який стверджує, що будь-яка система містить у собі певний набір зв'язків, які, з одного боку, об'єднують множинність у ціле, надаючи системі стійкого характеру (ці зв'язки автор назвав системоутворюючими, або зв'язками структури), а з іншого – мають місце зв'язки організації, які дають змогу системі розвиватися, вдосконалюватися, тобто активно реагувати на зміни як усередині системи, так і ззовні [7, с. 22]. Тобто, на думку вказаного автора, системою є цілісний комплекс відмежованих, взаємо-

пов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів, який утворює особливу єдність із середовищем та є одночасно елементом системи більш високого порядку [7, с. 16–17].

Проектуючи такі підходи до розуміння змісту та сутності «системи», можемо сформулювати визначення «системи адміністративно-правового захисту прав дитини». Отже, *системою адміністративно-правового захисту прав дитини* в Україні є сукупність адміністративно-правових норм і механізмів, які у взаємній єдності спрямовані на утвердження, забезпечення та гарантування прав, свобод і законних інтересів дитини. А її мета, відповідно, полягає в тому, щоб створити такі умови розвитку дитини, використовуючи всю варіативність заходів і засобів адміністративно-правового впливу, в яких би повноцінно забезпечувалися її права, свободи та законні інтереси.

Будь-яка система, зокрема система адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, складається з елементів, які структурно між собою поєднані. Важливим моментом у розумінні сутності елементу та його взаємозв'язку із системою є той факт, що елементом системи буде не будь-який компонент, а лише той, який наділений специфічними особливостями цієї системи, який здатний відображати її специфіку, а також виконувати функції, характерні для системи [7, с. 19].

Тож елементами системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні є її нормативно-правова та інституційна складова, які забезпечуються засобами контролю та постійного моніторингу. До складу норм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні входять міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти різної юридичної сили (обов'язковою умовою чинності міжнародних нормативно-правових актів на території України є їх ратифікація Верховною Радою України). А от інституційна складова має більш складну структуру. Зумовлено це тим, що її основу становить механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, до складу якого входять такі елементи: 1. суб'єкти адміністративно-правового захисту; 2. засоби адміністративно-правового захисту; 3. юридичні гарантії адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

Окремо хотілося б ще зупинитися на контролюючій складовій, яка входить у систему адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. На перший погляд такий підхід може видатись дивним – включення контролю в систему, а не визначення його над системою. Пояснюючи таку позицію, зазначимо, що О. Бандурка, трактуючи поняття «контроль», зазначає, що він є складовою частиною (елементом) управління. Його сутність полягає в тому, щоб відслідковувати стан справ на підконтрольному об'єкті, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативно-правових актів, додержання дисципліни та правопорядку й ззовні виявляється у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів, наданні їм обов'язкових вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів [3, с. 565]. Відповідно, суб'єктами контролю можуть бути такі: Парламент, Президент України, Уряд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, органи судової влади та прокуратури, громадськість і міжнародні урядові та неурядові органи й організації тощо. Але водночас

перераховані вище органи можуть виступати також об'єктами контролю, тобто бути тими особами, на яких спрямовано засоби контролю, а отже, вони не можуть бути над системою, оскільки структурно входять до її складових. Ба більше: якщо вказані органи, організації та окремі особи є об'єктами контролю, тобто виступають «реалізаторами» (тими особами, які повинні забезпечувати права, свободи та законні інтереси дитини), то структурно вони входять у механізм адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні.

На перший погляд такий підхід може здатися дещо складним, але складність може виникнути тільки під час визначення компетенції уповноважених осіб, тобто в певних конкретних умовах місця та часу вони забезпечують реалізацію прав дитини та їх захист чи здійснюють контролюючі функції щодо тих осіб, які забезпечують реалізацію та захист прав дитини.

Особливої уваги заслуговує громадськість та її вплив на розвиток системи адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні. На перший погляд може здатися, що громадськість не варто включати в систему адміністративно-правового захисту прав дитини в Україні, оскільки жодних управлінських функцій щодо уповноважених осіб вона не здійснює. Але ст. 36 Конституції України зазначає, що громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для спільного здійснення або захисту своїх прав та свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я, населення або захисту прав і свобод інших людей [5]. Тобто якщо громадськість виявляє бажання об'єднатися для спільного захисту прав дітей, то це є адміністративне правовідношення, оскільки, по-перше, таке об'єднання необхідно в обов'язковому порядку зареєструвати; по-друге, взаємовідносини держави та об'єднань громадян мають виключно правовий характер. Це виявляється в законодавчому закріпленні адміністративно-правового статусу об'єднань громадян низкою нормативно-правових актів. При всьому цьому держава не втручається в діяльність об'єднань громадян, надаючи їм широку автономію. Проте це не виключає здійснення з боку держави контролю за діяльністю об'єднань громадян. Наприклад, органи, що проводять легалізацію об'єднань громадян, здійснюють контроль за додержанням ними положень статуту, зокрема, законодавством закріплено право представників цих органів бути присутніми на заходах, які проводять об'єднання громадян, вимагати потрібні документи й одержувати за потреби пояснення [1].

Громадські організації мають неабияке значення для розвитку та забезпечення прав дитини. Залежно від мети утворення вони здійснюють постійну роз'яснювальну роботу серед населення; надають методичну, організаційну та матеріальну допомогу; здійснюють постійний моніторинг за дотриманням прав дитини; займаються волонтерською діяльністю; в установленому законом порядку звертаються до органів державної влади та суду з метою захисту прав, свобод і законних інтересів дитини; розробляють програми, концепції, основні напрями захисту прав дитини; у випадках, визначених законом, здійснюють представницькі функції в органах державної влади щодо захисту прав дітей; взаємодіють із правоохоронними органами у сфері захисту прав дітей тощо.

Окремої уваги заслуговують міжнародні неурядові організації, які також впливають на розвиток і захист прав дитини.

ни у світі. Навіть більше, вони не тільки мають право голосу під час здійснення контролю над виконанням Конвенції про права дитини, але й сприяють виконанню прав дітей через їхню повсякденну роботу та практику. Діяльність міжнародних неурядових організацій передбачає дуже різноманітні основоположні дії, починаючи з виховання дітей у галузі прав людини та закінчуючи дослідженнями, ініціативами та програмами захисту дітей, партнерством з органами державної влади для здійснення політики, адаптованої для дітей, наданням альтернативних звітів із прав дитини і так далі. Серед таких варто виділити Amnesty International, Lumos, Hebrew Immigrant Aid Society (HIAS), World Vision International (WVI), Eurochild, Alliance for Childhood European Network Group, The End Child Prostitution and Trafficking (ECPAT), European Confederation of Youth Clubs (ECYC) тощо. Продовжувати перелік мережі міжнародних неурядових організацій у сфері захисту прав дитини можна безкінечно довго, але на основі цього ми можемо сказати, що проблема «захисту прав дитини» дійсно існує, ба більше, вона існує не лише в Україні, але й у всьому світі.

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що дуже важливо, щоб усі елементи системи адміністративно-правового захисту прав дитини працювали злагоджено, як єдиний механізм. Лише за таких обставин можна досягти мети його існування – забезпечення належних умов розвитку дитини, в яких би повноцінно забезпечувалися її права, свободи та законні інтереси.

Література:

1. Адміністративне право України. База даних «Studies.in.ua». URL: <http://studies.in.ua/admin-pravo-shpora/2090-obyednannya-gromadyan-yak-subyekti-adminstrativnogo-prava.html>.
2. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1. Загальна частина / Ред. кол.: В.Б. Авер'янов (голова). Київ: Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.
3. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підручник / За заг. ред. академіка НАПрН України О.М. Бандурки. Харків: «Золота миля», 2011. 584 с.
4. Гнітюк Р.Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 388 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
6. Ладанюк А.П. Основи системного аналізу: навч. посібник. Вінниця: «Нова книга», 2004. 176 с.
7. Мельник Р.С. Система адміністративного права України: монографія. Харків: Вид-во Харківського національного університету внутрішніх справ, 2010. 398 с.
8. Юнусова О.М. Административно-правовое регулирование защиты прав и законных интересов несовершеннолетних в Республике Таджикистан: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14, Москва, 2015. 180 с.

Коломоєц Н. В. Содержание и сущность системы административно-правовой защиты прав ребенка в Украине

Аннотация. В статье исследуются система административно-правовой защиты прав ребенка в Украине и ее составляющие элементы. Охарактеризованы структура механизма системы административно-правовой защиты прав ребенка в Украине и его роль в обеспечении прав, свобод и законных интересов ребенка. В результате исследования сформированы авторский подход к пониманию содержания и сущности системы административно-правовой защиты прав ребенка и её категориальный аппарат.

Ключевые слова: права ребенка, административно-правовая защита, система, механизм, меры воздействия.

Kolomoiets N. Content and essence of the system of administrative and legal protection of the rights of children in Ukraine

Summary. The author of the article has researched the system of administrative and legal protection of the rights of children in Ukraine and its constituent elements. The author has characterized the structure of the system of the mechanism of administrative and legal protection of the rights of children in Ukraine and its role in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of children. As a result of the study, the author has formed own approach to understanding the content and essence of the system of administrative and legal protection of the rights of children and its categorical apparatus.

Key words: rights of children, administrative and legal protection, system, mechanism, measures of influence.

Стасюк О. Л.,
кандидат юридичних наук, здобувач
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України

МІЖНАРОДНИЙ ФАКТОР АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена впливу міжнародного законодавства у сфері захисту прав і свобод осіб на адміністративно-правове забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. Розкрито сутність міжнародних стандартів захисту прав людини. Здійснено аналіз міжнародних правових документів універсального та регіонального масштабу у сфері захисту прав і свобод осіб. Встановлено, що чітке їх дотримання сприятиме стабільності та збалансованості адміністративного законодавства у сфері захисту прав і свобод людини та ефективної реалізації правозахисної функції Української держави.

Ключові слова: правозахисна функція, права та свободи людини й громадянина, адміністративно-правове забезпечення, міжнародні стандарти захисту прав людини, держава, компетентні правозахисні суб'єкти.

Постановка проблеми. На реалізацію правозахисної функції Української держави здійснює вплив не тільки національний, але й міжнародний фактор. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою Україною, є невід'ємною частиною національного законодавства України [1]. Згідно з ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [2]. Закріплення цих положень у національному законодавстві визначає напрям адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції щодо встановлення пріоритету норм міжнародного права над нормами національного права, що вказує на вагомості значення норм міжнародного законодавства у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням адміністративно-правового забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина присвячені праці таких учених, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, В.В. Башкатова, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородин, І.П. Голосніченко, І.Б. Коліушко, Є.Ю. Соболев, В.П. Тимошук та інші. Однак в умовах реформування вітчизняної правозахисної системи, розвитку та оновлення законодавчої бази стан адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції держави потребує постійного перегляду та аналізу з метою визначення можливих шляхів його вдосконалення та оптимізації.

Метою статті є з'ясування впливу міжнародних стандартів захисту прав людини на адміністративно-правове забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні, обґрунтування їх-

ньої актуальності та доцільності застосування в національній правозахисній системі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснюючи правове забезпечення у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів людини й громадянина, кожна держава вирішує це питання з урахуванням загальноприйнятих міжнародних стандартів. Відомий науковець К. Танака зазначав, що права людини, які підлягають захисту, не є продуктом якоїсь конкретної правової системи та не перебувають в ієрархії її правових актів. Ці права підлягають визнанню, повазі та захисту незалежно від місцеперебування людини. Національне законодавство та практика захисту прав людини повинні відповідати єдиним стандартам захисту прав людини незалежно від законодавчої діяльності парламенту або звичаю, оскільки права людини виникають та існують на підставі природного права [3].

В юридичній науці під міжнародними стандартами прав людини переважно розуміються норми-засади у галузі прав людини, що виникають унаслідок міжнародної нормотворчості, знаходять своє зовнішнє вираження за допомогою міжнародного правила поведінки та, як правило, виступають у вигляді зобов'язань держав, узятих ними в рамках міжнародних угод, мають наднаціональний характер, знаходять своє нормативне закріплення та практичну реалізацію у внутрішній діяльності держави [4, с. 69]. П.М. Рабінович визначає міжнародні стандарти прав людини як закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави [5, с. 16]. На думку А.М. Колодія та А.Ю. Олійника міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародно-правових договорах, нормативно-правових актах та інших міжнародних документах норми й принципи, що є взірцем для національного права в галузі прав і свобод людини, відповідати якому мають прагнути всі народи й держави та їхні законодавчі акти про права людини [6, с. 238]. Отже, міжнародні стандарти прав людини – правове поняття, що визначає ту групу нормативних актів, прийнятих і визнаних на міжнародно-правовому рівні, які незалежно від того, породжують вони правові зобов'язання для конкретних держав з огляду на принцип їхньої універсальності та здійснення функції щодо захисту фундаментальних прав і свобод людини, є еталоном для держав, підлягають безпосередньому застосуванню в національних правових системах і дають змогу визначити ступінь реалізації прав і свобод людини в цих державах. Міжнародні стандарти прав людини базуються на природно-правовій концепції [7, с. 78].

На наш погляд, міжнародні стандарти захисту прав людини – це складова частина міжнародних стандартів прав людини,

що являє собою сформовану шляхом міждержавного співробітництва в межах міжнародних організацій систему імперативних вимог, адресованих державам щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією. Міжнародні правозахисні стандарти об'єднують принципові зобов'язання держав щодо захисту прав і свобод людини, інституціональне забезпечення цього процесу та знаходять відображення в міжнародних актах універсального й регіонального масштабу [8, с. 87–88].

Міжнародні правові акти, норми яких регулюють особливості реалізації правозахисної функції держави, є джерелами адміністративного права. Одним із ключових універсальних міжнародних документів у сфері захисту прав і свобод осіб є Загальна декларація прав людини, в якій проголошено, що всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якої б то не було підбурювання до такої дискримінації. Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом [9].

Наступними нормативно-правовими актами, які становлять основу універсального вектору міжнародних стандартів захисту прав людини, є Міжнародні пакти про громадянські й політичні права та про економічні, соціальні й культурні права. У ч. 3 ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права встановлено, що кожна держава зобов'язується а) забезпечити будь-якій особі, права та свободи якої, визнані в цьому Пакті, порушено, ефективний засіб правового захисту; б) забезпечити, щоб право на правовий захист для будь-якої особи, яка потребує такого захисту, встановлювалось компетентними органами державної влади, передбаченими правовою системою держави, і розвивати можливості судового захисту; в) забезпечити застосування компетентними органами засобів правового захисту, коли вони надаються [10]. Про потребу забезпечення права кожної людини створювати для здійснення й захисту своїх економічних і соціальних інтересів професійні спілки та вступати до них на свій вибір за єдиної умови додержання правил відповідної організації зазначено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права [11].

Для контролю за виконанням державами-учасниками своїх зобов'язань у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права було створено Комітет із прав людини. Відповідно до Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права держава-учасниця визнає компетенцію Комітету приймати й розглядати повідомлення від осіб, які підпадають під його юрисдикцію та вважають, що вони є жертвами порушень певною державою-учасницею будь-якого із прав, викладених у Пакті, за умови використання всіх наявних внутрішніх засобів правового захисту [12].

Серед інших універсальних міжнародних договорів, спрямованих на захист прав і свобод осіб, варто виділити такі: Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, Конвенцію про права дитини, Міжнародну конвенцію про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, Конвенцію про права осіб з інвалідністю.

Універсальні міжнародні стандарти захисту прав людини забезпечуються міжнародними процедурами та контрольними механізмами. Перші об'єднують методи, порядок розгляду, перевірки, підготовки пропозицій і прийняття рішень за повідомленнями, заявами та іншою інформацією про порушення прав людини; другі пов'язані з формуванням певних організаційних структур (міжнародних судів із прав людини, міжнародних організацій, включно з комітетами, комісіями, робочими групами, спеціальними доповідачами) [8, с. 89]. До міжнародних організацій універсального масштабу правозахисного спрямування належать Організація Об'єднаних Націй та її органи: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з прав людини, Міжнародний Суд, Секретаріат та інші допоміжні органи (наприклад, Верховний комісар із прав людини). Виконання універсальних міжнародних стандартів захисту прав людини є важливим чинником існування демократичного суспільства в Україні.

Поряд з універсальними міжнародними стандартами захисту прав людини діють регіональні міжнародні стандарти захисту прав людини, що спрямовані на захист прав і свобод осіб у конкретних регіонах світу. До європейської системи захисту прав людини необхідно зарахувати регіональні міжнародні договори, що прийняті Радою Європи, Європейським Союзом та Організацією безпеки і співробітництва в Європі.

Головне місце у встановленні європейських правових стандартів у сфері захисту прав людини належить Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [13], яка не тільки описує права людини, але й встановлює відповідну систему для їх захисту. Цей міжнародний акт надає право кожному після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися зі скаргою про порушення Україною прав, гарантованих Конвенцією, до Європейського суду з прав людини. У Конвенції також передбачено дієвий механізм контролю за її імплементацією та виконанням Україною взятих на себе зобов'язань.

У зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і протоколів до неї, впровадженням в українське судочинство, зокрема адміністративне, та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України було прийнято Закон України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» [14].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» адміністративні суди застосовують у розгляді справ Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод і практику Європейського суду з прав людини як джерело права. У ч. 2 ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини [15]. Це свідчить про впровадження європейських стандартів адміністративного права у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина в українську правозахисну систему.

У цьому контексті варто зазначити, що Європейський суд із прав людини є ключовим європейським правозахисним органом. Рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для України. Тому рішення Європейського суду з прав

людини впливають не тільки на формування міжнародних стандартів захисту прав людини, але й на законодавчу діяльність України у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина. Крім Європейського суду з прав людини, у напрямі правозахисної діяльності при Раді Європи діють Європейський комітет із прав меншин, Комітет незалежних експертів із соціальних та економічних прав, Європейський комітет запобігання катуванням.

Серед інших договорів Ради Європи у сфері захисту прав людини, до яких приєдналася Україна, треба віднести такі: Європейську соціальну хартію; Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню та протоколи до неї; Рамкову конвенцію про захист національних меншин; Конвенцію про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних і Додатковий протокол до неї.

Значний вплив на адміністративно-правове забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні мають правові акти, що приймаються Парламентською Асамблеєю Ради Європи, оскільки вони створюють конкретні права та обов'язки для України та забезпечують надалі можливість їх інтеграції до національного правопорядку. До адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні під впливом європейських правових стандартів Ради Європи доцільно зарахувати також Рішення Комітету Міністрів Ради Європи, що спрямоване на втілення принципів демократії та верховенства права у країнах-членах Ради Європи та уніфікацію їхнього правового поля. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи мають рекомендаційний характер, однак вони здатні впливати на правозастосовну практику у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина.

До міжнародних стандартів захисту прав людини варто зарахувати також документи, що прийняті Організацією безпеки та співробітництва в Європі, а саме: Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Підсумковий документ Мадридської зустрічі представників держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Підсумковий документ Віденської зустрічі держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі; документи Копенгагенської наради Конференції з людського виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Паризьку хартію для нової Європи; документи Московської наради Конференції з людського виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Празький документ про подальший розвиток інститутів і структур Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Декларацію Гельсінської зустрічі на найвищому рівні; Рішення Будапештського саміту Наради з безпеки та співробітництва в Європі; Декларацію Лісабонського саміту тощо. Зазначені документи являють собою односторонні зобов'язання держав міжнародно-правового характеру, які отримують нормативну форму шляхом закріплення у відповідних актах держав.

Однією з основних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір із метою набуття членства в Європейському Союзі [16]. Кінцевою метою досягнутих домовленостей між Україною та Європейським Союзом є зближення правової системи України з *Acquis communautaire* – правовою системою Європейського Союзу [17]. В Угоді про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співто-

вариством з атомної енергії та їхніми державами-членами – з іншого, від 21 березня 2014 р. [18] визначено пріоритетні напрями співробітництва Європейського Союзу та України у правозахисній сфері. Чітке їх дотримання сприятиме стабільності та збалансованості адміністративного законодавства у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина та ефективної реалізації правозахисної функції Української держави.

Висновки. Міжнародно-правові акти є одним із невід'ємних складників адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні. Вони відіграють особливу роль у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, оскільки мають пряму дію й верховенство над національними нормативно-правовими актами. Верховна Рада України, ратифікуючи договори у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина, приймає у кожному випадку окремий Закон України. Міжнародні договори, що пройшли ратифікацію, посідають друге місце після Конституції України як джерела правових норм, що підлягають застосуванню в Україні. Україною ратифіковано низку міжнародних документів, нормами яких закріплено міжнародні стандарти захисту прав людини. Міжнародні стандарти захисту прав людини відображені в міжнародних актах універсального й регіонального масштабу та мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер. Зобов'язання, які приймає на себе Україна у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, актуалізує розвиток національного законодавства. Тому діяльність усіх без винятку суб'єктів адміністративно-правового забезпечення реалізації правозахисної функції держави має бути спрямована на дотримання міжнародних стандартів захисту прав людини.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.
3. International standard. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_standard.
4. Боняк В.О. Міжнародні стандарти діяльності правоохоронних органів: поняття, загальна характеристика. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 1. С. 68–81.
5. Рабінович П.М. Основні права людини: поняття класифікації, тенденції. Український часопис прав людини. 1995. № 1. С. 14–22.
6. Виконавча влада і адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
7. Ульяшина Л.В. Международные стандарты в области прав человека: проблемы правовой дефиниции. Московский журнал международного права. 2009. № 4. С. 56–80.
8. Мархгейм М.В. Правозащитная деятельность публичных структур в Российской Федерации: монография. Ростов-на-Дону: «Ростиздат», 2006. 111 с.
9. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
11. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
12. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_086.

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.
15. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 40. Ст. 527.
17. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1629-15>.
18. Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами – з іншого, від 21 березня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page.

Стасюк А. Л. Міжнародний фактор адміністративно-правового забезпечення реалізації правозащитної функції в Україні

Анотація. Стаття посвячена впливу міжнародного законодавства в сфері захисту прав і свобод осіб на адміністративно-правове забезпечення реалізації правозащитної функції в Україні. Раскрыта сущность международных стандартов защиты прав человека. Осуществлен анализ международных правовых документов универсального и регионального масштаба в сфере защи-

ты прав и свобод лиц. Установлено, что четкое их соблюдение будет способствовать стабильности и сбалансированности административного законодательства в сфере защиты прав и свобод человека и эффективной реализации правозащитной функции Украинского государства.

Ключевые слова: правозащитная функция, права и свободы человека и гражданина, административно-правовое обеспечение, международные стандарты защиты прав человека, государство, компетентные правозащитные субъекты.

Stasyuk O. The international factor of administrative and legal support for the realization of the human rights function in Ukraine

Summary. The article is devoted to the impact of international legislation in the field of the protection of the rights and freedoms of individuals on the administrative and legal framework for the implementation of the human rights function in Ukraine. The essence of international standards for the protection of human rights is disclosed. The analysis of international legal documents of a universal and regional scale in the field of protection of the rights and freedoms of individuals is carried out. It has been established that their strict observance will contribute to the stability and balance of administrative legislation in the sphere of the protection of human rights and freedoms and the effective implementation of the human rights function of the Ukrainian state.

Key words: human rights function, human rights and freedoms of a person and a citizen, administrative and legal support, international standards for the protection of human rights, state, competent human rights actors.

*Резнік О. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри адміністративно-господарського права
та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ¹

Анотація. Стаття присвячена вивченню питання організаційних основ діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Визначено поняття «організаційні основи діяльності правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави». Розкрито специфіку взаємодії та координації правоохоронних органів у сфері захисту фінансово-економічних інтересів держави, встановлено їхні недоліки, та сформульовано пропозиції їх усунення.

Ключові слова: правоохоронні органи, організаційні основи, взаємодія правоохоронних органів, координація правоохоронної діяльності.

Постановка проблеми. Ефективність правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави залежить від належної організації їхньої діяльності та злагодженої взаємодії між ними з метою досягнення ними кінцевої мети їхньої діяльності – зниження рівня фінансово-економічних правопорушень. У сучасних умовах розвитку фінансової системи держави та зростання рівня фінансово-економічних правопорушень, зокрема легалізації злочинних доходів, вивчення питання організаційних засад їхньої діяльності органів набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що окремі аспекти організаційних основ діяльності правоохоронних органів у своїх працях досліджували Д.М. Афанасіді, Р.Р. Грень, В.П. Захаров, А.М. Європіна, Р.Г. Ключев, А.М. Мозгова, А.М. Мудров, І.В. Потайчук, А.М. Сарвас, але, зважаючи на їхню фрагментарність і специфіку діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, це питання потребує подальшого вивчення.

Метою статті є визначення специфіки та недоліків організаційних основ діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні ряд організаційних засад діяльності правоохоронних органів України визначено в Конституції України та інших нормативно-правових актах. Однак, перш ніж розглядати засади організації та діяльності правоохоронних органів, які забезпечують фінансово-економічну безпеку України, доцільно звернути увагу на сутність поняття «організація».

Юридичний словник за редакцією Ю.С. Шемшученка надає таке тлумачення дефініції «організація»: 1) властивість будь-якого матеріального об'єкта, що виявляється у впоряд-

кованості структури, внутрішньої побудови; 2) сукупність пов'язаних між собою елементів відповідного об'єкта, а також взаємовідносин між ними й іншими об'єктами, унаслідок чого утворюється певне зовнішнє органічне середовище; 3) об'єктивне явище, притаманне всім керованим соціальним об'єктам [1, с. 569]. Отож, зважаючи на вищевикладене, зазначимо, що під організацією потрібно розуміти певну впорядкованість за необхідними критеріями тих чи інших елементів.

Відповідно, під організаційними основами діяльності правоохоронних органів, які є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки України, пропонуємо розуміти закріплені національним законодавством положення, які визначають систему управлінських дій, спрямованих на впорядкування структури правоохоронних органів, оптимальний розподіл функціональних обов'язків між їхніми підрозділами, координацію діяльності правоохоронних органів і взаємодію між ними, належну підзвітність правоохоронних органів і контроль за їхньою діяльністю, що в сукупності впливає на ефективність виконання ними покладених на них завдань і функцій щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави.

Спираючись на запропоноване поняття, можна зробити висновок, що воно є комплексним і передбачає структурну впорядкованість правоохоронних органів, розподіл функціональних обов'язків між їхніми підрозділами, координацію та взаємодію діяльності правоохоронних органів, підзвітність таких органів, контроль за діяльністю правоохоронних органів.

Розглядаючи організаційні засади вважаємо за доцільне приділити увагу, перш за все, взаємодії правоохоронних органів України між собою та з іншими суб'єктами (громадськістю, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємством, установами, організаціями), а також координації правоохоронної діяльності в Україні загалом.

І.В. Потайчук звертає увагу на існування двох підходів до розуміння поняття «взаємодія». Перший підхід тлумачить взаємодію широко як співпрацю, яка розкривається в спільних узгоджених діях, спрямованих на досягнення спільної мети, у взаємній допомозі під час вирішення завдань [2, с. 3], тоді як другий підхід є вужчим і визначає взаємодію як відносини між оперативними працівниками оперативних підрозділів [3, с. 272].

Нині на підзаконному рівні взаємодія органів поліції та органів безпеки регламентується нормами Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю від 10 червня 2011 року [4]. Зокрема, відповідно до її положень метою їх взаємодії є посилення протидії орга-

¹ Виконано в рамках проекту № 118U003582.

нізованим злочинним угрупованням, попередження, розкриття й розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами та злочинними організаціями. Крім того, вказаною Інструкцією закріплено перелік форм взаємодії правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, але, зважаючи на те, що їх повний перелік можна знайти в зазначеному акті, наведемо перелік лише деяких: спільний аналіз стану організованої злочинності, причин та умов, що сприяють діяльності організованих груп, прогнозування тенденцій поширення організованої злочинності; обмін оперативною інформацією, що становить інтерес для боротьби з організованою злочинністю; розроблення й реалізація спільних програм, планів щодо боротьби з організованою злочинністю; проведення спільних оперативно-розшукових, профілактичних заходів тощо.

Зважаючи на викладене та позицію Д.М. Афанасіаді, очевидним є, що взаємодія правоохоронних органів України здійснюється за чотирима напрямками: а) нормотворчий; б) взаємодія під час здійснення оперативно-розшукових заходів; в) наукове співробітництво та обмін досвідом; г) матеріально-технічна підтримка сторін [5].

Аналіз законодавства дає нам підстави стверджувати, що обмін інформацією між правоохоронними органами регламентується спільними підзаконними актами. Зокрема, Порядком взаємодії Національного антикорупційного бюро України та Міністерства внутрішніх справ України щодо використання інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України від 4 жовтня 2017 року передбачено, що керівництво НАБУ визначає посадових осіб, яким у зв'язку з виконанням службових обов'язків надано право доступу до інформаційних ресурсів МВС України [6]. Розроблення та, відповідно, прийняття НАБУ та МВС України зазначеного акта спрямоване на підвищення ефективності інформаційної взаємодії між цими суб'єктами.

Водночас Р.Р. Грень зазначає, що лише 25 % працівників правоохоронних органів оцінюють інформаційну взаємодію задовільно, тоді як 75 % – незадовільно. Причинами такої оцінки є відсутність єдиної системи взаємного інформування (22 %), окремого підрозділу для організації взаємодії (26,9 %); незадовільна співпраця керівників взаємодіючих органів (25,2 %); недосконалість правової основи (9 %) [7, с. 101].

Зважаючи на вищевикладене, можемо зробити висновок, що питання взаємодії правоохоронних органів України врегульовано фрагментарно, що підтверджується наявністю лише загальних положень у спеціальних нормативних актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів, і Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Ба більше: поза увагою взагалі залишається взаємодія правоохоронних органів України щодо протидії та боротьби з фінансово-економічними злочинами, які завдають суттєвої шкоди інтересам суспільства та держави, а також набули транснаціонального характеру, що потребує переходу правоохоронних органів на новий міжнародний рівень. Очевидно, що відсутність належної правової регламентації взаємодії правоохоронних органів України як загалом, так і щодо протидії та боротьби з фінансово-економічними злочинами впливає на ефективність їхньої діяльності.

Як уже було зазначено, взаємодія правоохоронних органів України є недосконалою, а особливо актуальною є взаємодія правоохоронних органів із відповідними органами іноземних

держав. Така взаємодія згідно з п. 5 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» є не правом, а обов'язком оперативно-розшукових підрозділів, який здійснюється з метою швидкого та повного попередження, виявлення та припинення злочинів.

Справді, сьогодні Україна вже приєдналася до ряду міжнародних актів щодо спільної протидії та боротьби з транснаціональними злочинами, уклала чимало угод про взаємодію з правоохоронними органами інших держав у цьому напрямі, але фактично взаємодія правоохоронних органів України та відповідних органів зарубіжних держав залишається низькою.

Однією із причин такого рівня взаємодії є відсутність належного обміну інформацією. Зокрема, О.М. Петровський наголошує на тому, що існування багатьох розрізнених систем, які перебувають у підпорядкуванні різних підрозділів правоохоронних органів або ж у підпорядкуванні різних державних органів, стримують обмін інформацією між ними. Звичайно ж, що така кількість баз даних правоохоронних органів зумовлена покладеними на них національним законодавством завданнями та функціями. Однак саме ця кількість автоматизованих інформаційних систем, які не співпрацюють між собою, є суттєвою перешкодою в діяльності зазначених суб'єктів [8, с. 146].

Водночас науковець звертає увагу на необхідність існування спільної інформаційної системи правоохоронних органів. Не можна не зазначити, що ще у 2006 році Указом Президента України «Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів із питань боротьби зі злочинністю» № 80/2006 було передбачено ряд заходів щодо створення єдиного інформаційного простору правоохоронних органів України [9]. Однак передбачені в підзаконному акті заходи не були реалізовані, тоді як вагомими перевагами такої системи є те, що вона дає змогу на різних етапах розслідування виявити зв'язки, які не могли бути встановлені під час їх первинного аналізу підрозділами правоохоронного органу в межах лише власної бази даних. Безумовно, що налагодження інформаційного простору між правоохоронними органами України не лише спростить процес обміну інформацією між їхніми структурними підрозділами, але й підвищить міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії правопорушенням.

Окрім взаємодії правоохоронних органів, важливою є координація їхньої діяльності, яка перетворює діяльність кожного з них на органічно взаємопов'язані складники єдиної правоохоронної діяльності, що дає змогу досягти запрограмованого ефекту кінцевих результатів функціонування правоохоронної системи, який перевищує ефект, котрий був можливий за звичайного, простого додавання результатів їхньої роботи поодиноці [10, с. 17].

Беручи до уваги те, що органи поліції, прокуратури, СБУ, НАБУ та підрозділи податкової міліції ДФС України становлять собою комплексний суб'єкт, який відповідно до законодавства захищає фінансово-економічні інтереси держави від протиправних посягань, актуальним є питання визначення суб'єкта, який здійснює координацію їхньої діяльності загалом із метою протидії та боротьби з фінансово-економічними злочинами.

Відповідно до Указу Президента України «Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів щодо боротьби з корупцією та організованою злочинністю» від 12 лютого 2000 року визначено, що діяльність щодо боротьби зі злочинністю, зокрема з її виявами в організованих формах,

і корупцією в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, містах обласного підпорядкування координують прокурори Автономної Республіки Крим, областей, міст і районів, військові прокурори регіонів [11]. Подібне положення також міститься в ч. 2 ст. 25 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. При цьому форми реалізації таких координаційних повноважень прокурорів відповідно до Закону є спільні наради, створення міжвідомчих робочих груп, здійснення узгоджених заходів та аналітичної діяльності.

Незважаючи на те, що на законодавчому рівні визначено перелік форм реалізації координаційних повноважень співробітників органів прокуратури, в науковій доктрині існують також інші підходи, які суттєво розширюють кількість способів здійснення координаційних повноважень.

Беручи до уваги викладене, А.М. Мудров та І.В. Європіна до форм координації правоохоронної діяльності зараховують такі: 1) координаційні наради керівників правоохоронних органів, міжвідомчі наради за їхньою участю, спільні засідання колегій правоохоронних органів; 2) видання спільних документів організаційно-методичного характеру; 3) здійснення обміну інформацією з питань стану злочинності; 4) розроблення та здійснення узгоджених заходів із метою виявлення, припинення та попередження злочинів, усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню; 5) розроблення пропозицій з удосконалення правового регулювання запобігання та протидії злочинності; 6) спільне ініціювання та проведення наукових досліджень у сфері протидії злочинності, взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підготовки та підвищення кваліфікації їхніх кадрів [12, с. 74].

Серед позитивних аспектів вищезазначеного треба підкреслити те, що здійснення координації правоохоронної діяльності не можливе без засад, які спрямовані на впорядкування організаційної структури правоохоронних органів. Зокрема, йдеться про поєднання єдиноначальності та колегіальності в їхній діяльності. При цьому як внутрішня структура правоохоронного органу передбачає колегіальний орган, діяльність якого спрямована на вирішення поточних питань, які виникають під час здійснення правоохоронним органом покладених на нього завдань, так і з представників кожного правоохоронного органу України можуть створюватися колегії для прийняття рішень щодо ряду проблемних питань в їхній діяльності загалом.

Зважаючи на те, що однією із форм координації правоохоронної діяльності є видання спільних наказів, особливу увагу варто приділити Положенню про координацію діяльності правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та корупцією від 26 квітня 2012 року. У зазначеному акті форми координації правоохоронної діяльності класифіковано на основні та додаткові. При цьому якщо брати до уваги форми координації правоохоронної діяльності, запропоновані А.М. Мудровим і І.В. Європіною, то лише координаційна нарада керівників правоохоронних органів є основною формою координації їхньої діяльності, тоді як всі інші – додатковими.

Водночас В.Г. Гриценко вважає, що міжвідомча нарада є «мертвою» формою координації діяльності правоохоронних органів, оскільки для її проведення необхідно підготувати перелік питань, які обговорюватимуться, але її рішення не мають юридичного значення, а відповідальність за їх невиконання не настає через відсутність відповідних норм національного зако-

нодавства, що призводить до знецінення та безцільності їх проведення. А тому науковцем запропоновано передбачити електронні та автоматизовані форми координації правоохоронних органів і скасувати форми координації, пов'язані із загальним наглядом, прийняти новий порядок координаційної діяльності за участю всіх суб'єктів такої діяльності [13, с. 119].

Зважаючи на те, що В.Г. Гриценко пропонує прийняти новий порядок координаційної діяльності правоохоронних органів, зазначимо, що у межах наукової доктрини вже було сформульовано пропозиції щодо розроблення та прийняття Закону України «Про організаційно-правові засади взаємодії та координації правоохоронних органів України», яким би визначалися основні засади регулювання, розвитку й забезпечення взаємодії та координації між правоохоронними органами України. Наприклад, О.М. Ключев ще вказує на те, що у заданому акті необхідно визначити таке: перелік правоохоронних органів, на яких буде поширено цей закон; поняття, принципи, мету, завдання, напрями такої взаємодії та координації за окремими сферами правоохоронної діяльності; перелік органів управління взаємодією та координацією за напрямками правоохоронної діяльності; права та обов'язки правоохоронних органів під час взаємодії та координації; контроль, нагляд і відповідальність за неналежну взаємодію та координацію [14, с. 78–79].

Оскільки О.М. Ключевим було виділено ряд елементів, які варто визначити у новому акті, пропонуємо зупинити увагу на деяких із них для з'ясування специфіки координації діяльності правоохоронних органів, що є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

У широкому розумінні метою координації запобігання економічній злочинності є бажаний, можливий і необхідний із погляду суспільства й держави стан відповідної системи та її спроможність нейтралізувати, блокувати, мінімізувати дію причин та умов, які сприяють учиненню таких злочинів [15]. Натомість у вузькому розумінні головна мета координації запобігання економічній злочинності – це сприяння функціонуванню відповідної системи, практиці спільних, узгоджених дій різноманітних суб'єктів у межах їхніх повноважень [16].

Похідними від мети координації діяльності правоохоронних органів України є її завдання. Відповідно до Положення про координацію діяльності правоохоронних органів щодо боротьби із злочинністю та корупцією, затвердженого спільним наказом Генерального прокурора України та керівників правоохоронних органів від 26 квітня 2012 року, завданнями координації є такі: 1) визначення основних напрямів запобігання та протидії злочинам на основі аналізу їхньої динаміки та прогнозування тенденцій розвитку цих негативних явищ; 2) розроблення, узгодження та виконання спільних заходів, спрямованих на своєчасне попередження та припинення злочинних і корупційних виявів, усунення причин та умов, що їм сприяли; 3) підготовка пропозицій з удосконалення законодавства, спрямованих на підвищення ефективності правоохоронної діяльності, протидії злочинності та корупції.

Вказаним підзаконним актом визначено також принципи координації діяльності правоохоронних органів, до яких належать такі: законність, рівність, самостійність кожного правоохоронного органу під час реалізації узгоджених рішень; відповідальність керівників правоохоронних органів за виконання узгоджених заходів; гласність координаційної діяльності

правоохоронних органів. Загалом, зміст кожного зазначеного принципу координації діяльності правоохоронного органу потребує конкретизації, оскільки вони є загальними.

Не менш важливими є також рівні координації правоохоронної діяльності. Зокрема, В.А. Мозгова з огляду на будову системи органів прокуратури виділяє три рівні координації правоохоронної діяльності: загальнодержавний, регіональний і місцевий [18, с. 291].

Але зазначена класифікація не є єдиною. На нашу думку, якщо за критерій брати не систему органів прокуратури, а основні напрями діяльності правоохоронних органів України, то можна виділити такі рівні координації правоохоронної діяльності: 1) координацію попереджувальної діяльності; 2) координацію діяльності правоохоронних органів України, які забезпечують фінансово-економічну безпеку держави на стадії досудового розслідування.

Щодо координації попереджувальної діяльності правоохоронних органів України, то тут треба зазначити, що вона полягає у вивченні актуального стану злочинності в державі, з'ясуванні основних причин та умов скоєння фінансово-економічних правопорушень, а також стратегічному та поточному плануванні діяльності правоохоронних органів України.

Сьогодні планування діяльності правоохоронних органів України здійснюється з урахуванням норм підзаконних актів, прийнятих суб'єктами владних повноважень. Зокрема, не можна не звернути увагу на Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю від 21 жовтня 2011 року, а також укази Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року та «Про Стратегію національної безпеки України» від 26 травня 2015 року, норми яких акцентують увагу на пріоритетних напрямках правоохоронної та правозастосовної діяльності відповідних суб'єктів щодо протидії злочинності, захисту національної безпеки, визначають заходи, які мають бути здійснені для досягнення кінцевої мети – зниження рівня злочинності.

Зазначені підзаконні акти дають можливість правоохоронним органам України, які забезпечують фінансово-економічну безпеку держави, визначити пріоритети своєї діяльності та розробити план діяльності на поточний рік. Водночас правоохоронні органи України можуть складати плани спільної діяльності щодо реалізації певних завдань.

Координація діяльності правоохоронних органів на стадії досудового розслідування, під час проведення слідчих дій і негласних слідчих дій, передбачає інтегрування органами прокуратури зусиль правоохоронних органів для контролю за правомірністю цих дій, законними підставами їх проведення, додержанням законності під час застосування негласних оперативно-технічних засобів тощо. Тобто координуюча діяльність протікає так, що під час її здійснення інтегруються організаційні, методичні й тактичні аспекти, поєднується наукова організація цієї діяльності з практичним використанням сил і засобів, що є в арсеналі правоохоронних органів [19].

Оскільки координаційна діяльність є пріоритетним напрямом роботи органів прокуратури, О.С. Проневич доцільно звертає увагу на критерії, за якими визначається ефективність координаційної діяльності органів прокуратури, серед яких такі: дотримання визначених засад координаційної діяльності; належне узагальнення, аналіз статистичних даних координаційної діяльності, обмін інформацією із суб'єктами протидії

злочинності та корупції; використання широкого спектра форм координації; обґрунтованість залучення до координаційних заходів деяких суб'єктів; встановлення обґрунтованих строків реалізації координаційних заходів; забезпечення належного контролю за координаційною діяльністю [20, с. 55–56].

Звичайно ж, виокремлення науковцем критеріїв оцінювання ефективності координаційної діяльності органів прокуратури є досить позитивним моментом, оскільки кожна діяльність має оцінюватися не суб'єктивно, а об'єктивно з метою вдосконалення діяльності певного суб'єкта надалі. Аналіз ефективності чи неефективності діяльності дає змогу виявити недоліки та прогалини діяльності та законодавства, яким вона регулюється, а надалі розробити пропозиції щодо їх усунення. Однак, незважаючи на їхню надважливість, критерії, що запропоновані О.С. Проневичем, не можна вважати досконалими.

Перш за все, це пов'язано з необхідністю конкретизації багатьох категорій, з якими пов'язані вказані критерії. Наприклад, науковець часто вживає таку категорію, як «належність»: належне узагальнення статистичних даних, належний обмін інформацією, належний контроль, однак зрозуміти, який контроль є належним неможливо. Відповідно, для того щоб об'єктивно оцінити ефективність координаційної діяльності органів прокуратури за запропонованими критеріями, необхідно на законному рівні визначити такі поняття, як «належний обмін інформацією», «обґрунтовані строки реалізації координаційних заходів», та інші поняття, сутність яких може бути різною.

Висновки. Отже, під організаційними основами діяльності правоохоронних органів України, які є суб'єктами забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, треба розуміти закріплені законодавством положення, що визначають систему управлінських дій, спрямованих на впорядкування структури правоохоронних органів, оптимальний розподіл функціональних обов'язків між підрозділами правоохоронних органів, координацію діяльності правоохоронних органів і взаємодію між ними, належну підзвітність правоохоронних органів і контроль за їхньою діяльністю, що в сукупності впливає на ефективність виконання зазначеними суб'єктами покладених на них завдань і функцій щодо захисту фінансово-економічних інтересів держави від протиправних посягань.

Незважаючи на існування підзаконних актів, які регламентують взаємодію правоохоронних органів України між собою, з органами зарубіжних держав та іншими суб'єктами, а також координацію правоохоронної діяльності, взаємодія та координація правоохоронних органів України є недосконалою, що пов'язано з існуванням неефективних форм взаємодії та координації, відсутністю реальної відповідальності за нездійснення координаційних заходів та єдиного інформаційного простору правоохоронних органів.

Для покращення взаємодії та координації правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України необхідно окремим актом регламентувати порядок, рівні, форми взаємодії правоохоронних органів, їхні права, обов'язки, відповідальність під час такої взаємодії; спростити координацію діяльності правоохоронних органів через усунення неефективних форм її здійснення; врегулювати питання юридичної відповідальності за реалізацію координаційних заходів; удосконалити інформаційний обмін між правоохоронними органами через створення та функціонування єдиного інформаційного простору.

Література:

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Юридична думка», 2007. 992 с.
2. Потаїчук І.В. Взаємодія органів досудового розслідування: минуле і сучасність. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 1 (5). С. 1–12.
3. Захаров В.П., Сарвас А.М. Взаємодія як один із чинників покращення організації боротьби зі злочинністю. Вісник Запорізького юридичного інституту. 2003. № 1. С. 272–273.
4. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: наказ Міністерства внутрішніх справ України та Центрального управління Служби безпеки України № 317/235 від 10 червня 2011 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>.
5. Афанасіаді Д.М. Напрямки взаємодії правоохоронних і компетентних органів, посадових осіб окремих держав, міжнародних організацій при розслідуванні злочинів міжнародного характеру. Форум права. 2012. № 1. С. 52–58.
6. Про затвердження Порядку взаємодії Національного антикорупційного бюро України та Міністерства внутрішніх справ України щодо використання інформаційних ресурсів єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України від 4 жовтня 2017 р.: наказ Національного антикорупційного бюро України та Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://nabu.gov.ua/pakaz-pro-zatverdzhennya-poryadku-vzayemodiyi-nacionalnogo-antikorupciynogo-byuro-ukrayiny-ta>.
7. Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів / Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 99–102.
8. Петровський О.М. Проблемні питання формування єдиного інформаційного простору правоохоронних органів. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 8. С. 145–148.
9. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю: Указ Президента України № 80/2006 від 31 січня 2006 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80/2006>.
10. Корнаш І.В. Координація діяльності правоохоронних органів. Вісник прокуратури. 2001. № 1. С. 17–18.
11. Про вдосконалення координації діяльності правоохоронних органів по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю: Указ Президента України № 229/2000 від 12 лютого 2000 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229/2000>.
12. Мудров А.М., Європіна І.В. Форми координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції / Вісник Національної академії прокуратури. 2013. № 3. С. 73–78.
13. Гриценко В.Г. Напрями вдосконалення взаємодії та координації правоохоронних органів як головних суб'єктів правоохоронної системи. Науковий вісник публічного та приватного права. 2017. Вип. 4. С. 116–120.
14. Клюев О.М. Проблеми розмежування понять «координація» і «взаємодія» в управлінській науці та практичній діяльності органів внутрішніх справ. Право і безпека. 2011. № 3 (40). С. 76–80.
15. Сомин В.Н. Социальное управление предупреждением преступности: Введение в теорию. Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1990. С. 64–68.
16. Черней В.В. Координація діяльності правоохоронних органів щодо запобігання злочинним посяганням на небанківські фінансові установи в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 121–127.
17. Про затвердження Положення «Про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією»: наказ Генерального прокурора України і керівників правоохоронних органів від 26 квітня 2012 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/GP12037>.
18. Мозгова В.А. Поняття та рівні координації діяльності правоохоронних органів із протидії злочинності та корупції. Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 290–294.
19. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.
20. Проневич О.С. Координаційна діяльність прокурора: управлінсько-правова природа, легітимізація і проблеми реалізації. Право і безпека. 2015. № 3 (58). С. 51–57.

Резник О. Н. Организационные основы деятельности правоохранительных органов Украины по обеспечению финансово-экономической безопасности государства

Аннотация. Статья посвящена изучению вопроса организационных основ деятельности правоохранительных органов по обеспечению финансово-экономической безопасности Украины. Определено понятие «организационные основы деятельности правоохранительных органов Украины как субъектов обеспечения финансово-экономической безопасности государства». Раскрыта специфика взаимодействия и координации правоохранительных органов в сфере защиты финансово-экономических интересов государства, установлены их недостатки, и сформулированы предложения их устранения.

Ключевые слова: правоохранительные органы, организационные основы, взаимодействие правоохранительных органов, координация правоохранительной деятельности.

Reznik O. Organizational bases for Ukraine's law enforcement agencies activity in the sphere of ensuring state financial and economic security

Summary. The article is devoted to the study of the organizational bases for the activities of law enforcement agencies ensuring the financial and economic security of Ukraine. The notion “organizational bases for Ukraine's law-enforcement agencies activity in the sphere of ensuring state financial and economic security” was determined. The specifics of interaction and coordination of law-enforcement agencies in the sphere of protection state financial and economic interests are revealed, their deficiencies are established and proposals for their elimination are formulated.

Key words: law enforcement agencies, organizational bases, interaction between law enforcement agencies, coordination of law enforcement activity.

Ляшко О. Б.,

кандидат юридичних наук,

суддя

Дніпропетровського окружного адміністративного суду

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ

Анотація. Визначено, що правове регулювання порядку надання адміністративних (управлінських) послуг існує в більшості європейських країн, де ефективно діють кодифіковані акти, присвячені регламентації процедур у діяльності органів влади в частині їхніх відносин із фізичними та юридичними особами. Акцентовано увагу на необхідності провадження досвіду правового регулювання містобудування у Сполучених Штатах Америки, що відбувається в межах паралельних систем – загального (комплексного) та спеціального (галузевого) планування містобудування, що характеризує систему як децентралізовану. Підкреслено доцільність запровадження в діяльність суб'єктів публічної адміністрації розробленої в рамках ООН Програми UN-HABITAT, де встановлено, що якісне місцеве самоврядування базується на ефективній участі мешканців міста в цьому процесі, прозорості та звітності, а також реагуванні на потреби та першорядні потреби більшості населення.

Ключові слова: адміністративні послуги, місто, містобудування, публічні послуги, управління.

Постановка проблеми. Правове регулювання порядку надання адміністративних (управлінських) послуг існує в більшості європейських країн, де ефективно діють кодифіковані акти, присвячені регламентації процедур у діяльності органів влади в частині їхніх відносин із фізичними та юридичними особами. Зокрема, у Федеративній Республіці Німеччина та Естонії існують закони про адміністративну процедуру, в Австрійській Республіці – Загальний закон про адміністративну процедуру, в Нідерландах – Акт із загального адміністративного права, в Польщі – Кодекс адміністративного провадження, в США – Федеральний закон про адміністративну процедуру [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження адміністративних послуг у сфері містобудування слугують праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії права, адміністративного права та процесу, а саме таких науковців, як О.Ф. Андрійко, Г.В. Атаманчук, Д.М. Бахрах, О.М. Бандурка, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, Т.О. Коломoeць, В.К. Колпаков, Р.С. Мельник, Н.Р. Нижник, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, М.М. Тищенко та інші. Проблеми необхідності переходу до сервісної моделі організації державної служби та організації діяльності органів публічної адміністрації загалом досліджувалися у наукових роботах В.М. Гарашука, І.Б. Коліушка, Є.В. Курінного, С.Ф. Константинова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, Н.В. Коваленко, В.П. Тимошука та інших учених.

Дослідження особливостей діяльності органів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг населенню здійснювалися І.В. Дроздовою, Є.О. Легезою, М.Б. Острах, Г.М. Писаренко, О.О. Сосновиком та іншими науковцями. Питання розбудови системи адміністративно-правового регулю-

вання містобудування розглядалися у працях таких учених, як Г.М. Гриценко, І.М. Кушнір, А.В. Матвійчук, І.М. Миронець, Б.М. Семенко та інші. Водночас проблеми правового регулювання надання адміністративних послуг у сфері містобудування загалом і доцільність впровадження зарубіжного досвіду зокрема в них висвітлено недостатньо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними принципами діяльності органів публічної адміністрації є субсидіарність (наділення максимальною компетенцією органу, що розміщений ближче до громадян), дотримання унітарного характеру держави (територіально-адміністративні одиниці діють у рамках окресленого державою права, мають ідентичний правовий статус і підлягають державному контролю з погляду дотримання законодавства) та компліментарність (взаємозв'язок і взаємодоповнення органів влади) та інші.

Головним завданням органів територіального самоврядування є організація надання публічних послуг для мешканців. Ці послуги поділяються на комунальні (енергія, водопостачання та каналізація, транспорт, утримання доріг і зелених насаджень тощо), соціальні (навчання, охорона здоров'я, соціальна допомога, безпека, культура, питання ринку праці тощо) та адміністративні. Органи самоврядування повинні організувати надання послуг мешканцям, але не зобов'язані їх самостійно надавати. Як правило, для цього укладаються контракти із суб'єктами господарювання чи неурядовими організаціями [2].

Взагалі, містобудування визначають як різнобічну діяльність, що спрямована на комплексну організацію матеріально-просторового середовища суспільної життєдіяльності та яка включає прогнозування розвитку та планування населених пунктів і територій, забудову й інше використання земельних ділянок, створення інженерної, транспортної та природоохоронної інфраструктури.

При цьому містобудування характеризує широке коло різних за характером і масштабом об'єктів і залучення до нього великої кількості суб'єктів місцевого розвитку – органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб [3, с. 112].

Протягом останніх десятиліть провідні країни світу усвідомили особливу роль міст у процесі розбудови сучасної держави, беззаперечним доказом чого є визнання Європейським Союзом міської політики як гаранта ефективного й збалансованого розвитку територій. Заслугують на увагу проблеми містобудування і в Україні в епоху становлення ринкових відносин, які визначаються соціально-економічними, політико-правовими, функціонально-територіальними, екологічними факторами й умовами інвестиційного процесу, суттєвими змінами в структурі суб'єктів містобудівної діяльності та їхніх взаємозв'язків, а звідси – змінами акцентів і концепції містобудівного управ-

ління. Зокрема, формуються нові умови землекористування та розвитку міської території; змінюються цілі, мотивації, інтереси до питань містобудівного розвитку в суспільстві, а отже, зазнають змін і перерозподілу ролі, завдання й функції кожного з учасників процесу містобудівного розвитку [4].

Тому стає очевидним, що сучасна система управління містом потребує поєднання планування та регулювання. У процесі планування розвитку міста на рівні містобудівної системи (локальної чи регіональної) регулювання діяльності здійснюється за допомогою традиційного генерального плану населеного пункту, що періодично актуалізується та є інструментом управління держави, а також органів місцевого самоврядування у містобудівній сфері.

У цьому аспекті в рамках ООН розроблено програму UN-HABITAT – так звану концепцію кампанії з «належного міського управління» (good urban governance), де описано такі принципи «належного управління»:

- 1) сталість міського розвитку шляхом забезпечення балансу різних напрямів для задоволення всіх соціальних, економічних та екологічних потреб сьогодення й майбутніх поколінь;
- 2) децентралізація управління та ресурсів на основі принципу субсидіарності – солідарної відповідальності через розподіл ресурсів і відповідальності на рівні, що відповідає ефективному та рентабельному здійсненню послуг;
- 3) рівноправність доступу до процесу ухвалення рішень і використання основних міських ресурсів;
- 4) формування різних видів партнерства, зокрема з бізнесом, для досягнення загальної мети;
- 5) створення адекватного середовища можливостей для всіх учасників, необхідного для їхньої участі у процесі ухвалення рішень і у процесі міського розвитку;
- 6) прозорість і підзвітність діяльності державних службовців і посадових осіб органів місцевого самоврядування;
- 7) використання новітніх досягнень інформаційних і комунікаційних технологій із метою підтримки належного міського управління та його сталого розвитку [5, с. 80–87].

Проте в період розбудови економіки України проблематика розвитку міст посідала другорядні позиції серед векторів суспільних і державних інтересів, а безпосередньо містобудівна діяльність як важлива складова розвитку міст не отримала чітко виражених пріоритетів, які підтверджували б курс стратегічних реформ, обраних на державному рівні. Серед основних проблем, які сьогодні стримують реформування у сфері містобудування та розвитку галузі, треба виокремити такі:

- неузгодженість законодавчого регулювання містобудівної діяльності з окремими підзаконними актами, відомчими документами;
- недотримання принципів саморегулювання відносин між суб'єктами містобудівної діяльності та державою;
- низький рівень наукового обґрунтування нормативних актів щодо містобудівної діяльності поряд з її занормованістю.

Негативним наслідком недотримання відповідних законодавчих і нормативних актів є відведення під забудову земельних ділянок існуючих скверів, парків, часті випадки розміщення об'єктів будівництва в межах червоних ліній, в охоронних зонах об'єктів культурної спадщини. Інтенсивне ущільнення житлової забудови здебільшого має наслідком погіршення умов проживання населення, що неминує призводить до виникнення конфліктних ситуацій між мешканцями та власниками неру-

хомості та владою під час вирішення проблемних питань щодо розміщення забудови та пов'язаних із цим інфраструктурних об'єктів, благоустрою тощо.

Конфлікти навколо будівництва в Україні слугують ознакою кризи моделі управління містобудівним процесом, яка є неповноцінною; як результат, конфлікти навколо проектів забудови пояснюються системними причинами, без вирішення яких використання території України загалом та її міст зокрема приречене мати хаотичний і непередбачуваний характер.

Можна виділити декілька загальних проблем, які характерні для всіх міст України, а саме:

- «невиконання принципових рішень генерального плану містобудування під час здійснення забудови» – так звана «неповноцінність управління містобудівним процесом» (містобудування ведеться з огляду на план окремої земельної ділянки та не узгоджується з генеральним планом населеного пункту; як правило, це робиться за рішенням суду чи просто шляхом внесення змін до генерального плану);
- суперечливий характер законодавства в містобудівній сфері, коли норми та правила не прописані в законі, а визначаються безліччю відомчих нормативних актів. Крім того, існує хвороблива конкуренція між містобудівною та земельною галузями (наприклад, окрема реєстрація прав на нерухомість і на землю);
- слабка роль громадськості у містобудівному процесі, яка передбачена законодавством. Через відсутність механізмів реалізації контролю громадськості й «аморфності» громади вплив населення є незначним. Наприклад, якщо містобудівне законодавство регламентує той факт, що під час здійснення планування забудови території необхідно враховувати громадські інтереси, а саме потребу в ділянках об'єктів комунального господарства соціальної інфраструктури, то при цьому такі інтереси, як збереження архітектурного середовища міста, його ідентичності, не визнані як громадські;
- відсутність механізмів узгодження інтересів громади, влади й бізнесу (не вказано, на яких принципах територію, яка є об'єктом права власності громади, можуть використовувати приватні особи);
- загострення житлової кризи в країні, що нині визнана однією з найбільш соціально значимих і призводить до погіршення містобудівної ситуації. Цим пояснюється негативне ставлення українців до будь-якого будівництва.

Отже, ці та інші проблеми насамперед багато в чому зумовлені недосконалістю чинного економіко-правового забезпечення функціонування й розвитку містобудівного комплексу, яке відповідало б вимогам сучасності. У таких умовах гостро постає необхідність у запровадженні нових принципів державної політики, що регулюють містобудівну діяльність в Україні [6, с. 89].

До того ж варто зазначити, що Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності», яким змінюються правова основа та система містобудівної документації та який є принципово новим у підходах до вирішення цілого комплексу існуючих проблем у дозвільно-погоджувальній системі в будівництві, виступає не тільки практичним втіленням реформаторських ініціатив уряду в будівельній галузі, але й реальним кроком на шляху реформування сфери регіонального розвитку. Указаний Закон України забезпечує сприятливі умови ведення бізнесу, розвиток не тільки будівельної, але й цілої низки суміжних галузей, істотне спрощення дозвільних і погоджу-

вальних процедур, а отже, значне поліпшення інвестиційного клімату на місцях [6, с. 89].

Зокрема, сьогодні оптимальним принципом управління містобудівним розвитком територій, тобто регіонів та окремих населених пунктів, залишається ієрархічний підхід, який передбачає розроблення містобудівної документації в певній послідовності на таких рівнях:

- загальнодержавному, включно з Генеральною схемою планування території України, схемами планування окремих частин території України;
- регіональному, включно зі схемами планування території Автономної Республіки Крим, областей і районів;
- місцевому, включно з Генеральними планами населених пунктів, планами зонування територій і детальними планами територій.

Проте Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» також не позбавлений певних недоліків і дискусійних моментів [6, с. 91]. Заслужує на увагу той факт, що цей Закон має рамковий характер і діятиме до набуття чинності Містобудівним кодексом України, в якому буде зосереджено всю нормативну базу та закріплено її дію у містобудівній сфері.

До того ж варто зазначити, що в Містобудівному кодексі України необхідно пов'язати декілька основоположних моментів, які створюватимуть передумови встановлення зрозумілих і прозорих правил гри у сфері містобудування:

- 1) верховенство Генерального плану й обов'язкове розроблення детальних схем і схем зонування (що передбачено Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності»);
- 2) персональну відповідальність усіх учасників процесу створення об'єкта архітектури й будівництва (і, як наслідок, персональну сертифікацію фахівців);
- 3) обов'язкове страхування професійних ризиків і подальшої експлуатації об'єкта (це положення сьогодні не враховане в жодному з нормативних актів);
- 4) реальні важелі для притягнення до відповідальності за порушення містобудівного законодавства;
- 5) зрозумілі та прозорі умови для реалізації інвестиційних програм у містобудівній сфері.

Загалом, Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» та інші нормативно-правові акти щодо проектування, експертизи, громадських слухань, містобудівного моніторингу й кадастру [7; 8] спрямовані на забезпечення стійкого розвитку територій з урахуванням державних, суспільних і приватних інтересів. Уведені норми приводять у відповідність до містобудівної документації програми розвитку регіонів і населених пунктів, їх господарського, соціального та культурного розвитку. Крім того, зростає увага до формування регіональних пріоритетів у містобудівній діяльності.

Управління містом – це процес оптимізації розвитку складного соціально-демографічного, економічного, просторового, екологічного, культурологічного, політичного феномена. Змінюються міграційні потоки, структура товарообміну із зовнішнім світом, екологічний стан міста, система просторових зв'язків землекористувачів, культурологічні цінності, і в цьому контексті процес управління розвитком міста доцільно репрезентувати у вигляді певного алгоритму дій, які тісно взаємопов'язані між собою через:

1. Аналіз соціально-політичних умов завдяки розробленню владою таких соціальних програм [9]:

1) будівництво муніципального житла завдяки частковому або навіть повному фінансуванню із міського бюджету шляхом формулювання таких стратегій управління, як:

а) залучення недержавних інвестицій у будівництво муніципального житла;

б) фінансування муніципального житла з міського бюджету.

2. Аналіз природних умов і ресурсів, які за своєю сутністю є обмеженнями. Для розроблення стратегій управління територіальним розвитком міста виникає потреба в розробленні таких інвестиційних програм, що спрямовані на оптимальне використання природних ресурсів під час ретельного врахування обмежень за природними умовами [10, с. 56–62; 11, с. 256; 12, с. 95–102].

3. Аналіз системи екологічної взаємодії міських галузей. Фактори екології зараз стають не менш значимими у процесі управління, ніж соціальні й економічні. Перед міською владою постають проблеми, пов'язані з екологічним забрудненням житлових територій від транспорту. Виникає потреба в розробленні інвестиційних програм, спрямованих насамперед на покращання екологічного стану житлових територій, таких як:

– створення системи паркування автомобілів міського підпорядкування;

– реконструкція вулично-дорожньої мережі міста;

– створення сучасної системи технічного обслуговування автотранспорту в місті [10, с. 57].

4. Аналіз системи економічних взаємодій міських галузей.

Одне з головних завдань міської влади – структурна перебудова економіки міста з метою покращання показників динаміки економіки, доходів населення міста, соціального захисту відповідних верств населення шляхом:

– створення умов для експансії міських виробників на зовнішні щодо міста ринки;

– диверсифікація галузевої структури економіки міста;

– стимулювання конкурентоспроможності міських виробників.

5. Аналіз системи просторових взаємодій міських землекористувачів. Найбільшою цінністю міста є його територія. Рівень соціального комфорту, фінансової та економічної привабливості виду землекористування визначається системою просторових зв'язків у місті.

На основі аналізу всіх цих даних стає можливим отримання прогнозу розвитку міста та його галузей у майбутньому, що, у свою чергу, дає можливість визначити перспективні напрями для економічної діяльності та інвестування в місті.

Тому сьогодні першочерговими завданнями у сфері державного регулювання розвитку міст виступають не лише розроблення й запровадження нових інноваційних науково обґрунтованих підходів, але й пошук методів щодо підвищення ефективності управління на рівні органів місцевого самоврядування в умовах обмеженості місцевих ресурсів.

Отже, сучасний стан містобудівного процесу в Україні визначається змінами в методиках аналізу та прогнозу розвитку містобудівних систем, оцінки наслідків управлінських рішень, які тісно взаємопов'язані із соціально-економічними, політико-правовими, функціонально-територіальними, екологічними факторами й умовами функціонування та розвитку міст, що детерміновано новими умовами розвитку міської території, які потребують змін методів її аналізу, оцінки й прогнозування ефективності землекористування.

Проведене дослідження дає змогу зробити висновок і запропонувати для усунення причин виникнення будівельних конфліктів і поліпшення містобудівної ситуації кодифікувати містобудівне законодавство (ухвалити Містобудівний кодекс), чітко дотримуватись затвердженої містобудівної документації, посилити інформування громадськості про плани відведення земельних ділянок під будівництво, запровадити громадський моніторинг планування територій міст, а також програми будівництва доступного житла.

Закономірним є й посилення значущості соціально-економічних, екологічних прогнозів розвитку міст. На перший план мають вийти проблеми галузевого та територіального планування – визначення та прогнозування оптимальної галузевої структури міста, комплексного розміщення населення, виробництва, елементів соціальної й інженерної інфраструктури з максимальним залученням внутрішніх і зовнішніх інвестицій за постійного моніторингу рівня життя населення.

Проведений аналіз дав змогу підкреслити сервісну спрямованість і технологічну можливість віддаленого отримання послуг у сфері містобудування у країнах Європейського Союзу; наприклад, у Французькій Республіці сучасне поняття адміністративних послуг зараховано до категорії публічних послуг, що розглядається досить широко та трактується як надання послуг населенню органами державної влади й органами місцевого самоврядування. Здійснення правового регулювання містобудування у Сполучених Штатах Америки відбувається в межах паралельних систем – загального (комплексного) та спеціального (галузевого) планування містобудування, що характеризує систему як децентралізовану.

Загалом же, хочемо ще раз зацентувати увагу на потребі запровадження в діяльність суб'єктів публічної адміністрації розробленої в рамках ООН Програми UN-HABITAT, де встановлено, що якісне місцеве самоврядування базується на ефективній участі мешканців міста в цьому процесі, прозорості та звітності, а також реагуванні на потреби та першорядні потреби більшості населення.

Література:

1. Темненко Н.С., Загоруля О.А. Законодавче регулювання питання надання адміністративних послуг органами виконавчої влади. URL: <http://www.minjust.gov.ua/4628>.
2. Власенко О.В., Ворона П.В., Пухтинський М.О. та ін. Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади/ Полтава: Полт, НТУ, 2009. 288 с.
3. Управління розвитком міста: навч. посібник / За ред. В.М. Вакулєнка, М.К. Орлатого. К.: Вид-во НАДУ, 2006. 352 с.
4. Мещеряков В.В. Містобудування як складова управління територіальним розвитком міста. Державне управління: удосконалення та розвиток: електронне наукове фахове видання. 2012. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=469>.
5. Декларация о городах и других населенных пунктах в новом тысячелетии: Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН. Документ A/RES/S-25/2, Distr.: General, 16 August 2001/
6. Рибак К.О. Регулювання розвитку містобудівного комплексу: економіко-правовий аспект. Економіка. 2012. № 1 (115). С. 88–92.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.

8. Про затвердження Порядку проведення містобудівного моніторингу: наказ Міністерства України від 1 вересня 2011 р. № 170. Офіційний вісник України. 2011. № 88. Ст. 3211.
9. Колушко І.Б., Авер'янов В.Б., Тимошук В.П., Куйбіда Р.О., Голосніченко І.П.. Адміністративна реформа для людини: науково-практичний нарис. К.: «Факт», 2001. 72 с.
10. Осітнянко А.П., Мамедов А.М. Проблеми управління територіальним розвитком міста. Містобудування та територіальне планування. К.: КНУБА, 1998. С. 56–62.
11. Легеза Ю.О. Публічне управління у сфері використання природних ресурсів: адміністративно-правові засади: монографія. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 432 с.
12. Легеза Ю.О. Зарубіжний досвід публічного управління у сфері використання природних ресурсів. Верховенство права. 2017. № 3. С. 95–102.

Ляшко О. Б. Зарубежный опыт предоставления административных услуг в сфере градостроительства

Аннотация. Определено, что правовое регулирование порядка предоставления административных (управленческих) услуг существует в большинстве европейских стран, где эффективно действуют кодифицированные акты, посвященные регламентации процедур в деятельности органов власти в части их отношений с физическими и юридическими лицами. Акцентировано внимание на необходимости проведения опыта правового регулирования градостроительства в Соединенных Штатах Америки, которое происходит в пределах параллельных систем – общего (комплексного) и специального (отраслевого) планирования градостроительства, что характеризует систему как децентрализованную. Подчеркнуто целесообразность введения в деятельность субъектов публичной администрации разработанной в рамках ООН Программы UN-HABITAT, где установлено, что качественное местное самоуправление базируется на эффективном участии жителей города в этом процессе, прозрачности и отчетности, а также реагировании на потребности и первостепенные потребности большинства населения.

Ключевые слова: административные услуги, город, градостроительство, публичные услуги, управление.

Lyashko O. Foreign experience in the provision of administrative services in the field of urban planning

Summary. It is determined that the legal regulation of the provision of administrative (managerial) services exists in most European countries, where the act on the regulation of procedures in the activities of government bodies regarding their relations with natural and legal persons effectively operates. Attention is focused on the need for the experience of the legal regulation of urban planning in the United States of America, occurs within parallel systems – general (integrated) and special (sectoral) urban planning, characterizing the system as decentralized. The expediency of introducing the UN-HABITAT program developed within the framework of the UN was emphasized, where it was established that high-quality local self-government is based on the effective participation of city residents in this process, transparency and accountability, and responding to the needs and priorities of the majority of the population.

Key words: administrative services, city, city planning, public services, management.

Воронятників О. О.,
кандидат юридичних наук,
Головний інспектор
Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва
Національної поліції України

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглянуто зміст юридичної відповідальності Державної міграційної служби України – як юридичної особи, так і її посадових і службових осіб. Автором окрему увагу приділено питанням адміністративної, кримінальної, дисциплінарної, цивільно-правової відповідальності Державної міграційної служби України. Акцентовано увагу на юридичній відповідальності службових осіб Державної міграційної служби України.

Ключові слова: юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, Державна міграційна служба України.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про важливість дослідження проблематики юридичної відповідальності державних установ і державних службовців. У рамках дослідження, присвяченого адміністративно-правовому статусу Державної міграційної служби України, питання юридичної відповідальності є досить важливим, оскільки саме юридична відповідальність є одним з елементів, що формує систему правового статусу будь-якого публічного органу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Юридична відповідальність фізичних та юридичних осіб була предметом дослідження таких науковців, як В.Б. Авер'янов, Т.О. Коломоєць, К.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, В.Д. Сущенко, та інших учених.

Метою статті є здійснення загальної характеристики юридичної відповідальності Державної міграційної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній теорії права нема єдиного погляду щодо визначення юридичної відповідальності. Кожен автор висуває власну концепцію щодо розуміння цього явища, підкреслюючи ті її сторони, які, на його думку, є визначальними.

Наприклад, на думку А.С. Шабурова, юридична відповідальність – це застосування до правопорушника передбачених санкцій юридичної норми, заходів державного примусу, що виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру [1].

В.І. Гойман розглядає юридичну відповідальність як у широкому (філософському), так і у вузькому значеннях. У першому випадку поняття відповідальності трактується як ставлення особи до суспільства та держави, до інших осіб з погляду виконання нею певних вимог, свідомого та правильного розуміння громадянином своїх обов'язків щодо суспільства, держави та інших осіб. У вузькому, або спеціально-юридичному, значенні юридична відповідальність інтерпретується як реакція держави на скоєне правопорушення. У цьому разі юридична відповідальність є обов'язком особи перетерплювати певні позбавлення державно-владного характеру, передбачені законом, за скоєне правопорушення [2].

В.М. Сущенко під юридичною відповідальністю розуміє праводієздатність будь-якої фізичної чи юридичної особи звітувати державі з власної ініціативи або примусово за результати власної правомірної чи неправомірної поведінки (діяльності) та зазнавати з боку держави оцінки (санкції на застосування покарання чи заохочення) такої поведінки (діяльності) [3].

Підбиваючи підсумки вищевикладених теоретичних позицій, необхідно зауважити, що загальна мета юридичної відповідальності полягає в охороні правопорядку за допомогою заходів державного примусу. Ця мета залежно від характеру правопорушень та їхніх наслідків досягається або примусовим поновленням порушених прав і припиненням протиправних станів, або покаранням правопорушника, або поєднанням того та іншого.

До основних ознак поняття «юридична відповідальність», що аналізуються, можна зарахувати такі:

- 1) настає лише за скоєне правопорушення (протиправну, винну дію чи бездіяльність);
- 2) основною підставою застосування є наявність у протиправному діянні всіх елементів складу правопорушення (суб'єкт, об'єкт, суб'єктивна та об'єктивна сторони);
- 3) встановлюється державою в нормах права (до правопорушників застосовуються санкції відповідних норм);
- 4) здійснюється компетентними публічними органами, уповноваженими особами й іншими суб'єктами, що мають таке право, відповідно до встановленої процедури;
- 5) виявляється в негативних юридичних наслідках особистісного (позбавлення волі), організаційного (звільнення з роботи) та майнового (штраф) характеру;
- 6) є видом публічного впливу (примусу) та реалізується через покарання чи відновлювальні заходи [4].

Як правило, юридичну відповідальність поділяють на вид залежно від виду вчиненого правопорушення, тобто на кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність.

Кримінальна відповідальність настає за вчинення злочинів, тобто найбільш суспільно небезпечних правопорушень, що передбачені кримінальним законом. У науці кримінального права немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; інші – характеризують кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок особи, що вчинила злочин; треті – розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті – розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті – вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинений злочин із призначенням покарання або без нього

тощо. Застосовується лише судами та передбачає такі жорсткі заходи, як позбавлення волі на певні строки, виправні роботи, арешт і навіть довічне позбавлення волі [5].

З огляду на викладене можна сказати, що кримінальна відповідальність – це вимушена необхідність особи, яка вчинила злочин, зазнати державного осуду, а також передбачених КК України обмежень особистого, майнового або іншого характеру, що визначаються обвинувальним вироком суду та покладаються на винного спеціальними органами держави.

Адміністративна відповідальність настає за вчинення адміністративних проступків, перелік яких містить, насамперед, Кодекс України про адміністративні правопорушення. Адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом адміністративного стягнення до суб'єкта адміністративного правопорушення. Застосовується судами та іншими органами публічного управління до осіб, що не підпорядковані їм по службі.

Цивільна відповідальність настає за порушення зобов'язань, що випливають із закону чи договору. Більшість норм цивільного права спрямована на позитивне регулювання особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їхніх учасників. Звичайний розвиток цивільних відносин характеризується добросовісним здійсненням їхніми учасниками своїх суб'єктивних прав і виконанням цивільних обов'язків. У цивільному законодавстві відсутня норма – дефініція, яка б закріплювала визначення поняття «цивільно-правова відповідальність». Це пояснюється тим, що «цивільно-правова відповідальність» є абстрактною науковою категорією, на якій базуються різні конструкції та інститути цивільного права [6].

Застосування щодо окремих несумлінних працівників заходів дисциплінарного впливу прийнято називати дисциплінарною відповідальністю. Вона має своїм спрямуванням забезпечити дотримання внутрішнього трудового розпорядку та є однією з правових форм примусу, що застосовується до працівників за порушення трудового розпорядку та інших обов'язків.

Дисциплінарна відповідальність настає в разі вчинення працівником дисциплінарного проступку. Дисциплінарним проступком визнається невиконання або неналежне виконання працівником покладених на нього законодавством обов'язків.

Відповідно до нормативних документів суб'єктами юридичної відповідальності є фізичні та юридичні особи. Інтенсивний розвиток відповідальності юридичних осіб розпочався після здобуття Україною незалежності й був зумовлений процесами зростання підприємництва та становлення ринкової економіки, які привели до утворення значної кількості юридичних осіб, заснованих на публічній, приватній, колективній та індивідуальній формах власності.

Як відомо, юридичних осіб визнають суб'єктами правових відносин майже в усіх галузях права, за винятком тих, де це неможливо, зважаючи на природу самих відносин (наприклад, у сімейному, кримінальному праві тощо).

Вступаючи у правові відносини, юридичні особи, як і фізичні, своїми діями можуть реалізовувати надані їм права та виконувати обов'язки, тобто дотримуватись правомірної поведінки, але можуть і порушувати їх. За окремі вияви неправомірної поведін-

ки законодавством передбачено притягнення порушника, в нашому випадку – юридичної особи, до правової відповідальності.

Вагомим кроком щодо розвитку цього питання стало прийняття Господарського кодексу України, одна з глав якого повністю присвячена загальним питанням юридичної відповідальності юридичних осіб. У ній встановлено перелік адміністративних стягнень, які законодавець називає адміністративно-господарськими санкціями, надано характеристику кожному з них, визначено термін їх застосування та гаранта прав юридичних осіб у разі неправомірного притягнення їх до відповідальності [7].

Тобто Господарський кодекс України можна назвати не лише законом, який офіційно визнав юридичну відповідальність юридичних осіб, але й першим кодифікованим актом, який містить загальні положення щодо такої відповідальності. Його положення стосуються не всіх її випадків, але значної частини з них.

Державна міграційна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України. Тобто Державна міграційна служба України (ДМСУ) є державною установою, яка реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Аналізуючи правовий статус, права та обов'язки цієї служби, бачимо, що є всі підстави говорити про юридичну відповідальність Державної міграційної служби України як юридичної особи. Наприклад, у разі скоєння правопорушення юридичною особою можливі три види правових наслідків: притягнення до відповідальності посадової особи; притягнення до відповідальності одночасно як юридичної особи, так і посадових осіб; притягнення до відповідальності лише юридичної особи [8].

Але потрібно зазначити, що в науковій літературі та в кодексах існують розбіжності щодо питання про те, чи можуть юридичні особи нарівні з фізичними бути суб'єктами юридичної відповідальності. Одні автори вважають, що три види юридичної відповідальності – кримінальна, адміністративна, дисциплінарна – настають виключно за провини та розраховані за самою своєю сутністю лише на фізичних осіб. Інші – вимагають встановлення юридичної відповідальності за протиправні або за протиправну провини фізичних та юридичних осіб. Треті – з огляду на першу позицію – юридичну відповідальність лише фізичних осіб – доповнюють її стосовно юридичних осіб у такий спосіб: для юридичних осіб у сфері публічного управління має передбачуватись фінансова відповідальність, супроводжувана адміністративною, дисциплінарною чи кримінальною відповідальністю посадових осіб.

Тому, підсумовуючи, можна сказати, що сьогодні конкретної юридичної відповідальності юридичні особи, винні у вчиненні відповідного правопорушення (проступку або злочину), не несуть.

Стосовно характеристики юридичної відповідальності державних службовців (посадових осіб) ДМСУ, то, перш за все, необхідно сказати, що державний службовець – це особа, яка обіймає посаду в державних органах та їхньому апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержує заробітну плату за державні кошти. Юридична відповідаль-

ність державних службовців відіграє важливу роль у забезпеченні законності та дисципліни в державному управлінні.

Безпосередньо за невиконання посадових обов'язків у сфері міграційних процесів юридична відповідальність відсутня, водночас юридична відповідальність державних службовців Державної міграційної служби України може наступати щодо порушення загальних публічних правовідносин, які стосуються порушень строків надання інформації, перевищення службових повноважень, корупційних діянь тощо.

Дисциплінарна відповідальність державних службовців Державної міграційної служби України здійснюється в порядку, передбаченому Законом України «Про державну службу».

У травні 2016 року набрав чинності новий Закон України «Про державну службу» № 889-VIII від 10 грудня 2015 року. Однією з провідних новацій Закону є приділення значної уваги питанню дисциплінарної відповідальності державних службовців і закріплення норм, які регулюють коло цих відносин, у відокремленому розділі «Дисциплінарна та матеріальна відповідальність державних службовців» [9].

Нижче пропонуємо детальніше розглянути злочини, які можуть вчиняти посадові особи Державної міграційної служби України у сфері професійної діяльності.

Кримінальна відповідальність посадових осіб передбачена розділом XVII Кримінального кодексу України [10] «Злочини у сфері службової діяльності». Зміст цих правопорушень розкривають відповідні статті розділу.

Ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем».

На посадових осіб Державної міграційної служби України як представників влади поширюється поняття «зловживання владою», оскільки поняття «зловживання службовим становищем» поширюється на службових осіб, які не є представниками влади. Зловживання владою є нескладним для розуміння поняттям, але необхідно брати до уваги кілька обставин: 1) такі дії повинні бути умисними; 2) ці дії повинні суперечити інтересам служби; 3) наслідки повинні мати характер істотної шкоди.

Ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень».

Як і в попередній статті, є суттєвими такі обставини: 1) умисність; 2) вихід за межі повноважень; 3) істотна шкода в наслідках. Фактично йдеться про ситуацію, коли посадова особа ДМСУ використовує повноваження, які закріплені за вищою від обійманої посадою або закріплені за його посадою, але за певних обставин.

Ст. 366 «Службове підроблення».

Ці злочини пов'язані з підробкою службових документів – внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або складання та видача завідомо неправдивих документів, або інше підроблення документів посадовими особами ДМСУ. Насамперед, необхідним є чітке визначення поняття офіційного документа. Під документом розуміють письмовий акт, який засвідчує подію або факт, що мають юридичне значення. Офіційними вважаються документи, видані державними службовцями під час реалізації ними своїх службових повноважень.

Також потрібно розрізняти вищенаведені поняття, а саме: «внесення неправдивих відомостей» – це тоді, коли до тексту зовнішньо правильно оформленого офіційного документа вноситься неправдива інформація, яка частково змінює правильність тексту. При цьому зовнішня правильність оформлення полягає у використанні необхідного бланку, печатки та підпису; «складання неправдивих документів» передбачає внесення

у зовнішньо правильно оформлений документ неправдивого тексту; «підроблення документів» означає зміну вже складеного правдивого документа або внесення у текст із самого початку неправдивої інформації та скріплення її підробленою печаткою, підписом, використання підробленого бланку тощо.

Ст. 367 «Службова недбалість».

Під цим терміном розуміють невиконання або неналежне виконання посадовими особами Державної міграційної служби України своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду закріпленим у законі правам, свободам та інтересам. Під невиконанням обов'язків розуміють бездіяльність особи в умовах, коли вона повинна була та могла вчинити дії, які входять у коло її службових обов'язків. Неналежним виконанням вважаються дії, які виконані не так, як цього вимагають інтереси служби. При цьому і в першому, і в другому випадку такі дії можуть бути як одномоментні, так і тривалі в часі. Також необхідно зазначити, що йдеться про якість виконання своїх службових обов'язків, а також ситуацію, коли була можливість їх виконати належним чином.

Ст. ст. 368–370 пов'язані з хабарництвом. Хабарництво підриває принципи здійснення державного управління, дискредитує діяльність органів державної влади. У хабарництві поєднанні два склади злочину: одержання хабара та його давання.

Ст. 368 «Одержання хабара».

Норма передбачає такі обставини скоєння злочину: одержання хабара в будь-якому вигляді за виконання чи невиконання дій в інтересах сторонньої особи з використанням наданої влади чи службового становища. Предметом хабара може бути як безпосередньо майно, так і відносини, пов'язані з майном.

Ст. 369 «Давання хабара».

Йдеться про передачу особисто або через посередника посадовій особі хабара за будь-які дії, які особа могла б вчинити з використанням свого службового становища.

Ст. 370 «Провокація хабара».

Це свідоме створення посадовою особою обставин та умов, що обумовлюють пропонування або одержання хабара, щоб потім викрити того, хто дав або взяв хабара. Провокація – це підбурення до злочину з метою викриття в майбутньому особи, яка вчинила цей злочин. Йдеться про прямий умисел, оскільки винуватець переслідує мету подальшого викриття особи, яка дала або взяла хабара.

За роки незалежності України фактів хабарництва посадовими особами Державної міграційної служби України можна привести велику кількість. Ще за радянських часів працівники паспортних столів регулярно потрапляли на лаву підсудних у кримінальних справах про хабарництво за надання прописки. Що стосується відділів віз і реєстрацій (більш поширена назва – ВВІРи), то їхні співробітники зловживали службовим становищем під час оформлення закордонних паспортів, але гучні справи про отримання ними хабарів стали звичною річчю вже в пострадянському періоді, коли українці почали набагато частіше, ніж раніше, їздити за кордон, тож і звертатися до ВВІРу.

Також, розглядаючи адміністративну відповідальність посадових осіб Державної міграційної служби України, треба зазначити, що адміністративна відповідальність посадових осіб є сьогодні найбільш розробленим видом юридичної відповідальності. Це пов'язано як із відносною давністю існування Кодексу України про адміністративні правопорушення, так і з якісними формулюваннями його норм, що стосуються державних службовців.

Ст. 14 зазначеного Кодексу («Відповідальність посадових осіб») свідчить, що посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного та громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їхніх службових обов'язків [11].

Державні службовці за вчинення адміністративних проступків притягаються до адміністративної відповідальності як спеціальні суб'єкти, якщо вони є посадовими особами. До посадових осіб, зокрема посадових осіб ДМСУ, застосовуються такі адміністративні стягнення, як попередження та штраф. До того ж важливо зазначити, що штрафні санкції, які застосовуються до посадових осіб, встановлюються в більшому розмірі, ніж штрафні санкції щодо громадян. Це зумовлено тим, що на посадових осіб покладається виконання таких обов'язків, які вирізняються особливим характером і мають публічне значення.

Окрім КУпАП, адміністративна відповідальність державних службовців передбачена Законом України «Про запобігання корупції» [12]. Цей Закон визначає правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь.

Висновки. Можна сказати, що юридична відповідальність Державної міграційної служби України – це відповідальність юридичної особи, яка виявляється у вигляді правових наслідків, а саме: притягнення до відповідальності лише юридичної особи; притягнення до відповідальності посадової особи; притягнення до відповідальності одночасно як юридичної особи, так і посадових осіб.

Безпосередньо за невиконання посадових обов'язків у сфері міграційних процесів юридична відповідальність посадових осіб відсутня, водночас юридична відповідальність державних службовців Державної міграційної служби України може наступати щодо порушення загальних публічних правовідносин, які стосуються порушень строків надання інформації, перевищення службових повноважень, корупційних діянь тощо.

Література:

1. Теория государства и права: учебник для вузов / Под. общ. ред. С.С. Алексеева. 2-е изд., измен. и дополн. М.: Издательство «НОРМА», 2000. 595 с.
2. Афанасьев В.С., Братко А.Г., Бутылин В.Н. и др. Теория права и государства: учебник / Под ред. проф. В.В. Лазарева. М.: «Право и закон», 1996. 424 с.
3. Сущенко В.М. Поняття адміністративної відповідальності. Проблеми систематизації законодавства України про адміністратив-

- ні правопорушення: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 ч. (7–8 грудня 2006 р.). Ч. 2. Сімферополь, 2006. С. 51–57.
4. Тимченко С.М., Калюжний Р.А., Пархоменко Н.М., Легуша С.М. Теорія держави та права: посіб. для підготов. до іспитів. 2-е вид. виправ. та перероб. К.: Вид. Паливода А.В., 2006. 176 с.
5. Рябець К.А. Екологічне право України: навч. посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 438 с.
6. Цивільне право України: навч. посібник. К.: «Знання», 2005. 583 с.
7. Господарський кодекс України. Голос України від 14 березня 2003 р. № 49.
8. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. Урядовий кур'єр від 28 серпня 2014 р. № 156.
9. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 899-VIII. Голос України від 31 грудня 2015 р. № 250.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний вісник України від 8 червня 2001 р.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Голос України від 25 жовтня 2014 р. № 206.

Воронятников А. А. Юридическая ответственность Государственной миграционной службы Украины

Аннотация. В статье рассматривается содержание юридической ответственности Государственной миграционной службы Украины – как юридического лица, так и ее должностных и служебных лиц. Автором особое внимание уделено вопросам административной, уголовной, дисциплинарной, гражданско-правовой ответственности Государственной миграционной службы Украины. Акцентировано внимание на юридической ответственности должностных лиц Государственной миграционной службы Украины.

Ключевые слова: юридическая ответственность, административная ответственность, Государственная миграционная служба Украины.

Voroniatnikov O. Legal responsibility of the State Migration Service of Ukraine

Summary. The article deals with the content of legal responsibility of the State Migration Service of Ukraine as a legal entity and its officials and officers. The author pays special attention to issues of administrative, criminal, disciplinary, civil liability of the State Migration Service of Ukraine. The emphasis is placed on the legal responsibility of officials of the State Migration Service of Ukraine.

Key words: legal responsibility, administrative responsibility, State Migration Service of Ukraine.

Белей Є. Н.,

аспірант кафедри адміністративного права
юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я

Анотація. Статтю присвячено визначенню спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я. Запропоновано авторську дефініцію поняття спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я. Названо джерела нормативно-правової регламентації спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я. Перераховано основні засади діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я, які належать до спеціальних принципів. Запропоновано авторське бачення сутності й змісту спеціальних принципів, передбачених Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Сформульовано пропозиції з приводу вдосконалення нормативно-правової регламентації спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я.

Ключові слова: принципи, спеціальні принципи, публічна адміністрація, громадське здоров'я, право охорони громадського здоров'я.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що вихідними правовими засадами, на базі яких будується решта правил і вимог до поведінки суб'єктів права, є принципи. Вони ніби закладають правовий фундамент для життєдіяльності та співіснування людей у соціумі, функціонування й діяльності будь-яких суб'єктів у державі. Тому їх вивчення та врахування становить неабиякий інтерес і значення, певно, що для всіх правових досліджень. Насамперед, це стосується сфери права охорони громадського здоров'я, оскільки нині в Україні відсутні комплексні дослідження принципів, якими мають керуватись суб'єкти публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я. Натомість трапляються поодинокі праці, в яких розглядаються окремі принципи охорони здоров'я, серед яких можна, наприклад, назвати наукові доробки Ю.В. Вороненка, Н.Г. Гойди, Д.В. Карамішева, Т.М. Курило, О.В. Ліфінцева, Н.М. Удовиченко, В.Ю. Чернецького та інших учених. Проте у наявних джерелах такі принципи практично не розкриваються в контексті діяльності публічної адміністрації. До того ж варто наголосити також на тому факті, що сьогодні стан нормативно-правового забезпечення в цій сфері перебуває на незадовільному рівні.

Метою статті є визначення спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: встановити поняття спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я; з'ясувати джерела їх нормативно-правового закріплення; запропонувати авторське бачення сутності й змісту окремих із них;

сформулювати пропозиції з приводу вдосконалення їх нормативно-правової регламентації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Приступаючи до їх виконання, насамперед, зазначимо, що, на нашу думку, під спеціальними принципами можна розуміти засадничі принципи, які стосуються основних і найголовніших питань створення, організації та функціонування публічної адміністрації в галузі охорони громадського здоров'я. Їхніми особливими рисами є те, що вони єдині та обов'язкові тільки в конкретній галузі публічного адміністрування, яка іменується охороною громадського здоров'я; становлять засади діяльності конкретно визначених суб'єктів в одиничному порядку (наприклад, не всіх органів виконавчої влади, а конкретного міністерства) або групи суб'єктів публічної адміністрації, що діють виключно у сфері охорони громадського здоров'я повністю або в частині здійснення ними повноважень у цій сфері (як це має місце з Міністерством молоді та спорту України чи Державною службою України з питань праці). Інакше кажучи, вони мають унікальний, неповторний характер, який полягає в тому, що ці принципи обов'язкові до виконання конкретно визначеними суб'єктами (уповноваженими на публічне адміністрування сфери охорони громадського здоров'я) в одній галузі публічного адміністрування (у галузі охорони громадського здоров'я) та не регламентують діяльність інших суб'єктів в інших сферах публічного адміністрування.

Спеціальні принципи зазвичай закріплені у формалізованих джерелах спеціального характеру, прийнятих для регламентації правового статусу конкретних суб'єктів публічної адміністрації або в цілях регулювання певної сфери публічного адміністрування. Проте в галузі охорони громадського здоров'я спеціальних нормативних актів, якими встановлено стандарти діяльності публічної адміністрації, дуже мало. Серед них основними є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [1], вітчизняний законопроект «Про систему громадського здоров'я» [2] та Концепція розвитку системи громадського здоров'я, схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1002-р. [3]

При цьому серед джерел нормативно-правового закріплення спеціальних принципів ми не станемо називати Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я, прийнятих 17-ю Всесвітньою медичною асамблеєю від 1 жовтня 1963 р. [4], оскільки вони затверджують принципи організації надання медичних послуг, а не засади охорони громадського здоров'я. Хоча зауважимо, що при цьому їх можна розглядати як критерії та вимоги, які обов'язково повинні враховуватись суб'єктами публіч-

ної адміністрації у нормативних актах, що ними приймаються у сфері регулювання медичних послуг в Україні.

Отже, продовжуючи рухатись в обраному напрямі, пропонуємо розглянути основні спеціальні принципи, які встановлено Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а саме:

1) визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства та держави, одним із головних чинників виживання та розвитку народу України. Закріплення цього принципу обумовлене, на нашу думку, низкою обставин, серед яких те, що здоров'я людини є однією із загальнолюдських цінностей, про що ми зазначали вище; кожна людина має конституційне право на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України [5]), а права людини, у свою чергу, визначають зміст і спрямованість діяльності держави згідно з ч. 2 ст. 3 Конституції України (загалом, будь-яке право людини та громадянина визнаватиметься пріоритетним напрямом діяльності держави, але з огляду на те, що ми досліджуємо конкретну галузь публічного адміністрування, то головний пріоритет становитиме певне право – на охорону здоров'я); здоров'я населення має велике значення; зокрема, за цим показником визначається рівень розвитку держави та суспільства у ній, ефективності публічної політики; воно є складником загальної життєдіяльності суспільства, яка безпосереднім чином пов'язана з якістю та безпекою життя тощо. Інакше кажучи, ця засада зумовлює виокремлення охорони громадського здоров'я у галузь публічного адміністрування.

З іншого боку, цей принцип можна розглядати як загальний, оскільки, зважаючи на викладене, суб'єкти публічної адміністрації, приймаючи рішення з питань, що можуть прямо або опосередковано вплинути на здоров'я громадян, зобов'язані діяти в інтересах останніх. Наприклад, такий принцип буде актуальним у разі прийняття рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища, містобудування, охорони праці тощо (щодо видачі відповідних дозволів, ліцензій та іншого). Відповідно, характер цього принципу (загальний або спеціальний) залежатиме від того, який зміст у нього вкладати. Звичайно, унормування його сутності та порядку дотримання сприяло б точному та коректному розумінню, однак зараз на нормативному рівні його як принцип охорони здоров'я не розкрито;

2) підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення. Виділення цього принципу зумовлене, на нашу думку, тим, що на здоров'я населення впливає чимало різноманітних факторів, врахування яких становить основу попередження та профілактики захворюваності: діяльність підприємств, стан навколишнього природного середовища, умови праці, умови життя: житло, харчування, рівень заробітної плати, одяг та інше. Окрім того, для якісного забезпечення охорони здоров'я необхідно зважати на те, що права та свободи людини й громадянина взаємопов'язані та від реалізації одних (наприклад, права на безпечне довкілля) може залежати реалізація решти (зараз ідеться про право на охорону здоров'я). Зважаючи на це, зазначений принцип треба, на наш погляд, розуміти як вираження взаємовпливу права на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень і на соціальний захист. Такий висновок впливає, зокрема, з аналізу ст. 25 «Основи законодавства України про охорону здоров'я», відповідно до якої держава забезпечує життєвий рівень населення, включно з їжею, одягом, житлом, медичним доглядом, соціальним обслуговуванням і забезпеченням, який є необхідним для підтримання його

здоров'я, для чого, наприклад, організовує натуральне, зокрема безплатне, забезпечення найбільш вразливих верств населення продуктами харчування, одягом, ліками та іншими предметами першої необхідності. При цьому до найбільш вразливих верств населення, як зазначається у фаховій літературі, належать такі: громадяни, що не здатні до самообслуговування через різні обставини (у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю); громадяни, які перебувають у складній життєвій ситуації, а їхній середньомісячний сукупний дохід є нижчим від встановленого прожиткового мінімуму (безробітні, що шукають роботу; біженці; постраждали від стихійних лих тощо); діти та молодь, що перебувають у складній життєвій ситуації (з інвалідністю, сироти, безпритульні, малозабезпечені тощо) [6].

Зважаючи на це, можемо припустити, що зазначений принцип щодо діяльності публічної адміністрації має тлумачитись так: а) уповноважені суб'єкти публічної адміністрації, обираючи курс розвитку сфери охорони здоров'я, плануючи медичні реформи, приймаючи нормативні акти у сфері охорони здоров'я, повинні враховувати актуальні потреби найбільш вразливих верств населення у медичному забезпеченні; б) уповноважені суб'єкти публічної адміністрації повинні розробити та затвердити порядок, умови й правила, процедури підвищеного медико-соціального захисту найбільш вразливих верств населення; в) уповноважені суб'єкти публічної адміністрації мають здійснювати контроль за виконанням відповідальними за це суб'єктами вимог із приводу підвищеного медико-соціального захисту найбільш вразливих верств населення тощо.

Доповнити шляхи реалізації цього принципу можна також завдяки положенням Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні», схвалених постановою Верховної Ради України від 21 квітня 2016 р. № 1338-VIII [7], відповідно до яких на місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування покладається завдання стосовно створення в рамках системи соціального забезпечення закладів/підрозділів для надання соціально-медичної та соціально-психологічної допомоги соціально вразливим верствам населення (самотнім, людям похилого віку, особам, які опинилися у складних життєвих обставинах);

3) орієнтацію на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у сфері охорони здоров'я. Цей принцип не розкрито на нормативному рівні, тому для вироблення припущень стосовно його сутності звернімося до наукових джерел. При цьому зазначимо, що у них так само відсутні дефініція цього принципу, порядок реалізації та не розкриті інші питання, пов'язані з його забезпеченням (власне, наголосимо на тому, що така ситуація властива, загалом, наукових розробкам із питань правового забезпечення громадського здоров'я та більшості принципів діяльності публічної адміністрації в цій сфері). Але водночас їх аналіз дає змогу сформулювати власні погляди на розуміння цього принципу (та решти засад) охорони громадського здоров'я.

З огляду на це, спираючись на фахову літературу, можемо зробити припущення, що цей принцип орієнтований на забезпечення якості надання медичних послуг [8], а тому для діяльності публічної адміністрації він означає, що її суб'єкти повинні дотримуватись таких вимог: а) під час розроблення стандартів (відповідних нормативних документів) здоров'я та медичної допомоги суб'єкти публічної адміністрації повинні орієнту-

ватись на сучасні досягнення медичної науки, практики, оцінювати можливість пристосування вітчизняної традиційної практики до сучасної світової, поєднувати загальноприйняті, традиційні методи з новітніми, інноваційними, які визнані світовою спільнотою, тощо; б) під час здійснення контролю за діяльністю установ і закладів охорони здоров'я суб'єкти публічної адміністрації повинні перевіряти, чи функціонують вони із врахуванням актуальних стандартів здоров'я та медичної допомоги, чи не застарілі технології й методи використовуються у їхній діяльності; в) перевірки, здійснювані в цій сфері, мають базуватись на сучасних критеріях і методах оцінювання відповідності діяльності закладів охорони здоров'я актуальним стандартам у сфері охорони здоров'я; г) суб'єкти публічної адміністрації повинні сприяти впровадженню сучасних стандартів і світового досвіду в діяльність закладів охорони здоров'я, зокрема, шляхом організації та фінансування програм обміну досвідом, конференцій, надання грантів на навчання, наукові дослідження, залучення іноземних фахівців, експертів до оцінювання та перевірки діяльності закладів охорони здоров'я тощо. Доповненням до останнього запропонованого напряму реалізації досліджуваного принципу частково може слугувати позиція О.В. Ліфінцева, який наголошує на тому, що цей принцип «передбачає активне міжнародне співробітництво уповноважених суб'єктів владних вповноважень у вказаному напрямі з відомчими закладами, установами та організаціями інших суб'єктів міжнародного права» [9].

Прикладом такої співпраці можуть слугувати міжнародно-правові угоди між Урядами України, Республіки Узбекистан, Туркменістану, Республіки Таджикистан, Російської Федерації, Республіки Молдова, Республіки Киргизстан, Республіки Казахстан, Республіки Вірменія, Республіки Білорусь та Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі охорони здоров'я населення від 26 червня 1992 р. [10]; Урядом України та Урядом Словачької Республіки про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичних наук від 10 лютого 1994 р. [11]; Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичних наук від 12 вересня 1995 р. [12]; Кабінетом Міністрів України та Радою Міністрів Республіки Албанія про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки від 27 травня 2003 р. [13]; Кабінетом Міністрів України та Урядом Йорданського Хашимітського Королівства про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки від 22 червня 2011 р. [14]; Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством праці, охорони здоров'я та соціального захисту Грузії про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки від 25 червня 2013 р. [15] та інше.

Відповідно до положень цих договорів таке співробітництво здійснюється в таких формах: обмін інформацією з питань організації медичних служб про найвизначніші досягнення в галузі медичних наукових досліджень, з питання навчання та підготовки медичних працівників, про інформаційні системи в охороні здоров'я, а також проблеми профілактичної медицини; обмін спеціалістами з метою навчання та консультацій із пріоритетних напрямів; прямий контакт між медичними установами та організаціями країн; обмін інформацією щодо новітнього обладнання, фармацевтичних препаратів і розвитку нових технологій у галузі медицини та охорони здоров'я; участь фахівців у конгресах, наукових конференціях та інших

спеціальних заходах, організованих однієї з договірних сторін; координація розроблення санітарного законодавства, введення санітарно-гігієнічних нормативів, організації та проведення імунопрофілактики, заходів щодо санітарної охорони території; обмін медичною та іншою інформацією з питань стану здоров'я населення, факторів, що його формують, основних показників охорони здоров'я та медичної допомоги, що надається; розроблення й затвердження узгоджених стандартів; та інше.

Ці форми доцільно, на нашу думку, викласти в положеннях, присвячених принципу орієнтації на сучасні стандарти здоров'я та медичної допомоги, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у сфері охорони здоров'я, під час внесення змін і доповнень до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», спрямованих на унормування порядку реалізації та забезпечення принципів діяльності публічної адміністрації у сфері громадського здоров'я;

4) попереджувально-профілактичний характер, комплексний соціальний, екологічний і медичний підхід до охорони здоров'я. На підставі аналізу положень Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та наукових джерел [16] можемо зробити припущення, що під цим принципом розуміється необхідність організації державної системи збирання, обробки й аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації; розроблення та впровадження спеціальних заходів охорони навколишнього природного середовища для захисту людей від негативного екологічного впливу, досягнення гармонійної взаємодії особи, суспільства та природи, раціонального використання й відтворення природних ресурсів; організації медичного, екологічного та фізичного виховання громадян; розроблення й впровадження у практику діяльності публічної адміністрації та закладів охорони здоров'я програм попередження й профілактики захворюваності та інше;

5) загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг у сфері охорони здоров'я. Для формулювання пропозицій стосовно тлумачення цього принципу пропонуємо звернутись до положень згаданих вище Рекомендацій парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні». Відповідно до них для сучасної системи охорони здоров'я в Україні властива, зокрема, така проблема, як відсутність достатнього впливу держави на формування цінової політики у сфері обігу лікарських засобів, яка призводить до необґрунтованого зростання цін на медикаменти, що за умов відсутності системи відшкодування пацієнтам вартості ліків робить їх економічно недоступними для більшості населення України. З цього випливає, що ціни на ліки та регулювання з боку публічної адміністрації цінової політики у сфері охорони здоров'я безпосередньо впливають на доступність ліків, медичних та інших послуг у сфері охорони здоров'я.

Це нашо вхує нас на думку про те, що зазначений принцип можна тлумачити в таких напрямках: а) стосовно створення закладів охорони здоров'я в різних місцевостях і населених пунктах; б) урегулювання порядку надання медичних послуг і врегулювання цінової політики в цій сфері; в) урегулювання цін на лікарські препарати; г) впровадження та врегулювання медичного страхування; г) впровадження можливості підписання декларацій з лікарями в будь-яких населених пунктах без прив'язки до місця реєстрації проживання тощо. Окрім того, відповідно до змісту названих Рекомендацій (у части-

ні описаних проблем незабезпечення Міністерством охорони здоров'я України своєчасного прийняття нормативних актів із питань виконання пілотного проекту посилення ролі первинної ланки медичної допомоги), цей принцип означає також своєчасне прийняття суб'єктами публічної адміністрації нормативних актів із питань підвищення доступності населення до якісної медичної допомоги різних видів;

б) багатоканальність економіки охорони здоров'я та багатоканальність її фінансування, поєднання державних гарантій із демонополізацією та заохоченням підприємництва та конкуренції. Як і решта принципів, зміст і механізм реалізації та забезпечення цього не закріплена на нормативному рівні, тому для визначення його сутності необхідно звернутись до наукових джерел. Наприклад, з їх аналізу випливає, що цей принцип стосується передусім особливостей організації діяльності суб'єктів надання медичних послуг, включно з питаннями їх фінансового та матеріального забезпечення. Зокрема, багатоканальність фінансування охорони здоров'я означає, що фінансування цієї сфери здійснюється з різноманітних джерел (каналів), якими, як закріплено в абз. 1 ст. 18 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», є Державний бюджет України та місцеві бюджети, кошти юридичних і фізичних осіб, а також інші джерела, до яких науковці зараховують, зокрема, лікарняні каси та медичне страхування [17], програми міжнародної технічної та гуманітарної допомоги, кошти громадських, релігійних і благодійних організацій, благодійні програми, ініціативні фонди та ініціативні програми, що спрямовані на вирішення однієї чи кількох соціальних проблем завдяки ініціативі населення [18] та інші. Однак із викладеного виникає питання, як цей принцип може бути одночасно принципом організації діяльності суб'єктів надання медичних послуг і принципом діяльності публічної адміністрації?

На нашу думку, останнім його можна вважати частково – у частині поєднання державних гарантій із демонополізацією та заохоченням підприємництва та конкуренції. Наприклад, цей принцип можна тлумачити в такий спосіб: а) у кожній адміністративній справі суб'єкти публічної адміністрації повинні перевіряти, чи не перешкоджатиме їх рішення принципу поєднання державних гарантій із демонополізацією та заохоченням підприємництва та конкуренції, не створюватиме перешкод розвитку підприємництва та конкуренції, не сприятиме встановленню окремими підприємствами монополії (наприклад, під час видачі або відмови у видачі ліцензії суб'єкт публічної адміністрації повинен перевірити, чи не спричинить прийняте рішення встановлення монополії щодо торгівлі певними лікарськими засобами або з приводу надання медичних послуг, чи не порушить воно правила чесної конкуренції між підприємствами в цій сфері тощо); б) під час визначення засад публічної політики, розроблення стратегій і концепцій розвитку, прийняття нормативних актів суб'єкти публічної адміністрації повинні враховувати інтереси підприємств, які функціонують у сфері охорони здоров'я для того, щоб їхні акти не збільшували тиск на такі підприємства та не встановлювали нові перепони у здійсненні підприємницької діяльності, щоб прийняті ними рішення сприяли заохоченню підприємств активно функціонувати у сфері охорони здоров'я тощо.

Наступним потенційним джерелом нормативно-правового закріплення спеціальних принципів діяльності публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я можна назвати

згаданий вище законопроект «Про систему громадського здоров'я». З його аналізу випливає, що в ньому пропонується закріпити такі спеціальні принципи: 1) цілісний підхід до здоров'я та визнання єдності його фізичних, психічних, психологічних, духовних і соціальних аспектів (принцип цілісності), який, на нашу думку, відображає сучасний холістичний підхід до розуміння здоров'я людини; 2) пріоритетність забезпечення здоров'я та благополуччя населення під час формування та реалізації державної політики, діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших суб'єктів у системі громадського здоров'я (принцип пріоритету здоров'я); 3) системне усунення або зменшення негативних наслідків для здоров'я від різних видів поведінки людини та видів діяльності (принцип мінімізації шкоди); 4) вжиття заходів, необхідних для забезпечення високого рівня захисту здоров'я, у разі наявності потенційних ризиків для здоров'я та благополуччя населення (принцип перестороги); 5) міжнародне співробітництво та спрямованість на застосування передових практик у сфері громадського здоров'я (принцип застосування кращих практик).

Але на кшталт із розглянутими нормативними актами цей законопроект не вирішує зазначених нами проблем нормативно-правової регламентації принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони громадського здоров'я, оскільки містить такі самі прогалини: не розкриває змісту, не встановлює механізму реалізації та забезпечення. Тому їх прийняття в поточній редакції не сприятиме вдосконаленню нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів публічної адміністрації, принаймні в частині визначення та спонукання дотримуватись основних засад їхньої діяльності.

І насамкінець розглянемо принципи, закріплені Концепцією розвитку системи громадського здоров'я. Їх регламентація в межах названого документа відрізняється від решти, зокрема, тим, що:

1) Концепція містить їх класифікацію, виділяючи, з одного боку, засади, а з іншого – організаційні принципи формування системи громадського здоров'я. Серед розглянутих джерел розміщення принципів діяльності публічної адміністрації у сфері громадського здоров'я названа Концепція є першою, яка виділяє принципи, властиві саме системі громадського здоров'я (окрім зазначеного вище законопроекту, який, на відміну від Концепції, не вступив у силу), та яка впроваджує їх класифікацію. Водночас підхід, застосований у Концепції, недосконалий, оскільки критерій класифікації не визначено та й види принципів сформульовані не чітко, адже складно з таких назв вирішити, чим відрізняються засади від організаційних принципів;

2) Концепція закріплює принципи, перелік яких узгоджується з міжнародними стандартами. Інакше кажучи, перераховані принципи співпадають (певною мірою) із засадами охорони громадського здоров'я, які (хаотично) згадуються у міжнародних документах, зокрема в основах європейської політики «Здоров'я – 2020: основи Європейської політики в підтримку дій держави та суспільства в інтересах здоров'я та благополуччя» ВООЗ [19]. Насамперед ідеться про такі принципи:

– принцип пріоритетності збереження здоров'я населення в усіх напрямках діяльності органів державної влади, що передбачає визнання актуальних проблем у галузі охорони здоров'я комплексними та пов'язаними із соціальним детермінан-

том здоров'я. Реалізація цього принципу передбачає провідну роль Міністерства охорони здоров'я як координатора діяльності з проведення та вдосконалення системи охорони здоров'я, впливу на соціальний детермінант здоров'я, запобігання шкідливому впливу навколишнього природного середовища на здоров'я людини [3]. Звичайно, така регламентація вказаного принципу не позбавлена недоліків, оскільки у ній увага зосереджена виключно на органах державної влади, внаслідок чого цей принцип не поширюється на діяльність, зокрема, органів влади АРК та органів місцевого самоврядування;

– принцип досягнення справедливості щодо здоров'я, що гарантує створення умов для реалізації кожною людиною права на здоров'я, передбачає вжиття заходів до впливу на такий соціальний детермінант здоров'я, як громадський транспорт, доступ до освіти та медичного обслуговування, доступ до здорового харчування та фізичної культури, економічні можливості [3]. При цьому зазначимо, що у міжнародних документах цей принцип іменується ще принципом соціальної справедливості, що, на нашу думку, зумовлено орієнтованістю цієї засади на людину;

– принцип солідарної відповідальності, що визнає взаємну залежність і відповідальність певних територіальних громад, спільнот, сімей та окремих осіб за їхню діяльність або бездіяльність щодо досягнення та підтримки найвищого рівня показників здоров'я. Держава зобов'язується залучати суб'єктів підприємницької діяльності, професійних об'єднань і громадянського суспільства для прийняття спільних рішень щодо усунення загальних загроз здоров'ю та покращення благополуччя населення;

– принцип доказовості та економічної доцільності як базовий принцип прийняття управлінських рішень у системі громадського здоров'я з метою забезпечення права на здоров'я та охорону здоров'я в довгостроковій перспективі. Держава буде використовувати та розвивати наявний потенціал для визначення найбільш оптимальних шляхів вирішення проблем громадського здоров'я з урахуванням передового міжнародного досвіду та кращої світової практики. Пріоритетність напрямів здійснення заходів у системі громадського здоров'я визначатиметься з урахуванням ефективності витрат;

– принцип цілісного підходу до здоров'я, що передбачає сукупність його фізичної, психічної, психологічної, духовної та соціальної складових частин [3] та інше;

3) як бачимо, Концепція закріпила короткий зміст та особливості реалізації названих принципів у сфері охорони громадського здоров'я. Водночас вона не регламентує розширеного порядку їх реалізації, усіх виявів цього принципу в публічному адмініструванні, здійснюваному різними суб'єктами публічної адміністрації. Вона насамперед орієнтована на Міністерство охорони здоров'я України та органи державної влади, що робить регламентацію неповною, звуженою та неприйнятною повною мірою до застосування. На нашу думку, якщо вже говорити про систему громадського здоров'я відповідно до міжнародних стандартів, необхідно затверджувати концепцію, яка враховує всі шаблі публічного адміністрування, усіх повноважних суб'єктів, загальні засади діяльності всіх суб'єктів загалом і за потреби – кожного з них окремо. До того ж концепція, спрямована на визначення шляхів реформування системи громадського здоров'я, має, на нашу думку, визначати чіткі кроки й напрями, необхідні для досягнення її цілей.

Тому, закріплюючи принципи системи громадського здоров'я, вбачаємо необхідним закріпити таке: конкретні кроки щодо їх впровадження у практику публічного адміністрування; прогнозовані результати їх впровадження; відповідальних осіб за розроблення нормативно-правового супроводу впровадження цих принципів; мету їх впровадження та яким чином, вони мають реалізовуватись; хоча б вказівку на нормативні документи, які необхідно розробити або зміни та доповнення до яких треба внести, щоб регламентувати ефективний і дієвий порядок реалізації цих принципів, їх забезпечення й контролю за їх дотриманням тощо.

Отже, підсумовуючи викладене у статті, зазначимо, що спеціальні принципи – це засадничі принципи, які стосуються основних і найголовніших питань створення, організації та функціонування публічної адміністрації в галузі охорони громадського здоров'я. Вони закріплені переважно у нормативно-правових актах спеціального характеру, прийняті у сфері охорони здоров'я, серед яких основними є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Концепція розвитку системи громадського здоров'я, схвалена розпорядженням Кабінетом Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1002-р., і потенційно законопроект «Про систему громадського здоров'я». Проте стан їх нормативно-правового забезпечення за допомогою цих документів перебуває на низькому рівні через наявність численних прогалин і недоліків, які виражаються насамперед у відсутності нормативно закріпленого змісту, механізму реалізації та забезпечення. Тому, зважаючи на те, що принципи мають бути нормативно закріплені вимогами до діяльності суб'єктів публічної адміністрації та на положення ст. 19 Конституції України (відповідно до якої органи публічної влади, їхні посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України), окреслена ситуація має бути обов'язково виправлено шляхом унормування зазначених питань. Це можна здійснити спираючись на сформульовані нами пропозиції та рекомендації (за кожним з розглянутих вище принципів) за допомогою внесення змін і доповнень до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та/або до майбутнього Закону «Про систему громадського здоров'я».

Література:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19. (дата звернення: 06.10.2018).
2. Законопроект «Про систему громадського здоров'я». Щотижневик «Аптека». 2018. URL: <https://www.apteka.ua/article/461268> (дата звернення: 06.10.2018).
3. Про схвалення Концепції розвитку системи громадського здоров'я: розпорядження від 30 листопада 2016 р. № 1002-р / Кабінет Міністрів України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1002-2016-%D1%80> (дата звернення: 06.10.2018).
4. Дванадцять принципів організації охорони здоров'я для будь-якої національної системи охорони здоров'я, прийняті 17-ю Всесвітньою медичною асамблеєю від 1 жовтня 1963 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/990_004 (дата звернення: 06.10.2018).
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Реут А.Г. Система соціальних послуг для вразливих верств населення: новітні тенденції та інновації. Демографія та соціальна економіка. 2008. № 1. С. 190–200.

7. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні»: постанова від 21 квітня 2016 р. № 1338-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-19> (дата звернення: 06.10.2018).
8. Сенюта І.Я. Стандарти у сфері охорони здоров'я як джерело правовідносин із надання медичної допомоги. Медичне право. Спецвип. 2017. № 3. С. 112–124.
9. Ліфінцев О.В. Поняття й особливості охорони здоров'я як об'єкта контролю. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». 2014. Вип. 29. Ч. 2. Т. 3. С. 148–152.
10. Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я населення від 26 червня 1992 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_136 (дата звернення: 06.10.2018).
11. Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я і медичних наук між Урядом України та Урядом Словацької Республіки від 10 лютого 1994 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/703_438 (дата звернення: 06.10.2018).
12. Угода між Урядом України та Урядом Держави Ізраїль про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичних наук: від 12 вересня 1995 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376_015 (дата звернення: 06.10.2018).
13. Угода між Кабінетом Міністрів України та Радою Міністрів Республіки Албанія про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки від 27 травня 2003 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/008_005 (дата звернення: 06.10.2018).
14. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Йорданського Хашимітського Королівства про співробітництво в галузі охорони здоров'я і медичної науки від 22 червня 2011 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/tu/400_015 (дата звернення: 06.10.2018).
15. Угода між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством праці, охорони здоров'я та соціального захисту Грузії про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки від 25 червня 2013 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_117 (дата звернення: 06.10.2018).
16. Вакуленко О.М., Жаліло Л.І., Комарова Н.Г., Левін Р.Я., Солоненко І.М., Яременко О.О. Здоров'я та екологія. URL: <http://www.health.gov.ua/publ/conf.nsf/50e0ce97d91c75b3c2256d8f0025c386/235814cd13a04c91c2256ddc003aad16?OpenDocument> (дата звернення: 06.10.2018).
17. Краснова О.І. Багатоканальне фінансування охорони здоров'я України в контексті реформування галузі. Економіка і регіон. 2014. № 6 (49). С. 75–80.
18. Портна О.В. Практичні проблеми фінансування охорони здоров'я в Україні. Вісник Нац. техн. ун-ту ХПІ. Вип.: Актуальні проблеми адміністрування та фінансово-господарської діяльності підприємства. 2012. № 45 (951). С. 140–149.
19. Здоров'я-2020: основи європейської політики і стратегія для XXI століття: Основи регіональної політики Європейського регіонального бюро Всесвітньої організації здравоохранення, утверджені на 62-й сесії 10–13 вересня 2012 г. 2013. 232 с. URL: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0017/215432/Health2020-Long-Rus.pdf (дата звернення: 06.10.2018).

Белей Е. Н. Специальные принципы деятельности публичной администрации в сфере охраны общественного здоровья

Аннотация. Статья посвящена определению специальных принципов деятельности публичной администрации в сфере общественного здравоохранения. Предложена авторская дефиниция понятия специальных принципов деятельности публичной администрации в сфере общественного здравоохранения. Названы источники нормативно-правовой регламентации специальных принципов деятельности публичной администрации в сфере общественного здравоохранения. Перечислены основные начала деятельности публичной администрации в сфере общественного здравоохранения, которые относятся к специальным принципам. Предложено авторское видение сущности и содержания специальных принципов, предусмотренных Законом Украины «Основы законодательства Украины про здравоохранение». Сформулированы предложения касательно совершенствования нормативно-правовой регламентации специальных принципов деятельности публичной администрации в сфере общественного здравоохранения.

Ключевые слова: принципы, специальные принципы, публичная администрация, общественное здоровье, право общественного здравоохранения.

Belei Ye. Special principles of activity of public administration in the field of public health

Summary. The article is devoted to the determination of special principles of activity of public administration in the field of public health. The author's definition of the concept of special principles of activity of public administration in the field of public health is proposed. Sources of regulation of special principles of activity of public administration in the field of public health are introduced. The main principles of activity of public administration in the field of public health-care related to special principles are listed. The author's vision of the essence and content of special principles provided for by the Law of Ukraine "Fundamentals of Legislation of Ukraine on Health Care" is given. Proposals on the improvement of regulation of special principles of activity of public administration in the field of public health are formulated.

Key words: principles, special principles, public administration, public health, public health law.

*Блажівська Н. Є.,
кандидат юридичних наук, докторант
Інституту законодавства Верховної Ради України*

ВПЛИВ ІНФЛЯЦІЇ НА ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю практики Європейського суду з прав людини у сфері захисту майнових прав від впливу наслідків інфляції. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини у досліджуваній сфері зроблено висновок, що збитки, завдані інфляцією, за певних умов можуть становити позбавлення майна у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Окрема увага приділена висвітленню питання впливу інфляції на здійснення майнових прав у приватних і публічних правовідносинах.

Ключові слова: інфляція, майнові права, Європейський суд із прав людини, компенсація.

Постановка проблеми. Європейський суд із прав людини (далі – Європейський суд) виніс декілька рішень стосовно впливу інфляції на здійснення майнових прав. Справи, у яких розглядалося явище інфляції, не є рідкістю у практиці Європейського суду, а тому не повинні ігноруватися. Водночас у розумінні Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) інфляція може висуватися на перший план, коли йдеться про застосування, зокрема, положень статті 1 Першого Протоколу до Конвенції (далі – Перший Протокол). Інфляція виступає економічною проблемою, з якою стикалася кожна демократична країна, і деякі з країн-членів Ради Європи, які є учасниками Конвенції, зазнають досить високого рівня інфляції протягом тривалого періоду часу. Саме тому багато справ стосовно впливу інфляції на здійснення прав, які підпадають під захист Конвенції, перебувають на розгляді Європейського суду. Переважно йдеться про ті справи, в яких відповідачами виступають держави Центральної чи Східної Європи. У зв'язку із зазначеним питання впливу інфляції на захист майнових прав, що охороняються статтею 1 Першого Протоколу, потребує детального вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання не виступало предметом дослідження вітчизняних учених, однак багато праць за кордоном присвячені з'ясуванню питання про вплив наслідків інфляції на майнові права. Вивченням цієї проблематики займалися, зокрема, такі зарубіжні науковці, як P. Broek, A. Coban, R. Green, V. Hoof, J. Hudson, F. Mann, C. Warbrick, та інші вчені.

Мета статті полягає у висвітленні впливу інфляційних процесів на здійснення не лише права власності, але й інших майнових прав, оскільки всі борги, які виникають із контрактів, деліктів чи безпідставного збагачення, формують поняття майна (власності) у розумінні Конвенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інфляцію можна визначити як тривале зростання загального рівня цін, що відображає зниження купівельної спроможності грошової одиниці [1]. Падіння грошової вартості призводить до виникнення не лише соціальних та економічних проблем, а й проблем юридичного характеру. Інфляція здатна впливати на різні

правовідносини, зокрема на договори, особливо довгострокові, відносини оренди, страхування, зокрема соціальне, а також на вимоги про грошове відшкодування збитків. Вплив інфляційних процесів можна простежити у правовідносинах як у сфері приватного, так і публічного права. У зв'язку із цим виникає логічне запитання: чи може вважатися держава відповідальною на підставі Конвенції перед індивідом за збитки, завдані знеціненням грошей; чи повинен державою братися до уваги можливий вплив інфляції у разі її втручання на здійснення майнових прав, та які межі такого втручання?

Необхідно зазначити, що стаття 1 Першого Протоколу є єдиною статтею Конвенції, яка закріплює економічне право та яка, на відміну від інших статей Конвенції, захищає права не лише фізичних, але й юридичних осіб [2]. Відповідно до усталеної практики Європейського суду та його попередниці – Європейської комісії з прав людини (далі – Комісія), стаття 1 Першого Протоколу містить три правила. Перше правило, передбачене в першому реченні першої частини згаданої статті, виступає загальною гарантією права власності. Друге правило, закріплене у другому реченні першої частини статті 1 Першого Протоколу, стосується умов позбавлення майна. І, нарешті, третє правило, закріплене у другій частині цієї статті, передбачає право країн-учасниць Конвенції здійснювати контроль за використанням майна відповідно до загальних (публічних, суспільних) інтересів. При цьому, як випливає з практики Європейського суду, усі ці три правила є взаємопов'язаними та застосовуються одночасно. Водночас у Конвенції нічого не сказано, що необхідно розуміти під загальним чи публічним інтересом. Європейський суд ґрунтується на тому, що вирішення цього питання належить до компетенції самої держави.

Як уже було зазначено вище, Європейський суд тлумачить поняття майна досить широко, включаючи до нього, зокрема, права вимоги, немайнові права та навіть права, які виникають на підставі публічного права. При цьому можна виділити декілька типів втручання у здійснення майнових прав: позбавлення майна (експропріація, націоналізація тощо), обкладення податками або контроль за використанням майнових прав із боку правоохоронних органів. Однак питання стосовно компенсації у разі наявності того чи іншого виду втручання є неоднозначним.

Натомість стаття 1 Першого Протоколу не гарантує виплати компенсації у разі наявності втручання у здійснення майнових прав, Європейський суд зважає на те, що компенсація у разі позбавлення особи майнових прав в інтересах суспільства є невід'ємною властивістю права власності. Як результат, лише у справі позбавлення особи майна в публічних інтересах вимагається виплата компенсації. В інших випадках це не є обов'язковим. Однак на практиці досить складно провести межу між позбавленням особи майна в інтересах суспільства та, наприклад, втручанням із боку правоохоронних органів. На

нашу думку, основна відмінність полягає в тому, що в останньому випадку держава запобігає користуванню майном, яке може завдати шкоди правам чи інтересам інших осіб. Відповідальність держави за інфляційні процеси повинна розглядатися саме у світлі зазначеного.

Наслідки інфляції обговорювалися Європейським судом у декількох аспектах. По-перше, необхідно встановити, чи винна держава за заподіяння особі збитків, завданих унаслідок знецінення грошей. По-друге, якщо не встановлено прямої вини держави, варто з'ясувати, чи повинна вона нести відповідальність за бездіяльність у разі подолання наслідків інфляції відповідно до Конвенції [3].

Для того, щоб встановити, чи існує пряма вина держави у виникненні інфляції, варто дослідити причини інфляції. Серед економістів немає однозначних поглядів із цього питання. Одні вчені вважають, що інфляція виникає внаслідок спроб споживачів придбати товари в кількості, більшій за ту, що може фізично вироблятися, інші – переконані, що інфляція виникає внаслідок так званої зарплатно-цінової спіралі [4]. Ще одна група вчених наголошує на тому, що інфляція є результатом фундаментальних структурних диспропорцій у межах економіки країни [5]. У цьому разі встановити вину держави буде надзвичайно складно, оскільки на перший план висувається політична складова, адже інфляція виступає наслідком політичних рішень органів державної влади. Як бачимо, є багато факторів, окрім політичних рішень, які впливають на рівень економіки в країні, у зв'язку з чим Європейському суду складно визначити, якою мірою політичне рішення вплинуло на ріст інфляції в державі. Унаслідок цього проблематичним є встановлення прямої відповідальності держави за збитки, завдані особі інфляцією.

Для того, щоб визначити, чи збитки, завдані внаслідок інфляції, становлять позбавлення майнових прав у розумінні статті 1 Першого Протоколу, необхідно окремо дослідити вплив інфляції на публічні правовідносини (відносини між індивідом і державою) та приватні правовідносини (відносини між двома індивідами).

Спочатку розглянемо питання про інфляцію в публічних правовідносинах. Як уже було згадано вище, Конвенція наділяє країн-учасниць правом позбавляти індивідів їхнього майна задля забезпечення публічних (суспільних) інтересів. Таке позбавлення може виражатися у різних формах, зокрема в експропріації, націоналізації тощо. До того ж стаття 1 Першого Протоколу не гарантує жодної компенсації. Водночас Європейський суд, розглядаючи справи на підставі цієї статті, присуджує заявнику компенсацію з метою забезпечення справедливого балансу між приватними та публічними інтересами, спираючись на те, що позбавлення особи майна за відсутності виплати компенсації у розмірі вартості такого майна становить непропорційне втручання, яке вважається порушенням у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Однак, як впливає з аналізу практики Європейського суду, стаття 1 Першого Протоколу не гарантує компенсації в повному розмірі у всіх випадках, оскільки забезпечення публічного інтересу (наприклад, у рамках економічних реформ або у разі застосування заходів, спрямованих на досягнення більшої соціальної справедливості) в певних ситуаціях може вимагати відшкодування вартості майна у розмірі, меншому за його ринкову вартість.

Питання про вплив інфляції на виплату грошової компенсації може виникати у разі обрахунку розміру такої ком-

пенсації або ж у разі затримки виплати останньої. Варто зауважити, що проблема інфляції постає у практиці Європейського суду у виняткових випадках, оскільки переважно розмір компенсації визначається, зважаючи на дійсну вартість експропрійованої власності. Проте якщо під час встановлення розміру компенсації було враховано вартість такого майна в минулому, тут вже необхідно дослідити можливий вплив інфляції. Згадана проблема була розглянута, зокрема, у справі «Lithgow and Others v. the United Kingdom» [6], в якій заявники скаржилися, зокрема, на неврахування впливу інфляції на розмір компенсації.

У разі обрахування розміру грошової компенсації завданих збитків Конвенція забезпечує справедливую компенсацію для тих, чий права були порушені, якщо внутрішнє право держави-відповідача дозволяє лише часткове відшкодування шкоди (стаття 41 Конвенції) [7]. У таких справах, якщо було завдано майнових збитків і це призвело до порушення положень Конвенції, необхідно з'ясувати, чи варто враховувати можливий вплив інфляції під час визначення розміру грошової компенсації таких збитків. При цьому варто дослідити, чи мало місце пред'явлення вимоги про врахування інфляції під час визначення розміру компенсації до національних органів, оскільки у разі встановлення розміру грошової компенсації збитків національними судами Комісія відмовлялася розглядати спори, в яких йшлося про неврахування наслідків інфляційних процесів. Вона спиралася на те, що до того моменту, поки національні суди не встановлять виплату компенсації в певному розмірі, заявник не має права власності у розумінні статті 1 Першого Протоколу. Отже, дослідження питання про адекватність розміру компенсації, встановленого національними судами, не належало до сфери компетенції Комісії з огляду на обставини, пов'язані із предметом розгляду [8–11].

Хоча Європейський суд не з'ясував досліджуваного питання повною мірою, ним все ж таки частково було враховано рівень інфляції під час визначення грошової компенсації збитків. Ідеться, зокрема, про рішення Європейського суду у справах «Sürek v. Turkey» [12] та «Bergens Tidende and Others v. Norway» [13].

Найбільш важливим справами, в яких розглядалося питання інфляції, є ті, які стосувалися затримки з боку держави у виплаті компенсації за експропріацію та завдані майнові збитки. Відповідно до усталеної практики Європейського суду та Комісії відповідність розміру компенсації може бути піддана сумніву у разі неврахування різноманітних обставин, які могли вплинути на цінність майна.

У деяких справах Європейський суд визнав порушення статті 1 Першого Протоколу виключно через безпідставну затримку виплати компенсації. Ідеться, зокрема, про рішення Європейського суду у справах «Guillemin v. France» [14], «Almeida Garrett, Mascaranhas Falcao and others v. Portugal» [15].

У цьому аспекті заслуговує на увагу справа «Akkus v. Turkey» [16], яка стосувалася затримки з боку органів державної влади у виплаті додаткової компенсації. У зв'язку з експропріацією землі заявника у 1987 році з метою спорудження дамби владою Туреччини ним було подано заяву до суду першої інстанції про збільшення розміру компенсації у зв'язку з підвищенням рівня інфляції. Рішенням суду першої інстанції, залишеним без змін Судом касації, заяву скаржника було задоволено. Оскаржувана додаткова компенсація було випла-

чена зі спливом 17-місячного терміну. Заявник поскаржився до Європейського суду на те, що така тривала затримка у виплаті додаткової компенсації порушила його право на мирне користування своєю власністю, зважаючи на підвищення рівня інфляції за період затримки виплати із 30 % до 70 %. Європейський суд погодився з доводами заявника. На його думку, цінність компенсації, визначеної Судом касації, та цінність тієї компенсації, яка була виплачена по факту, становлять збитки, відмінні від тих, яких зазнав заявник унаслідок експропріації його землі. Варто зауважити, що з моменту прийняття рішення в цій справі більше ста подібних справ були розглянуті Європейським судом, яким було встановлено порушення права власності.

В іншій подібній справі «Aka v. Turkey» [17] заявник скаржився, що п'ятирічна затримка у виплаті йому грошової компенсації, поєднана з високим рівнем інфляції протягом п'ятирічного терміну в Туреччині, створила несправедливий баланс між його індивідуальними інтересами та інтересами суспільства. Розглянувши обставини цієї справи, Європейський суд дійшов висновку про порушення права власності відповідно до статті 1 Першого Протоколу, пославшись на аргументацію, викладену у рішенні «Akkus v. Turkey».

Рішення у справі «Aka v. Turkey» є показовим прикладом того, як захищаються індивідуальні права на протидію свавільним діям органів державної влади. У своєму рішенні Європейський суд намагався гарантувати справедливую компенсацію, врахувавши вплив інфляції, шляхом встановлення розміру компенсації в іноземній стабільній валюті (такій як французький франк, американський долар, британський фунт), а не в знеціненій турецькій лірі. Європейський суд спирався на те, що завдання збитків під впливом інфляційних процесів, являє собою позбавлення особи власності у розумінні статті 1 Першого протоколу.

Окремої уваги заслуговує практика Європейського суду стосовно ошадних рахунків. Наприклад, у справі «Gayduk and Others v. Ukraine» [18] Європейський суд, дослідивши обставини справи, зазначив таке. Стаття 1 Першого Протоколу не встановлює для держав загального обов'язку щодо проведення систематичного індексування заощаджень для виправлення згубних наслідків інфляції та збереження купівельної спроможності вкладених коштів. Стосовно коштів, які відповідають проіндексованій вартості вкладів, то вони належать до коштів Державного казначейства, які держава виділяє на певних умовах. У зв'язку із цим предмет провадження, порушений кожним із заявників у внутрішніх судах, не стосувався жодного «теперішнього майна», що належить заявникам. Як результат, право на індексування заощаджень не гарантується статтею 1 Першого Протоколу.

Далі ми розглянемо вплив інфляції на відносини приватного права. Приватні правовідносини між індивідами можуть зазнавати впливу інфляції у разі превалювання номіналістичного принципу [19]. Проте сторони можуть передбачити у своїх договорах положення стосовно ревальвації з метою захисту від впливу інфляції. Як альтернативу законодавство може містити деякі норми стосовно такої ревальвації. Однак, що робити у разі відсутності відповідних положень у договорі та у разі заборони на рівні національного права здійснювати таку ревальвацію? Чи повинні суди, розглядаючи спори, враховувати можливий вплив інфляції? У цьому аспекті виникає питання

горизонтального застосування положень Конвенції. Відповідно до усталеної практики Європейського суду, держава не може вважатися відповідальною на підставі статті 1 Першого Протоколу за збитки, які виникли виключно внаслідок договірних відносин між приватними особами, якщо до настання таких збитків не були причетні органи державної влади. У справі «O.N. v. Bulgaria» [20] Європейський суд визнав неприйнятними скарги заявників із приводу того, що національні суди не врахували вплив інфляції під час вирішення питання про реституцію унаслідок безпідставного збагачення. Своє рішення Європейський суд аргументував такими доводами. Стаття 1 Першого Протоколу не передбачає жодного позитивного обов'язку держави підтримувати цінність не лише депозитів, але й будь-яких вимог чи іншого цінного майна. Вона не вимагає від держав застосовувати індекс інфляції, сумісний із відсотковою ставкою за прострочений платіж, стосовно приватних заяв. Конвенція не покладає жодних обов'язків на держави щодо їхньої економічної політики, пов'язаної з наслідками інфляції та іншими економічними явищами.

Однак, на нашу думку, таке співвідношення, виражене Європейським судом, між покладанням позитивної відповідальності на державу з метою усунення наслідків інфляції у цивільних провадженнях і покладанням обов'язку гарантувати цінність майна видається дещо необґрунтованим. Крім того, це рішення суперечить розглянутому вище рішенню Європейського суду у справі «Aka v. Turkey». Якщо захист компенсаційних вимог проти впливу інфляції є вимогою статті 1 Першого Протоколу, то чому зазначене не може застосовуватися до розглянутої ситуації також?

У зв'язку із зазначеним виникає питання про прийнятність втручання держави в зобов'язальні правовідносини. Наприклад, якщо законодавство у сфері регулювання орендної плати забороняє індексацію орендної плати, чи буде прийнятним втручання з боку держави в такі зобов'язальні правовідносини між приватними особами та чи будуть збитки, завдані орендодавцям унаслідок інфляції, становити їхню власність (майно) у розумінні статті 1 Першого Протоколу? Якщо збитки, завдані затягуванням процесуального провадження, виступають позбавленням власності, то чому останнім не вважаються збитки, завдані положеннями законодавства у сфері регулювання орендної плати? [19].

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити такі висновки. Спочатку Комісія та Європейський суд із пересторогою ставилися до визнання наслідків інфляції порушенням майнових прав. Однак із часом тлумачення Конвенції в цьому аспекті дещо змінилося. Відповідно до практики Європейського суду явище інфляції стало розглядатися як фактор, що порушує майнові права. Однак рішення, у яких би Європейський суд повною мірою врахував наслідки інфляції, не так і багато. Незважаючи на те, що ним вироблено певний механізм захисту майнових прав від впливу інфляційних процесів, до сьогодні Європейським судом не вироблено чіткого та однозначного підходу стосовно оцінки впливу інфляції на майнові права. Однак важливим є вже той факт, що макроекономічні проблеми та макроекономічна політика держави не звільняють її від відповідальності у разі звернення до Європейського суду. Останній може захистити індивідуальні права заявників, беручи до уваги оцінку економічної політики держави-відповідача.

Література:

1. Carvalho A., Ribeiro R., Marques A. Economic development and inflation: a theoretical and empirical analysis. URL: https://www.anpec.org.br/encontro/2016/submissao/files_I/i4-c6117a174f7de8ce717776ee07814023.pdf.
2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 20 березня 1952 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_535.
3. Kratochvil J. The inflation of the margin of appreciation is the European court of human rights. URL: <http://www.corteidh.or.cr/tablas/r26992.pdf>.
4. Gillman M., Harris M., Matyas L. Inflation and Growth: Some Theory and Evidence. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.201.7491&rep=rep1&type=pdf>.
5. Shiratsuka S. Is there a Desirable Rate of Inflation? A Theoretical and Empirical Survey. URL: <https://www.imes.boj.or.jp/research/papers/english/me19-2-3.pdf>.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Lithgow and Others v. The United Kingdom» від 8 липня 1986 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнародний документ від 5 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
8. Рішення Європейської комісії з прав людини від 5 березня 1996 року у справі «Ege v. Turkey». URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-2727>.
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece» від 9 грудня 1994 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57913>.
10. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium» від 20 листопада 1995 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58056>.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «The National & Provincial Building Society, the Leeds Permanent Building Society and the Yorkshire Building Society v. the United Kingdom» від 23 жовтня 1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58109>.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Sürek v. Turkey» від 8 липня 1999 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279>.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Bergens Tidende and Others v. Norway» від 2 травня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58797>.
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Guillemin v. France» від 2 вересня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58223>.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Almeida Garrett, Mascaranhas Falcao and others v. Portugal» від 11 січня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58417>.
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Akkus v. Turkey» від 9 липня 1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58034>.
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Aka v. Turkey» від 23 вересня 1998 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58231>.
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Gayduk and Others v. Ukraine» від 2 липня 2002 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23407>.
19. Coban A. Inflation and Human Rights: Protection of Property Rights against Inflation under the European Convention on Human Rights. URL: <http://projects.essex.ac.uk/ehrr/V2N1/Coban.pdf>.
20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «O.N. v. Bulgaria» від 6 квітня 2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5188>.

Блаживская Н. Е. Влияние инфляции на защиту имущественных прав в контексте практики Европейского суда по правам человека

Аннотация. Статья посвящена раскрытию практики Европейского суда по правам человека в сфере защиты имущественных прав от воздействия последствий инфляции. На основании анализа решений Европейского суда по правам человека в исследуемой сфере сделан вывод, что убытки, причиненные инфляцией, при определенных условиях могут представлять лишение имущества в понимании статьи 1 Первого Протокола. Отдельное внимание уделено освещению вопроса о влиянии инфляции на осуществление имущественных прав в частных и публичных правоотношениях.

Ключевые слова: инфляция, имущественные права, Европейский суд по правам человека, компенсация.

Blazhivska N. The influence of inflation on the protection of property rights in the context of European Court of Human Rights practice

Summary. The article is devoted to the disclosure of the practice of the European Court of Human Rights in the field of protection of property rights from the effects of inflation. On the ground of analysis of the European Court of Human Rights judgments in the investigated area, it is concluded that the losses caused by inflation may under certain conditions constitute deprivation of property within the meaning of Article 1 of the First Protocol. Particular attention is paid to the issue of the influence of inflation on the exercise of property rights in private and public relations.

Key words: inflation, property rights, European Court of Human Rights, compensation.

Гуйван П. Д.,
заслужений юрист України,
кандидат юридичних наук, докторант
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО СУТНІСНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ДАВНІСНИХ І ПРИСІЧНИХ СТРОКІВ

Анотація. Робота присвячена науковому дослідженню доктринальних питань щодо визначення характерних ознак і регулюючих чинників позовної давності як цивільного строку та порівнянню їх із відповідними показниками присічних строків. При цьому бралися до уваги та, відповідно, оцінювалися призначення цих темпоральних категорій, наслідки їх перебігу та впливу, різний за сутністю характер правового статусу носіїв суб'єктивних прав, які обмежуються в часі цими строками.

Ключові слова: позовна давність, присічний строк, темпоральний.

Постановка проблеми. Розвиток правової науки виявив вагомий роль, котру грає час у сучасних цивільних відносинах, формуючи їхню визначеність і стабільність, забезпечуючи конкретність обсягів прав та обов'язків учасників цивільного обігу, гарантуючи їхню дисциплінованість. Актуальність темпоральних питань для юридичної науки впливає, перш за все, з того, що всі об'єкти вивчення та регулювання (правовідносини) розвиваються в часі, мають динамічний характер. Отож їхня тривалість належить до тих параметрів, які визначають і формують юридичну природу того чи іншого правового явища. Регулювання строків є традиційним правовим механізмом, який має притаманний лише йому спосіб впливу на перебіг взаємин у соціумі, що мають правове оформлення.

Наука досить переконливо доводить необхідність різних за юридичною природою строків для реалізації суб'єктивного матеріального права, адже, як правило, законодавець вважає за необхідне обмежити існування певного зобов'язання та відповідних матеріальних прав й обов'язків, що становлять його зміст. Нині в нашій цивілістичній науці та правозастосовній практиці продовжуються дискусії стосовно зарахування різних конкретних строків, що визначають тривалість окремих повноважень чи обов'язків особи, до тих чи інших видів. Тому дедалі актуальнішим стає питання визначення правової сутності того чи іншого цивільного строку. Далеко не всі спроби класифікацій можемо визнати вдалими. Скажімо, А.А. Головкин стверджував, що строк примусового виконання судового рішення є різновидом позовної давності. Таке ототожнення вказаних строків здійснювалося навіть попри те, що виконавчі строки автор зараховував до процесуальних [1, с. 6]. Звісно, ця теза аж ніяк не може заслуговувати на підтримку. Не варто також отожнювати позовну давність зі строками захисту порушеного права [2, с. 12–13]. По-перше, судовий спосіб захисту, право на отримання якого якраз обмежується давнісним строком, не є виключним. Є також низка захисних механізмів, які дають змогу усунути правопорушення та його наслідки без звернення до державного юрисдикційного органу. Цей інструментарій не регламентується в часі позовною давністю. А по-друге, треба

чітко усвідомлювати значення поняття «строк захисту права» (чого, на жаль, зараз національний законодавець не зробив), бо інакше відбудеться невинуватене змішування матеріальних строків із процесуальними. Адже, наприклад, строк захисту порушеного права найчастіше в доктрині та законодавстві розглядається як період вчинення необхідних процесуальних дій у правозахисному процесі. Принаймні саме таке тлумачення дається розумному строку у ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цивілістиці, котра є однією з наук, що забезпечує правове регулювання суспільних взаємин, є багато досліджень, пов'язаних із різними темпоральними впливами на встановлення, здійснення, захист суб'єктивних матеріальних прав особи. При цьому науковці досліджують окремі властивості тих чи інших матеріальних строків, що опосередковують тривалість певного регулятивного або охоронного повноваження особи. Досить навести лише праці І.Є. Енгельмана, О.Л. Боровиковського, В.В. Луця, В.П. Грибанова, О.С. Йоффе, Є.А. Крашеніннікова, Л.Г. Вострикової, К.Ю. Лебедевої та інших. Водночас акценти переважно робилися та продовжують робитися на дослідженні лише внутрішнього змісту тих інститутів, котрі мають нормативне закріплення. Водночас практично відсутні порівняльні аналізи окремих строків. Утім, цілком очевидно, що в цій сфері правового регулювання маємо цілу низку різних за сутністю, призначенням і правовим інструментарієм темпоральних механізмів, які не лише по-різному зумовлюють порядок встановлення, обчислення та перебігу строків, але й забезпечують періоди існування неоднакових за юридичним змістом правових явищ.

Мета статті. У праці автором ставиться мета надати та виділити значимі чинники позовної давності, які характеризують її як строк захисту порушеного права, та порівняти їх із зовнішньо схожими, але сутнісно відмінними ознаками присічних строків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маємо констатувати, що сьогодні далеко не завжди в публіцистиці та законодавстві надається належна кваліфікація окремих цивільних строків, що призводить до використання самими контрагентами та правозастосовними органами хибного регулюючого інструмента. Наприклад, В.О. Рясенцев 6-місячний строк, протягом якого за наймачем житлового приміщення у разі тимчасового вибуття зберігається право на користування ним, зараховує до позовної давності [4, с. 28], що не відповідає фактичному стану речей. До невинуватеного ототожнення давнісних та інших матеріально-правових строків часто призводить невдала термінологія. Досить поширеною в нормативних актах є практика кваліфікації певних строків як давнісних, тоді як за своєю сутністю вони такими не є. Це призводить до численних помилок на практиці під час здійснення та захисту суб'єктив-

них цивільних прав. Від кваліфікації певного строку як давнісного залежить правильність обчислення його початкового терміну або можливість відновлення права на судовий захист. Отож важливо відмежувати давнісні від інших строків, що застосовуються під час регулювання відносин.

У контексті нашого дослідження актуальним є аналіз схожих і відмінних характеристик давнісних і присічних строків. Ця назва окремої категорії цивільно-правових строків і відповідні правила їхнього застосування поки що, на жаль, не отримали нормативного закріплення. У літературі [5; 6, с. 22] прийнято називати присічними (преклюдивними) строки, що обмежують можливість здійснення регулятивного повноваження особи. Одним із критеріїв відмежування будь-якого строку від давнісного є його призначення, зокрема, чи використовується цей строк для реалізації регулятивного повноваження чи він є часом існування охоронного права на захист. Саме керуючись передовсім цим чинником, треба відмежовувати давнісні строки для захисту суб'єктивного права від присічних. Керуючись указаним критерієм, можемо сказати, що до строкових прав, обмежених присічними проміжками часу, належать, наприклад, право спадкоємця на прийняття спадщини від дня її відкриття, право відшукувати загублену річ, бездоглядну домашню тварину тощо [7, с. 94]. Іноді навіть у тому разі, коли реалізація матеріального права відбувається шляхом звернення до суду, теж треба казати про строки здійснення не охоронного, а регулятивного повноваження. Наприклад, після публікації в ЗМІ про порушення провадження про банкрутство кредитор має звернутися з вимогою до господарського суду протягом одного місяця. У цьому разі йдеться не про позовну давність, а про строкове матеріальне право.

Чинне законодавство України встановлює окремі зобов'язальні відносини, за якими кредитор, здійснюючи власні активні дії, може реалізувати своє суб'єктивне право тільки в межах встановлених строків. Наприклад, вимога кредитора спадкодавця до спадкоємців має бути пред'явлена протягом шести місяців із часу відкриття спадщини (ст. 1261 ЦКУ), такий же строк встановлений для вимоги кредитора до поручителя у разі невизначеності строку договору поруки (ч. 4 ст. 559 ЦКУ).

Історично в цивілістиці так склалося, що поняття давнісного та присічного строків якщо й не ототожнювалися, то визнавалися досить близькими. Розглянемо вплив давнісних і присічних строків на існування матеріального цивільного права як критерій такого розмежування. Загалом кажучи, не погоджуючись із тезою про повне ототожнення присічних строків здійснення регулятивного суб'єктивного права із строками його захисту, треба все ж зазначити, що позовна давність є теж строком здійснення повноваження шляхом активної поведінки правоволодільця. Отже, ті вчені, які в літературі обстоюють концепцію щодо оцінки позовної давності виключно як часу існування охоронно-правової судової вимоги, не можуть не бачити, що в цьому сенсі давність фактично є схожою на присічний строк, позаяк у разі не реалізації протягом його перебігу суб'єктивного матеріального права на захист останнє припиняється. І хоча В.В. Луць вказує, що позовна давність не має присічного характеру для існування суб'єктивного права [8, с. 57], треба зазначити, що автор говорить про право охоронюване. Якщо ж говорити про охоронне матеріальне право, персоніфіковане в позовному домаганні, то час його існування якраз охоплюється позовною давністю. Отже, як бачимо, з огляду на характер впливу на обмежене строком матеріальне пра-

во в разі здійснення чи нездійснення необхідної поведінки протягом його перебігу давнісні та присічні строки досить подібні.

Прийнято вважати, що значною мірою юридична сутність вказаних строків полягає у різних правових наслідках їх закінчення [9, с. 109]. Проте аналіз результатів, що настають у разі їх спливу не завжди дає чітку відповідь про відмінні характеристики цих строків. Зокрема, не можна погодитися з твердженням, що різниця між давнісними та присічними строками полягає в тому, що пропуск позовної давності означає припинення суб'єктивного права, яке нею обмежувалося в часі, тоді як присічний строк погашає не порушене суб'єктивне право [10, с. 45]. Така теза неприйнятна хоча б тому, що охоронне цивільне право не припиняється зі збігом давнісного строку, це підтверджується законодавчим закріпленням можливості виконання обов'язку, що входить до складу зобов'язання, після закінчення позовної давності (ч. 1 ст. 267 ЦКУ). Погашається лише можливість отримання судового захисту права, тобто припиняється дія позовного домагання уповноваженого, яке входить до змісту охоронно-правового зобов'язання.

Закінчення можливості реалізації регулятивного права є важливим правовим результатом збігу присічного строку. Але схожі наслідки настають після пропущення давнісного строку – порушене цивільне право не підлягає захисту в судовому порядку. З огляду на кінцевий результат спливу того та іншого строків вчені-цивілісти часто ототожнювали строки давності та строки реалізації вірителем своїх повноважень. О.С. Йоффе взагалі поділяв всі строки позовної давності на строки давнісні та присічні [11, с. 257–258] і саме з урахуванням тотожності наслідків їх збігу пропонував визначити єдиний інститут давності. Таку позицію поділяв також І.Б. Новицький. На його думку, давність за вимогами щодо неналежного виконання зобов'язання та давність реалізації суб'єктивного цивільного права після їх спливу дають однаковий правовий результат, що вимагає їх одноманітного юридичного регулювання. Щоправда, при цьому вчений зауважував, що хоча для учасників спірних правовідносин сплив обох строків має однакове результативне значення, формально-юридичні наслідки закінчення вказаних строків різняться між собою, бо зі збігом присічного строку припиняється не лише право на позов, але й саме матеріальне право [12, с. 139–142]. Була навіть висловлена думка про відсутність у нашому цивільному праві присічних строків. Замість них мають місце давнісні непозовні строки, які призначені для реалізації чи відновлення права, зокрема, за допомогою юрисдикційного органу, наприклад, строк для відновлення права на спадкування [1, с. 7–8].

Але детальне дослідження показує, що між вказаними цивільними строками є відмінності, котрі якраз і не дають змоги їх ототожнити. На наш погляд, головна з них полягає в такому. Сплив строку, протягом якого особа може реалізувати своє регулятивне суб'єктивне право, призводить до неможливості його подальшого здійснення. Щоб цивільне право мало можливість на правовий захист, воно неодмінно мусить бути порушеним контрагентом протягом часу свого існування. Інакше кажучи, без порушення права не існує можливості його захисту, а порушити суб'єктивне право можливо лише в період його існування. Після закінчення строку існування суб'єктивного цивільного права його порушення неможливе. Отже, в такому разі після втрати чинності певним суб'єктивним цивільним правом в управленій особи взагалі не виникає права на судовий захист. Оскільки немає порушення, у кредитора не виникає право на

позов у матеріальному сенсі, та, відповідно, не відбувається перебіг позовної давності за вказаними вимогами.

Крім того, беручи до уваги, що повноваження, обмежені присічним строком, спрямовані на набуття, зміну чи припинення існуючих або інших суб'єктивних прав (мають правовстановлюючий характер), нездійснення їх протягом встановленого строку призводить до втрати можливості для носія набутти суб'єктивного матеріального права. Протягом існування правовстановлюючого повноваження відсутня відносна конструкція правовідношення, праву на вчинення одностороннього правочину не відповідає чийсь конкретний обов'язок. Вказане суб'єктивне право має абсолютний характер, а це означає, що повноваженню на здійснення дії кореспондує обов'язок кожного утриматися від перешкоджання в цьому. Отже, порушення вказаного права, як і будь-якого абсолютного, може полягати лише в перешкоджанні його реалізації. Якщо, наприклад, буде доведено, що певні дії інших осіб перешкоджали уповноваженому реалізувати своє правовстановлююче право протягом строку його дії, воно за загальним правилом мусить бути захищене. Щоправда, закон не згадує спеціально про таку можливість, але вона випливає із загальних засад цивільного права. Як завжди, під час порушення регулятивного права виникає матеріальне охоронне право. Які ж способи та строк реалізації цього права? Як відомо, ст. 16 ЦКУ не вичерпує перелік можливих способів захисту права, а зазначає, що суд має право захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. Тому поряд з існуючими в цій статті способами захисту, які можуть застосовуватися юрисдикційним органом у разі такого порушення, законодавчо повинно бути встановлено й спеціальні способи захисту, наприклад визнання правочину таким, що не відбувся, тощо. З іншого боку, навіть за наявної правової бази припустиме для захисту порушеного права розширене судове тлумачення охоронно-правової вимоги про відновлення становища, яке існувало до порушення, в розумінні відновлення для уповноваженого можливості вчинити правовстановлюючу дію.

Натомість предметом юридичного інституту позовної давності є виключно правовідносини, пов'язані з можливістю захисту *порушеного* права. Саме таке визначення позовної давності міститься у вітчизняному цивільному законодавстві, у відповідних зарубіжних нормативних актах. Вказана можливість реалізується через охоронне зобов'язання, змістом якого є право кредитора на примусове здійснення домагання, а обов'язком боржника є підпорядкування вказаному примусу. Здійснюється такий примус спеціально вповноваженим юрисдикційним органом держави – судом. Вимога управненої особи до зобов'язаної, яка забезпечена засобами судового примусу, і є змістом відповідного охоронного зобов'язання. Саме така вимога, що має позовний характер, підлягає впливу позовної давності (задавнюється).

Якраз з огляду на різну їхню юридичну сутність законодавцем обрані дещо відмінні механізми правового регулювання вказаних строків. Зокрема, за загальним правилом, присічні строки не можуть зупинятися чи перериватися, тоді як давнісні не підлягають подовженню. Саме той факт, що присічні строки, на відміну від давнісних, не можуть поновлюватися (подовжуватися), вважався найбільш показовим у науковій літературі. З цього приводу необхідно зробити певні уточнення. Окремі цивілісти ототожнюють поняття «відновлення строку» та «подовження строку» [12, с. 196–197]. Така думка заслуговує на критичну оцінку. Подовження строку означає встановлення до-

даткового проміжку часу для реалізації певного повноваження, який обчислюється місяцями, днями тощо. Таке рішення може прийняти суд, встановивши додатковий строк для вчинення дії (ч. 3 ст. 1272 ЦК тощо). При цьому особа має вчинити юридично значимі дії в межах подовженого строку.

Під відновленням строку розуміється надання легітимності певній дії, вчиненій поза межами встановленого для цього періоду. Саме на цю дію поширюється відновлення. Донедавна в цивілістиці існувало правило: давнісні строки не можуть подовжуватися, а відновлюються в особливих випадках і лише за рішенням суду; присічні строки не підлягають ні відновленню, ні подовженню [13, с. 32]. Проте за останній час цивільне законодавство певною мірою відходить від вказаних загальних принципів. Скажімо, у ст. 1272 ЦКУ вказується на можливість подовження або відновлення присічного строку для прийняття спадщини, а ч. 4 ст. 676 ЦКУ встановила можливість переривання гарантійного строку. Тобто в одній нормі законодавець надає певному строку ознаки присічного, зі збігом якого витрачається право на прийняття спадщини, в іншій – запроваджує механізм регулювання цього періоду, притаманний давнісним строкам. На нашу думку, таке протиріччя може бути знівельоване лише одним шляхом: розвиток майнових відносин у суспільстві, якому повинен адекватно відповідати законодавчий механізм їх регулювання, досяг такого рівня, котрий потребує перегляду жорстких канонів відмежування різних цивільно-правових строків. Безумовно, відмінності між ними залишаються, але можна дійти висновку, що різні строки в цивільному праві мають досить схожу правову природу. Як правильно вказував В.П. Грибанов, зарахування строків до того чи іншого виду обумовлюється сукупністю характерних його ознак, зокрема призначенням строку та сутнісною характеристикою здійснюваного в цей строк суб'єктивного права [14, с. 254]. Отже, лише на тій підставі, що строк може перериватися тощо, його не можна кваліфікувати як присічний і навпаки. Сказане ще раз підтверджує певну схожість давнісних і присічних строків. Варто також зважати на те, що загальне правило щодо призупинення строків не поширюється на регулювання тривалості регулятивних правовідносин. В окремих випадках такі положення закріплені як спеціальне правило, що не має загального значення.

Як приклад можна навести ситуацію, коли певний строк має ознаки давнісного, тоді як за своєю сутністю він не є таким. Наведемо правовідносини з темпорального регулювання спадкування. Як відомо, спадкоємці за законом чи заповітом можуть прийняти спадщину протягом шести місяців від часу її відкриття – смерті спадкодавця. Тому існує думка, що шестимісячний строк від часу відкриття спадщини, який надається для її прийняття, і є позовною давністю. Проте це не так. Цей строк не є давнісним, він лише характеризує період існування суб'єктивного матеріального права на прийняття спадщини, протягом якого особа може реалізувати його шляхом звернення. Це право полягає у вчиненні самостійних дій, спрямованих на його реалізацію, і лише в цьому разі можна говорити про здійснення суб'єктивного права. Сплив строку на таке здійснення означає припинення суб'єктивного права, крім того, унеможливує його захист, оскільки не відбулося порушення протягом часу його існування. Отож право на позов у матеріальному сенсі не виникає, а перебіг позовної давності не починається.

Що ж стосується позовної давності за вимогами з відносин спадкування, то це час дії охоронного домагання. Який же давнісний строк щодо вимог спадкоємця? У законі відсутнє його спеціальне регулювання. Оскільки законодавство не вста-

новлює спеціальний строк давності, то можна вважати його загальним – трирічним. Відповідно до усталеної судової практики цей строк починається від дня відкриття спадщини. Вважаємо, що подібний підхід заслуговує на критичну оцінку. За загальним правилом, він повинен починатися від виникнення права на позов, а саме – від часу порушення. Яке ж суб'єктивне право, коли та ким (чим) було порушене? Як видається, у спадкоємця могло бути порушене лише одне право – на прийняття спадщини. А зміст порушення полягає в тому, що він був позбавлений можливості довідатися про відкриття спадщини або вчинити необхідні дії та, як наслідок, пропустив час для її прийняття. Якщо спричинене вказаними обставинами запізнення потягло не реалізацію його матеріального права на прийняття спадщини протягом строку дії такого права, то саме від цього моменту починає обрховуватися давніший строк за вимогами, вказаними в ч. 3 ст. 1272 ЦК України. Зазначене характерне також для задоволення інших вимог із відносин спадкування.

З викладеного можемо зробити певні **висновки**. Визначальним критерієм для відмежування будь-якого строку від давнішого є встановлення їх призначення: чи використовується цей строк для реалізації певного регулятивного повноваження, чи він є часом існування права на захист порушеного права. Також для класифікації строків має велике значення оцінка тих наслідків, до яких призводять їхній перебіг та його закінчення. Зі збігом давнішого строку закон пов'язує припинення можливості правового захисту порушеного права. Зі збігом строку для реалізації свого суб'єктивного права також відсутня можливість його судового захисту. Проте вказані строки суттєво різняться між собою. По-перше, зі збігом давнішого строку у кредитора за певним зобов'язанням припиняється право на позов у матеріальному сенсі, але перед цим зазначене право протягом певного періоду існувало. Після закінчення строку існування суб'єктивного права, обмеженого присічним строком, можливість судового захисту цивільного права взагалі не виникає. По-друге, зі збігом давнішого строку скасовується можливість захисту порушеного цивільного права, а внаслідок закінчення присікального строку погашається можливість захистити в судовому порядку право, що не було кимось порушене.

Отже, закінчення присікального строку позбавляє управлену особу можливості судового захисту саме у зв'язку з відсутністю власне права: одночасно припиняється матеріальне право, що є об'єктом судового захисту, та право отримати примусовий захист у судовому порядку. Але це загальне правило потребує додаткового тлумачення з урахуванням особливостей цивільних прав, дія яких обмежена в часі.

Література:

1. Головки А.А. Действие исковой давности в советском гражданском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1953. 14 с.
2. Фридман Н.П. Сроки в гражданском праве / под ред. В.А. Рясенцева. М.: ВЮЗИ, 1986. 60 с.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Рясенцев В.А. Применение судами сроков исковой давности. Социалистическая законность. 1950. № 4. С. 25–31.
5. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. М.: ВЮЗИ, 1961. 80 с.
6. Бабкин А., Молчанова Т. Виды пресекательных сроков в гражданском праве. Советская юстиция. 1981. № 24. С. 20–24.
7. Луць В.В. Строки в цивільних правовідносинах: конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів: Вид-во ЛДУ, 1992. 108 с.
8. Луць В.В. Строки захисту цивільних прав: конспекти лекцій зі спецкурсу. Львів: ЛДУ, 1993. 60 с.
9. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков: дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
10. Фролов Ю.П., Фролова Г.И. Некоторые проблемы применения сроков исковой давности, их отличия от иных сроков в гражданском праве. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 10. С. 45–47.
11. Иоффе О.С. Советское гражданское право: курс лекций. Общая часть. Право собственности. Общее учение об обязательствах. Л.: Изд-во ЛГУ, 1958. 512 с.
12. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. М.: «Госюриздат», 1954. 247 с.
13. Вострикова Л.Г. Сроки осуществления защиты гражданских прав: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2000. 159 с.
14. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. М.: «Статут», 2000. 411 с.

Гуйван П. Д. Относительно существенных различий давностных и пресекательных сроков

Аннотация. Работа посвящена научному исследованию доктринальных вопросов определения характерных черт и регулирующих факторов исковой давности как гражданского срока и сравнению их с соответствующими показателями пресекательных сроков. При этом учитывались и, соответственно, оценивались назначение данных темпоральных категорий, последствия их течения и завершения, разный по своей сути характер правового статуса носителей субъективных прав, которые ограничиваются во времени данными сроками.

Ключевые слова: исковая давность, пресекательный срок, темпоральный.

Guyvan P. Regarding the essential differences in the limitation and precautionary terms

The work is devoted to the scientific study of the doctrinal issues of determining the characteristics and regulatory factors of limitation as a civil term and comparing them with the corresponding indicators of preventive terms. At the same time, the assignments of these temporal categories, the consequences of their flow and termination, the essentially different nature of the legal status of the holders of subjective rights, which are limited in time to these terms, were taken into account and accordingly evaluated.

Key words: limitation of actions, precautionary term, temporal.

Філінович В. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Навчально-наукового юридичного інституту
Національного авіаційного університету

ПЕРЕДАННЯ ПРАВ НА ДОМЕННЕ ІМ'Я ТА ЙОГО ТРАНСФЕР ДО ІНШОГО РЕЄСТРАТОРА

Анотація. Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей процедури передачі прав на доменне ім'я та його перенесення до іншого реєстратора доменних імен. Визначаються особливості такого трансферу за загальноприйнятими у світі правилами та порядком. Визначаються випадки можливості відмови у трансфері доменного імені до іншого реєстратора, та вказуються шляхи отримання прав на розпорядження доменним іменем, яке зареєстровано на іншу особу.

Ключові слова: доменне ім'я, право інтелектуальної власності, засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, майнові права на доменні імена, управління Інтернетом, право промислової власності.

Постановка проблеми. Доменне ім'я (далі – ДІ) як елемент веб-сайту належить до об'єктів інтелектуальної власності, яким має бути надана правова охорона. Саме тому потребують зазначення випадки переходу прав на домен [1, с. 96].

Істотна особливість правової охорони знаків під час їх реєстрації як доменних найменувань полягає в тому, що така охорона будується здебільшого на основі судової та арбітражної практики, заснованої, у свою чергу, на застосуванні по аналогії або на тлумаченні національного законодавства та міжнародних договорів. Звичайно, в деяких країнах, зокрема в США, прийняті спеціальні нормативні акти, присвячені захисту прав учасників господарського обороту на засоби індивідуалізації під час їх використання як доменних найменувань. Що ж стосується України, то це питання вимагає наполегливого опрацювання.

Мета статті полягає у висвітленні особливостей процедури передачі прав на доменне ім'я та його перенесення до іншого реєстратора доменних імен.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першу роль у галузі регулювання положення та використання доменних імен відіграє корпорація ICANN (англ. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers, тобто Інтернет-корпорація з присвоєння імен і номерів). Вона являє собою всесвітню некомерційну партнерську організацію, створену в 1998 році, головною метою якої є підтримка безпеки, стабільності та інтероперабельності Інтернету. Саме ICANN плідно працює над стимулюванням конкуренції в цій галузі та відповідає за розроблення політики унікальних ідентифікаторів Інтернету (тобто доменних імен). Корпорація НЕ керує вмістом Інтернету, вона сприяє його розширенню та розвитку [2].

З питанням регулювання доменних імен нерозривно пов'язано й поняття реєстранта.

Реєстрант (рос. – регистрант, англ. – registrant) – це фізична чи юридична особа, на ім'я якої зареєстровано домен, тобто це власник такого домену, точніше власник його реєстрації. Саме

ця особа несе повну відповідальність за використання доменного імені, зокрема, в незаконних цілях.

Треба розуміти, що для резервування домену власник реєстрації (реєстрант) має його зареєструвати через акредитованого ICANN реєстратора (таких є близько тисячі). Такий реєстратор перевіряє, чи є доменне ім'я вільним, після чого створює запис в WHOIS з інформацією про власника реєстрації. Система WHOIS покликана допомогти перевірити доменне ім'я на зайнятість, діагностувати проблеми під час реєстрації, але головне її призначення полягає у наданні інформації про реальну фізичну особу, місце ведення діяльності організації, а також контактної інформації Інтернет-продавця або компанії, або будь-якої іншої організації з присутністю в Інтернеті [3].

За положенням Регламенту ICANN (Bylaws) WHOIS може використовуватися в будь-яких законних цілях, за винятком сприяння масовому розсиланні непроханої комерційної реклами (так званий «спам») та сприяння виконанню масових автоматизованих електронних процесів, що направляють запити або дані, адресовані системам реєстраторів, окрім випадків необхідності таких дій для управління доменними іменами [4].

Домен також можна зареєструвати через реселерів реєстратора.

Треба зауважити, що реєстрант наділений повною свободою вибору і в будь-який час може замінити реєстратора. Реєстрант має право вільно розпоряджатися доменом протягом усього терміну реєстрації. Відносини реєстратора та реєстранта мають бути врегульовані спеціальним договором, відповідно до якого послуги реєстратора підлягають сплаті реєстрантом.

Але, перш ніж замінити реєстратора, треба звернути увагу на такі положення:

1. **Правило «періоду блокування».** Зазвичай реєстрант не може передавати ДІ новому реєстраторові протягом 60 днів (так званий «період блокування») після внесення змін до своєї контактної інформації. Це правило встановлено для запобігання несанкціонованим передачам доменів. Утім, деякі реєстратори іноді нехтують цим правилом.

2. **Суб'єкти, що можуть почати передачу ДІ.** Ініціація процесу такої передачі можлива лише зареєстрованим власником імені чи особою, що наділена відповідними адміністративними повноваженнями, або особою, яка явно уповноважена діяти від імені будь-кого з названих суб'єктів. З інформацією щодо них можна ознайомитися на веб-сторінці whois.icann.org. Це правило покликано захистити домен від несанкціонованої передачі.

3. **Попередні звернення до реєстратора, якому планується передача домену.** Щоб розпочати процедуру передачі ДІ від одного реєстратора іншому, треба попередньо звернутися до реєстратора, якому планується передача відповідного доменно-

го імені (далі – реєстратор-отримувач). Після такого звернення з метою підтвердження свого наміру про передачу необхідно заповнити стандартизовану форму щодо цього (Standardized Form for Gaining Registrars). Якщо цей крок не буде виконано, то і ваш запит на передачу не буде оброблено. Зверніть увагу, що, за станом на 25 травня 2018 року, якщо реєстратор-отримувач не може отримати реєстраційних даних для ДД, що підлягає передачі, то він не зобов'язаний приймати авторизаційну форму від реєстранта. Поточний реєстратор також має підтвердити намір реєстранта про передачу шляхом конфірмації форми про передачу, наданої реєстрантом. Після вчинення всіх указаних дій реєстратор-отримувач направить до реєстру інформацію про передачу. (Щоб дізнатися, хто є поточним реєстратором, можна відвідати веб-сторінку <http://www.whois.icann.org> із вказівкою відповідного доменного імені) [5, с. 7].

4. Для передачі ДД вам знадобиться так званий код AuthInfo (також відомий як код авторизації або код передачі), який створюється реєстратором для підтвердження особи реєстранта. Метою його використання є також запобігання несанкціонованим передачам. Надання коду відбувається одним із двох шляхів:

- a. Реєстратор надає змогу реєстранту самостійно створити код через веб-сайт або службу підтримки клієнтів реєстратора.
- b. Сам надає код протягом 5 календарних днів із моменту отримання запиту про це.

5. **Можливість для реєстратора відмовити в передачі.** Реєстратор має право відмовитися від учинення передачі домену в такому разі:

- a. Наявність обґрунтованих причин неможливості ідентифікації особистості особи, яка хоче вчинити передачу;
- b. Наявна письмова заборона про передачу від власника домену;
- c. Наявні докази шахрайства;
- d. Є проблеми з оплатою доменного імені за попередній період реєстрації;
- e. Для цього ДД діє «період блокування»:
 - Не минуло 60 днів від дати реєстрації;
 - Не минуло 60 днів від дати попереднього трансферу (передачі).
- f. Доменне ім'я заблоковано [6].

6. **Обставини, що унеможливають передачу домену.** За наявності нижченаведених обставин реєстратор зобов'язаний відхилити запит на трансфер доменного імені:

- a. ДД є предметом розгляду відповідно до положень Єдиної політики вирішення спорів про доменні імена (UDRP, Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy) [7];
- b. ДД є предметом розгляду в суді;
- c. ДД є предметом розгляду відповідно до положень Політики вирішення спорів під час заміни реєстраторів (Transfer Dispute Resolution Policy, TDRP) [8];
- d. ДД є предметом розгляду відповідно до Єдиної системи швидкого призупинення (Uniform Rapid Suspension System, URS);
- e. ДД є предметом 60-денного процесу зі зняття блокування домену.

7. **Можливість подання скарги на безпідставність відмови в передачі.** Якщо реєстрант вважає, що запит на трансфер ДД відхилено без достатніх на те підстав, він має право направити до ICANN офіційну скаргу.

Варто знати, що робити у разі виявлення несанкціонованого реєстрантом трансферу. Наприклад, перш за все, треба повідомити про це реєстратора. Він у разі неможливості самостійно вирішити таку проблему зможе ініціювати спір відповідно до положень Політики вирішення спорів під час зміни реєстраторів [9].

До речі, корпорація ICANN не має відповідних повноважень вимагати від реєстратора передачі ДД іншому реєстратору або реєстранту, навіть у разі, якщо трансфер було здійснено неправомірно, наприклад, шляхом несанкціонованого доступу до електронної пошти реєстратора або до інших облікових даних такого суб'єкта.

Якщо інформація про реєстранта змінилася, її треба також оновити в базі даних Whois шляхом направлення відповідного звернення до реєстратора домену. Те ж саме стосується і випадків передачі ДД новому реєстранту.

А що ж треба робити, якщо особа хоче отримати у розпорядження домен, який уже є зареєстровано іншим суб'єктом? Для цього треба попередньо домовитися з ним на взаємовигідних умовах, після чого вчинити одну з таких дій:

1. Укласти угоду з теперішнім власником реєстрації на ДД;
2. Подати судовий позов проти власника реєстрації (за наявності відповідних підстав);
3. Вичекати сплину строку реєстрації ДД (у разі не вчинення його подовження теперішнім власником);
4. Розпочати адміністративне провадження відповідно до Єдиної політики вирішення спорів про доменні імена (це можливо тільки у разі так званої «образливої реєстрації») [5, с. 10].

Отже, можна зробити висновок про те, що передача доменного імені, а точніше прав на його використання, є справою не з легких з огляду на її урегульованість здебільшого лише судовою та арбітражною практикою, що особливо характерно для України.

А втім, завдяки корпорації ICANN та її політиці в галузі регулювання доменних імен, а саме застосуванню Єдиної політики вирішення спорів про доменні імена, Політики вирішення спорів під час зміни реєстраторів та Єдиної системи швидкого призупинення питання трансферу ДД на світовому рівні, є змога адекватно врегулювати відносини між реєстратором і реєстрантом доменних імен.

Висновки. Готуючись до передачі домену іншому реєстратору, треба брати до уваги окремі особливості такої процедури (зокрема, можливість блокування як самого домену, так і встановлення для нього правила «періоду блокування»).

Якщо ж виникає потреба у переоформленні прав на зайняте доменне ім'я, то необхідно звернутися до законних засобів здійснення такого заходу, яких зазвичай є чотири.

Література:

1. Серго А.Г. Основы права интеллектуальной собственности для ИТ-специалистов. Москва: ИУНТ Бином, 2011. 240 с.
2. What is ICANN Policy? Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: https://www.icann.org/policy#what_is_policy (дата звернення: 05.10.2018).
3. About WHOIS. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: <https://whois.icann.org/en/about-whois> (дата звернення: 05.10.2018).
4. ICANN Bylaws. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: <https://www.icann.org/resources/pages/governance/bylaws-en> (дата звернення: 05.10.2018).

5. Issues and Challenges Impacting Domain Name Registrants. ICANN. Los Angeles, 2018. Т. 1. 15 с.
6. Policy on Transfer of Registrations between Registrars. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: <https://www.icann.org/resources/pages/policy-2012-03-07-en> (дата звернення: 05.10.2018).
7. Uniform Domain Name Dispute Resolution Policy. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: <http://www.icann.org/udrp/udrp-policy-24oct99.htm> (дата звернення: 05.10.2018).
8. Registrar Transfer Dispute Resolution Policy. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: <https://www.icann.org/resources/pages/tdrp-2016-06-01-en> (дата звернення: 05.10.2018).
9. Points of Clarification Inter-Registrar Transfer Policy. Internet Corporation for Assigned Names and Numbers. URL: https://gnso.icann.org/sites/default/files/filefield_6405/transfer-denial-clarifications-23aug07.pdf (дата звернення: 05.10.2018).

Филинович В. В. Передача прав на доменное имя и его трансфер к другому регистратору

Аннотация. Научная статья посвящена освещению особенностей процедуры передачи прав на доменное имя и его переноса к другому регистратору доменных имен. Определяются особенности такого трансфера по общепринятым в мире правилам и порядку. Определяются случаи

возможности отказа в трансфере доменного имени к другому регистратору, и указываются пути получения прав на распоряжение доменным именем, которое зарегистрировано на другое лицо.

Ключевые слова: доменное имя, право интеллектуальной собственности, средства индивидуализации участников гражданского оборота, имущественные права на доменные имена, управление Интернетом, право промышленной собственности.

Filinovich V. Transfer of rights on a domain name and its transfer to another registrar

Summary. The scientific article is devoted to highlighting the features of the procedure for transferring rights on a domain name and its transfer to another registrar of domain names. The features of such a transfer are determined by the generally accepted rules and order. The cases of the possibility of refusal in the transfer of a domain name to another registrar are determined and the ways of obtaining rights to dispose of a domain name that is registered to another person are indicated.

Key words: domain name, intellectual property law, means of individualization of participants in civil turnover, property rights on domain names, Internet governance, industrial property law.

*Баб'юк М. П.,
кандидат юридичних наук,
директор*

Галицького коледжу імені В'ячеслава Чорновола

ДО ПИТАННЯ ПРО ЯКІСТЬ НАДАННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Анотація. Стаття присвячена розкриттю поняття якості освітніх послуг, які надаються вищими навчальними закладами. На підставі аналізу законодавства України та міжнародних стандартів у досліджуваній сфері розкрито основні критерії оцінювання якості освітніх послуг. Окрема увага приділена основним методикам визначення якості надання вищими навчальними закладами освітніх послуг.

Ключові слова: якість, освітня послуга, вищий навчальний заклад, вища освіта.

Постановка проблеми. Головна конкурентна перевага будь-якого регіону пов'язана з розвитком людського потенціалу, зокрема з підвищенням рівня освіти населення та професійної підготовки молодих кадрів. Саме у сфері підвищення якості освіти на сучасному етапі є ключ до забезпечення сталого економічного розвитку регіону.

У сучасних умовах конкурентоздатність вищого навчального закладу (далі – ВНЗ) на ринку освітніх послуг визначається якістю їх надання. Підвищення якості освітніх послуг ВНЗ є проблемою актуальною, соціально та економічно значущою. Одним із важливих завдань у системі вищої професійної освіти є розроблення науково-методичного забезпечення процесу управління якістю освіти на основі аналізу його розвитку, моніторингу та прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що серед учених немає однозначного тлумачення поняття якості освітніх послуг. У зв'язку із цим дослідження основних складових якості освітніх послуг ВНЗ з погляду теоретичних аспектів становить науковий інтерес із метою подальшого їх практичного застосування в управлінській діяльності ВНЗ. Вивченням цієї проблематики займалися, зокрема, такі вітчизняні науковці, як С. Грабовська, В. Гришунін, В. Королько, В. Шепель та інші.

Мета статті полягає у висвітленні такої важливої характеристики освітніх послуг, які надаються вищими навчальними закладами, як якість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Специфіка ринку освітніх послуг виявляється в особливому товарі цього ринку – освітній послугі. Освітні послуги – це комплекс цілеспрямованих і пропонуваніх населенню можливостей для набуття певних знань і вмінь, для задоволення тих чи інших освітніх потреб, різновид соціальних потреб, повнота задоволення яких становить необхідну передумову їхнього нормального функціонування та успішного розвитку.

При цьому освітні послуги наділені специфічними особливостями: 1) мають обмежений характер, оскільки умови їхнього надання відрізняються залежно від категорії осіб – здобувачів вищої освіти; 2) споживаються одним індивідом, але результат

їхнього надання (сформовані компетенції) є необхідним для індивіда з метою подальшого перепродажу роботодавцю в складі робочої сили; 3) результат їхнього надання залежить не тільки від освітнього закладу, але й від споживача послуги [1].

Освітня послуга навчального закладу упредметнюється в навчальних програмах, забезпечених особистими матеріально-речовими факторами кваліфікованої робочої сили. Метою ринку освітніх послуг є своєчасне надання якісних освітніх послуг, що відповідає сучасним освітніми програмам і стандартам. Якість освітньої послуги визначається як сукупність її споживчих властивостей, які максимально відповідають запиту людини та задовольняють їх повною мірою.

Якість освітньої послуги з огляду на відстрочені результати освіти не є чітко фіксованою характеристикою. Вона складається з двох елементів – якості навчання та якості (результату) освіти. Тому важливим складником процесу освіти є виявлення показників якості освітніх послуг. Зрозуміло, що висока якість результатів освітньої діяльності, яка визначається рівнем знань і навичок випускників ВНЗ, може досягатися тільки за хорошою рівня організації та контролю освітнього процесу.

На наш погляд, треба розрізняти поняття «якість результату освіти» та «якість процесу освіти». Результатом освіти виступають зміни в компетентності студента, оцінка яких виступає складовою частиною освітнього процесу. Методи оцінки якості результату освітнього процесу не дають прямої інформації про те, як можна підвищити його якість. Зміна якості результату передбачає зміну освітнього процесу. Отже, ці поняття можна інтегрувати в поняття «якість освітньої послуги».

Основними споживачами освітніх послуг та об'єктами їх отримання виступають абітурієнти, студенти, аспіранти, випускники ВНЗ, молоді спеціалісти, від яких залежить, зокрема, сукупна величина в оцінці якості освітньої послуги. Якість суб'єкта надання освітніх послуг складається з якості змісту освітніх програм і безпосередньо навчальних дисциплін, рівня кваліфікації професорсько-викладацького складу, методик і технологій навчання, матеріально-технічної бази організації навчального процесу (навчальних аудиторій і лабораторій, обладнання, макетів, тренажерів тощо). Якість процесу надання освітніх послуг передбачає сукупність, з одного боку, процесу організації та реалізації застосовуваних технологій надання освітніх послуг, а з іншого – якість результату процесу надання освітніх послуг, тобто відповідність рівня знань студентів і випускників вимогам державного освітнього стандарту напрямів підготовки та спеціальностей і професійного стандарту відповідно [2, с. 169].

Ступінь задоволеності споживачів передбачає оцінювання якості освіти як безпосередніми споживачами освітніх послуг (абітурієнтами, студентами, випускниками), так і представни-

ками ринку праці – підприємством-роботодавцем. У зв'язку з цим освітні послуги повинні бути краще реалізовані з урахуванням аналізу та узгодження важливих очікувань, які майбутні молоді фахівці повинні виправдати під час виконання своїх трудових обов'язків. Такі очікування базуються на вимогах, пропонує роботодавцями, характері виконуваної роботи, моделях взаємодії з іншими працівниками, законодавчій основі, яка причетна до виконуваної діяльності, і на інших соціальних факторах. Якість виступає властивістю результатів діяльності та послуг ВНЗ, що здатна задовольняти потреби й очікування споживачів та інших зацікавлених сторін [3]. Крім того, якість – це процес ділової взаємодії, коли очікувана чи заявлена цінність (результат) реалізується для всіх зацікавлених сторін.

Необхідність в оцінюванні ВНЗ значно зросла в умовах посилення конкуренції серед університетів на національному та міжнародному рівнях, підвищення вимог до прозорості та інформаційної відкритості їхньої діяльності. Насамперед, це стосується державних ВНЗ, які отримують фінансування з державного бюджету. Найважливішою компонентою оцінювання діяльності вишів є оцінювання якості освіти. Згідно зі статтею 11 Всесвітньої декларації ЮНЕСКО з вищої освіти [4], якість вищої освіти є багатовимірним поняттям, яке повинно містити всі його функції та всю діяльність: викладання та програми навчання, дослідження вчених та аспірантів, персонал, студентів, будівлі, факультети, обладнання, надання послуг суспільству й академічне середовище.

Згідно зі стандартами ISO (ISO) серії 9001-2015, під якістю треба розуміти ступінь відповідності властивостей якогось об'єкта (продукту, послуги, процесу) деяким вимогам (нормам, стандартам). Тобто якість вищої освіти – це відповідність основних елементів вищої освіти таким критеріям, як цілі, завдання, вимоги, норми та стандарти [5]. Тож вища освіта повинна відповідати встановленим стандартам і нормам. Для отримання якісної освіти повинна бути забезпечена якість самих вимог, до яких належать цілі, стандарти, норми та необхідні якісні ресурси, а саме: освітні програми, кадровий потенціал, контингент абітурієнтів, матеріально-технічне забезпечення, фінанси тощо. За дотримання перерахованих вище аспектів якості важливу роль відіграє якість освітніх процесів, а також якість результатів діяльності ВНЗ, що виражається в результатах навчання студентів, працевлаштування випускників тощо [6, с. 416].

Отже, всі елементи якості вищої освіти є важливими та повинні розглядатися у взаємозв'язку. При цьому основу якості освітньої діяльності становитимуть стандарти вищої професійної освіти, якість організації процесу навчання; якість професорсько-викладацького складу ВНЗ, якість методичного забезпечення навчального процесу, а також якість суб'єктів навчання. Але за всього різноманіття елементів основу якості освітньої діяльності становлять результати ВНЗ. За таких умов залежно від кінцевого споживача результатом освітньої діяльності ВНЗ можна вважати надані освітні послуги.

Важливу роль під час визначення якості освітніх послуг відіграють критерії оцінювання якості. Під критерієм якості освіти розуміється ознака, на підставі якої дається оцінка якості освітніх досягнень здобувачів освіти та якості освітнього процесу. З огляду на мету функціонування освітнього закладу визначаються критерії оцінювання якості освіти, їхня кількість повинна бути достатньою для оцінювання найбільш істотних

параметрів, оскільки комплексне оцінювання є можливим лише у взаємозв'язку прийнятих критеріїв.

У програмному документі ЮНЕСКО під назвою «Реформа і розвиток вищої освіти» [7] (1995 рік) визначено три критерії якості освітньої діяльності:

1. Якість персоналу, що визначається ступенем академічної кваліфікації викладачів і наукових співробітників ВНЗ. Якість персоналу та якість освітніх програм у поєднанні процесу викладання та наукових досліджень у разі дотримання умови їх відповідності суспільному попиту визначають академічну якість змісту навчання.

2. Якість підготовки студентів – за умови диверсифікації освітніх програм, подолання багатопланового розриву, що існує між середньою та вищою освітою, й підвищення ролі механізмів навчально-професійної орієнтації та мотивації молоді.

3. Якість інфраструктури та «фізичного навчального середовища» вищих навчальних закладів, що охоплює «всю сукупність умов» їх функціонування, включно з комп'ютерними мережами та сучасними бібліотеками, що може бути забезпечено завдяки адекватному фінансуванню.

Якість освіти – це багатопланова категорія, і критерії її оцінювання можуть бути різноманітними. Європейський центр із вищої освіти (CEPES) ЮНЕСКО зараховує до критеріїв оцінювання якості освіти такі:

- а) інституційну місію та цілі навчального закладу;
- б) параметри освітньої моделі;
- в) певні стандарти програми або дисципліни.

Можна виділити чотири основні аспекти оцінювання якості освіти, які доповнюють один одного, а саме:

- а) гарантоване виконання базових стандартів та еталонів;
- б) досягнення поставлених цілей на різних етапах навчання (на вході, в процесі та на виході);
- в) здатність задовольняти попит та очікування споживачів освітніх послуг і зацікавлених учасників освітнього ринку;
- г) прагнення до вдосконалення навчання [8, с. 22].

Оцінювання якості вимагає міжнародного виміру вищої освіти: обміну знаннями, інтерактивних мереж, мобільності викладачів і студентів і міжнародних дослідницьких проєктів, при цьому повинні враховуватися національні культурні цінності та середовище [9].

Критерії оцінювання якості освітніх послуг лягли в основу моніторингу діяльності ВНЗ. Моніторинг освіти – це систематична та регулярна процедура збору даних щодо важливих освітніх аспектів на національному, регіональному та місцевому рівнях. Частиною системи моніторингу якості освіти є встановлення стандарту й операціоналізація, збір даних та оцінювання. Метою моніторингу є формування аналітичних і статистичних матеріалів для подальшого прийняття рішень про групу неефективних освітніх установ вищої освіти. Основне завдання моніторингу – безперервна інтерпретація даних та інформування про вихід тих або інших параметрів за допустимі межі.

Основні завдання, які вирішуються в процесі моніторингу розвитку системи вищої освіти, зводяться до таких положень:

1. Виявлення комплексу показників, що забезпечують загальне уявлення про стан системи освіти, про якісні та кількісні зміни в ній.

2. Систематизація інформації про стан і розвиток системи освіти.

3. Забезпечення постійної та наочної інформації про процеси, що відбуваються в системі освіти.

4. Інформаційне забезпечення аналізу та прогнозування стану та розвитку системи освіти, вироблення управлінських рішень [10, с. 131].

Об'єктами моніторингу можуть виступати професійно-освітній процес, академічна успішність здобувачів освіти, навчальна та навчально-професійна діяльність студентів, розвиток особистості студента, становлення навчальної групи, професійна діяльність викладача, професійний розвиток викладача.

Отже, можна сказати, що моніторинг є свого роду оцінюванням ефективності ВНЗ.

Загалом, виділяють три основні інструменти контролю якості вищої освіти, що здійснюється за допомогою оцінювання діяльності ВНЗ: 1) аудит; 2) акредитація; 3) оцінювання.

Під аудитом у цьому випадку розуміється аудит якості, який покликаний оцінити адекватність процедур планування та прийняття рішень у ВНЗ, відповідність виконаних дій поставленим цілям та ефективність дій в аспекті досягнення поставлених цілей. У процесі аудиту якості проводиться оцінювання системи управління ВНЗ, якості персоналу ВНЗ, а також системи внутрішнього контролю якості, оцінюється участь співробітників університету та інших зацікавлених осіб у процесі такого контролю. Залежно від національної специфіки завдань, що стоять перед системою вищої освіти, аудиту піддаються ті чи інші характеристики цієї системи. Наприклад, часто оцінюється доступність освіти в гендерному аспекті, а також для представників різних країн і національностей. У ряді країн аудит проводиться щорічно, аудиторський висновок публікується. Хоча аудит якості визнається досить прогресивним інструментом, його використання в практиці державного управління загалом та у сфері вищої освіти зокрема залишається досить обмеженим. Це пов'язано, перш за все, з тим, що, на відміну від фінансового аудиту, в аудиті якості надзвичайно високою є частка суб'єктивізму аудитора, оскільки чіткі критерії оцінювання відсутні. Тому на регулярній основі аудит якості використовується лише в обмеженому числі країн (Великобританії, Швеції, Ірландії, Австралії), і навіть у них він залишається допоміжним інструментом.

Акредитація вищих навчальних закладів і навчальних програм як інструмент контролю якості вищої освіти широко використовується в США, Австрії, Німеччині, Нідерландах, Чехії, скандинавських країнах і багатьох інших. Акредитація передбачає перевірку ВНЗ і програм на відповідність певним критеріям; внаслідок акредитації ВНЗ може бути або акредитований, або ні. За її допомогою забезпечуються мінімальні гарантії якості навчання. У різних країнах акредитація здійснюється державними органами або незалежними агентствами [11, с. 297].

Оцінювання, на відміну від акредитації, дає змогу не просто перевірити відповідність ВНЗ якимось критеріям, а й оцінити ступінь його конкурентоспроможності, порівняти різні ВНЗ між собою. На регулярній основі оцінювання проводиться в більшості країн Європейського Союзу [12, с. 44]. Саме цей інструмент найбільш точно відповідає потребам розвитку як системи вищої освіти загалом, так і окремих ВНЗ. Оцінювання передбачає порівняння та ранжування ВНЗ між собою, а також само оцінювання вишів у динаміці (динаміка окремих індикаторів, прогрес у досягненні ВНЗ поставлених цілей) [13].

Різноманітність систем оцінювання вищої освіти може бути умовно поділена на два типи:

1. Система оцінювання вищої освіти в тих країнах, де існують відповідні державні структури, що регулюють розвиток вищої школи, наприклад міністерства освіти. У цьому разі система оцінювання базується на пріоритеті державних органів або структур, що фінансуються урядом. При цьому самооцінюванню надається номінальне значення, а основні зусилля докладаються до проведення ефективного зовнішнього оцінювання державними органами або громадськими організаціями. Такі системи оцінювання часто пов'язані з урядовим контролем, ліцензуванням, державною акредитацією, порівнянням різних вищих навчальних закладів, розподілом фінансових ресурсів і наданням впливу на університети.

2. Система оцінювання вищої освіти, прийнята в тих країнах, де органів державного управління вищою освітою (в європейському розумінні) немає або вони відіграють меншу роль. У цьому разі переважає процес самооцінювання вищих навчальних закладів або професійне чи громадське оцінювання, спрямовані на внутрішній аналіз, на поліпшення діяльності університетів.

Зовнішнє оцінювання передбачає оцінювання вишу як академічною спільнотою, так й іншими зацікавленими організаціями (наприклад, роботодавцями). Окремо можна виділити оцінювання ВНЗ органами управління освітою, за якого, як правило, використовуються і результати самооцінювання, і результати оцінювання академічною спільнотою та роботодавцями. До зовнішнього оцінювання належать також різні системи ранжування вишів. Рейтинги – це інструмент накопичення інформації та оцінювання якості університетів, окремих програм, викладацької та дослідницької діяльності. Зарубіжні рейтинги спираються на визначення якості, розроблене міжнародним академічним співтовариством і закріплене в нормативних документах ЮНЕСКО. Отже, результати зовнішнього оцінювання вищих навчальних закладів можуть приймати різні форми: звіти державних органів або незалежних агентств, огляди, рейтинги ВНЗ тощо.

Самооцінювання потрібне, перш за все, самому ВНЗ для оцінювання його динаміки за різними параметрами. Однак воно є також ключовим елементом в оцінюванні діяльності ВНЗ загалом [14]. У всьому світі, починаючи з 90-х років, спостерігається тенденція розвитку та поширення процесів самооцінювання. Переваги самооцінювання організації такі:

- систематичний підхід до вдосконалення діяльності;
- отримання об'єктивних оцінок, заснованих на фактах, а не на особистому сприйнятті окремих працівників або керівників;
- виявлення та аналіз процесів, в які можна ввести поліпшення;
- впровадження різних ініціатив з управління якістю в повсякденну діяльність організації;
- використання під час оцінювання своєї діяльності та її результатів єдиного комплексу критеріїв;
- можливість порівняння з кращими результатами;
- навчання персоналу використанню принципів загально-го управління якістю;
- визначення динаміки змін, що відбулися з моменту попереднього самооцінювання [15, с. 92].

У науковому співтоваристві й у сфері управління освітою ведеться тривала дискусія про порівняльні переваги й недолі-

ки внутрішнього та зовнішнього оцінювання. Основні проблеми внутрішнього оцінювання зводяться до того, що не завжди ВНЗ зацікавлені в повному та всебічному описі й аналізі своїх проблем, оскільки це може негативно позначитися на їхньому зовнішньому іміджі. Зовнішнє ж оцінювання не тільки дає об'єктивну картину, але й може послужити «катализатором» внутрішніх змін. З іншого боку, зазначається, що зовнішнє оцінювання в разі неадекватно встановлених критеріїв може не стимулювати, а, навпаки, стримувати розвиток ВНЗ [16]. Крім того, зовнішнє оцінювання пов'язане з істотними витратами, і не завжди такі витрати є виправданими, особливо якщо оцінювання фінансується за бюджетні кошти. Можна припустити, що в ідеалі ці два методи повинні доповнювати один одного, хоча витрати і ВНЗ, і держави на проведення оцінювання будуть тоді ще значнішими.

Як джерела інформації для проведення оцінювання можуть використовуватися:

- статистичні дані або показники, які можна розрахувати на підставі статистичних даних (чисельність студентів різних рівнів, чисельність викладачів, чисельність студентів, які закінчили курс у встановлені терміни, витрати на навчання одного студента або на один кредит тощо);
- дані суб'єктивної статистики (репрезентативні опитування студентів, роботодавців тощо);
- експертні опитування [17, с. 104].

Кожен із перерахованих вище джерел має свої недоліки. Наприклад, статистичні дані можуть не відображати аспектів, пов'язаних саме з якістю навчання, оскільки якість складно виміряти. Дані суб'єктивної статистики можуть бути піддані маніпуляції. Крім того, для деяких категорій, наприклад роботодавців, складно домогтися репрезентативності вибірки. На практиці, як правило, опитуються переважно представники великих компаній. За таким опитуванням не вдається відстежити, наскільки випускники ВНЗ виявляються затребуваними дрібним і середнім бізнесом. Експертні опитування в академічному середовищі також є вельми суб'єктивними.

У зв'язку із згаданими недоліками результати різноманітних оцінювань діяльності ВНЗ лише невеликою мірою враховуються під час визначення обсягів їх державного фінансування. Однак такі оцінювання мають значення. По-перше, на підставі оцінювань окремих ВНЗ можна виявити загальні проблеми в системі освіти. По-друге, за результатами такого оцінювання досить суттєвою може виявитися реакція громадськості, а також зміна попиту на послуги конкретного ВНЗ.

Необхідною умовою забезпечення контролю за якістю діяльності ВНЗ є не просто проведення оцінювання (внутрішнього або зовнішнього), а забезпечення публічності його результатів. Саме тому практично в усіх країнах існують вимоги щодо звітності ВНЗ як перед органами управління освітою, так і перед суспільством загалом. Головним інструментом є річний звіт. Такий звіт повинен містити інформацію про навчальну, наукову, міжнародну діяльність ВНЗ, студентів і викладачів, інфраструктуру тощо. У багатьох країнах вимагається, щоб у річному звіті відображався прогрес у досягненні цілей, зафіксованих у стратегічних планах. У деяких країнах річні звіти містять також фінансову інформацію, в інших – фінансовий звіт надається окремо. У ряді випадків річний звіт і стратегічний план – це один документ, в якому міститься опис результатів діяльності сто-

совно цілей і завдань, поставлених у попередньому періоді, а також цілі та завдання на наступний період. Річні звіти не лише надаються органам управління освітою, але й публікуються та стають надбанням громадськості. Крім річних звітів ВНЗ, публікації підлягають також результати зовнішнього оцінювання [18].

Висновки. Проаналізувавши все вищевикладене, можна, на наш погляд, виділити основні та додаткові показники якості освітніх послуг ВНЗ. До основних показників належать такі: якість освітніх програм і технологій, якість викладання (наявність сучасних технологій навчання; академічна мобільність студентів; наявність оригінальних навчальних програм за різними формами навчання, що відповідають перспективним потребам економіки регіону); якість науково-педагогічних кадрів, якість проведених досліджень; якість учнів (від абітурієнтів до випускників); якість ресурсного забезпечення освітньої послуги (матеріально-технічної та експериментальної бази, зокрема навчально-методичного та інформаційного забезпечення); якість умов проведення занять; якість управління освітньою послугою та ВНЗ загалом (наявність у ВНЗ власної системи якості освіти, що відповідає вимогам національних та європейських стандартів).

До додаткових показників якості освітніх послуг можна зарахувати, з одного боку, наявність необхідних умов для студентів, пов'язаних з організацією їхнього харчування та можливостями розвитку творчих здібностей та інтересів, надання психолого-педагогічної, медичної та соціальної допомоги, з іншого – доброзичливість, ввічливість, компетентність працівників установи вищої освіти. Якість кінцевого результату освітньої послуги повинна розглядатися ширше, ніж професійна підготовка випускників (ступінь придатності випускників до ефективної роботи): мається на увазі фізичне та духовно-психічне здоров'я, загальна культура, інтелект, ціннісні орієнтації тощо.

Отже, досягнення сучасної якості підготовки фахівців – це системна проблема, що залежить від численних взаємопов'язаних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища освітньої установи. Вирішення поставленого перед вищими професійними освітніми установами завдання підвищення якості освіти є можливим у разі усвідомлення того, що якість результату освітньої діяльності, яким є інтелектуальний продукт, досягається якістю освітнього процесу (освітньої послуги), що, у свою чергу, детермінується якістю системи менеджменту на всіх рівнях управління професійним освітнім закладом.

Література:

1. Снок П.О. Сучасні тенденції розвитку освітніх послуг. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=777>.
2. Горинь Я.О. Теоретичний аналіз поняття «освітня послуга» та її види. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 1. С. 167–173.
3. Ромін А.В. Державне регулювання системи надання освітніх послуг вищими навчальними закладами України. URL: <http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/2/07.pdf>.
4. World Declaration on Higher Education for the Twenty-First Century: Vision and Action. URL: http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm.
5. ISO 9001:2015. Quality management systems – Requirements. URL: <https://www.iso.org/standard/62085.html>.

6. Стефанчук Р.О., Стефанчук М.О. Проблеми організації та змісту вищої юридичної освіти в Україні в контексті входження до Болонського процесу. Університетські наукові записки. 2005. № 4. С. 414–418.
7. Policy Paper for Change and Development in Higher Education. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0009/000989/098992e.pdf>.
8. Стефанчук Р.О. Юридична освіта і наука в Україні: чи все гаразд? Бюлетень Міністерства юстиції України. 2010. № 9. С. 18–31.
9. Framework for Priority Action for Change and Development of Higher Education. URL: http://www.unesco.org/education/educprog/wche/declaration_eng.htm.
10. Стефанчук Р.О. Проблеми стандартизації вищої юридичної освіти: український та закордонний досвід. Європеїзація української юридичної освіти: німецько-український досвід: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. К., 2015. С. 124–133.
11. Стефанчук Р.О. До питання стандартизації та вимірювання якості вищої юридичної освіти та науки в Україні. Університетські наукові записки. 2014. № 4. С. 296–302.
12. Стефанчук Р.О. Сучасні проблеми юридичної освіти і науки. Становлення, функціонування та розвиток правових систем сучасності: проблеми науки і практики: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 145-ій річниці створення ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 23 квітня 2010 р.). Одеса, 2010. С. 35–51.
13. Bruno Aguilera-Barchet. A Higher Education for the Twenty-First Century: European and US Approaches. URL: https://www.martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/a_higher_education.pdf.
14. World Conference on Higher Education the New Dynamics of Higher Education and Research for Societal Change and Development UNESCO, Paris, 5-8 July 2009. URL: http://archive.unu.edu/files/2009/Rector_WCHE-2009.pdf.
15. Павленко О.В. Розвиток ринку освітніх послуг ВНЗ: актуальні тренди та прогнози. Стратегія економічного розвитку України. К.: КНЕУ, 2017. Вип. 41. С. 89–98.
16. Brocherhoff L., Huisman J., Laufer M. Quality in Higher Education: A Literature Review. URL: <https://www.onderwijsraad.nl/upload/documents/publicaties/volledig/Quality-in-Higher-Education-A-literature-review-1.7.pdf>.
17. Євтушенко Г.В., Пилипчук В.К., Смірнова Н.О. Особливості позиціонування вищого навчального закладу на ринку освітніх послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 7. Ч. 3. С. 102–107.
18. Пойта І.О. Особливості формування ринку освітніх послуг. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/39302/1/43_300-306.pdf.

Бабюк М. П. К вопросу о качестве предоставления высшими учебными заведениями образовательных услуг

Аннотация. Статья посвящена раскрытию понятия качества образовательных услуг, предоставляемых высшими учебными заведениями. На основании анализа законодательства Украины и международных стандартов в исследуемой сфере раскрыты основные критерии оценки качества образовательных услуг. Особое внимание уделено основным методикам определения качества предоставления высшими учебными заведениями образовательных услуг.

Ключевые слова: качество, образовательная услуга, высшее учебное заведение, высшее образование.

Babiuk M. Revisiting the issue of the quality of learning services provided by the higher educational establishments

Summary. The article is devoted to the disclosure of the notion of quality of learning services provided by higher educational establishments. On the ground of analysis of Ukrainian legislation and international standards in the field of interest, the main criteria for evaluating the quality of learning services are disclosed. Particular attention is paid to the basic methods for determining the quality of learning services provided by higher educational establishments.

Key words: quality, learning service, higher educational establishment, higher education.

Федчишина К. В.,*викладач кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету**Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,**здобувач кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЄДНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена питанням єдності та диференціації соціальних послуг. Автор доводить, що єдність правового регулювання відносин із надання соціальних послуг базується на основоположних, базових ідеях, засадах, які пронизують усю систему соціальних послуг в Україні. У статті встановлено, що підставами диференціації соціальних послуг можуть стати такі: 1) цільова, 2) суб'єктна, 3) територіальна.

Ключові слова: єдність і диференціація, соціальні послуги, принципи надання соціальних послуг, адресність, критерії диференціації соціальних послуг.

Постановка проблеми. У Доповіді Міжнародної організації праці про соціальний захист у світі у 2017–2018 роках [1] звертається увага на те, що тільки 45 відсотків світового населення реально користуються принаймні однією соціальною послугою чи допомогою, тоді як інші 55 відсотків (або 4 млрд осіб) ними не забезпечені. Лише 29 відсотків людей користуються доступом до комплексного соціального забезпечення. Ці дані викликають неабияке занепокоєння, адже, незважаючи на існування системи соціального захисту, яка ґрунтується на можливості отримати належне пенсійне забезпечення, соціальні послуги чи допомоги, особи не можуть скористатися своїм правом здебільшого через відсутність або недосконалість механізму правової реалізації таких прав.

Складність реалізації прав осіб у царині соціального забезпечення в Україні багато в чому викликана наявністю цілого масиву нормативно-правових актів, які подекуди містять колізійні положення. Поглиблюється ця ситуація постійним внесенням змін і доповнень до законодавства, що регулює сферу соціального забезпечення, які нерідко вносяться безсистемно, без належної теоретичної підготовки, без продуманого плану послідовних дій, унаслідок чого законодавство характеризується суперечливістю, наявністю серйозних прогалин, нерівномірністю розвитку. Названі проблеми можуть бути вирішені за допомогою забезпечення єдності в регулюванні відносин у сфері соціального забезпечення громадян.

Водночас кінцева мета правового регулювання соціального забезпечення – гарантувати кожній людині достатній рівень життя. Досягнення цієї мети неможливе без урахування законодавцем інтересів як суспільства загалом, так і окремих груп населення, а також багатьох соціально значущих чинників (тривалості життя, показників народжуваності та смертності, рівня бідності, здоров'я населення та іншого). Це, у свою чергу, вимагає поглиблення процесу диференціації в правовому регулюванні соціального забезпечення.

Проблеми єдності й диференціації у праві соціального забезпечення були досліджені у працях Є.В. Астраханцевої, Н.Б. Болотіної, В.Я. Бурака, В.В. Жернакова, А.М. Лушніко-

ва, С.М. Прилипка, С.Л. Рабіновича-Захаріна, Г.С. Скачкової, О.Г. Тучкової, Ф.Б. Штівельберга, О.М. Ярошенка та інших учених. Водночас більшу увагу науковці приділили вивченню єдності та диференціації інституту пенсійного забезпечення – ядра галузі права соціального забезпечення, зокрема такі дослідники: В.Ю. Васильєва, Т.В. Колесник-Омельченко, С.М. Прилипко, Т.В. Скоробагатько, М.М. Шумило, Л.П. Шумна та інші. Однак поза увагою залишились питання єдності та диференціації соціальних послуг.

Метою статті є аналіз єдності та диференціації у правовому регулюванні соціальних послуг в Україні, виокремлення критеріїв для їх диференціації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдність правового регулювання відносин із надання соціальних послуг базується на основоположних, базових ідеях, засадах, які пронизують усю систему соціальних послуг в Україні. Наприклад, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [2], основними засадами надання соціальних послуг є такі: сприяння особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, які вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; запобігання виникненню складних життєвих обставин; створення умов для самостійного вирішення життєвих проблем, що виникають (ст. 2). До основних принципів надання соціальних послуг належать такі: 1) адресності та індивідуального підходу, 2) доступності та відкритості, 3) добровільності вибору отримання чи відмови від надання соціальних послуг, 4) гуманності, 5) комплексності, 6) максимальної ефективності використання бюджетних і позабюджетних коштів суб'єктами, що надають соціальні послуги, 7) законності, 8) соціальної справедливості, 9) забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги, 10) дотримання суб'єктами, що надають соціальні послуги, державних стандартів соціальних послуг, етичних норм і правил (ст. 3).

Варто підтримати вчених, які стверджують, що наведені переліки принципів далекі від досконалості. Наприклад, не зовсім зрозуміло, чому законодавець сформулював окремим принципом надання соціальних послуг загальний принцип адресності й індивідуального підходу. Адресність якраз і передбачає наявність останнього, без чого вона втрачає будь-який сенс. Принцип добровільності вибору отримання соціальних послуг чи відмови від них можна було сформулювати компактніше – як принцип добровільності. Те ж саме можна сказати також щодо принципу забезпечення конфіденційності суб'єктами, що надають соціальні послуги. Не є принципом надання соціальних послуг також принцип законності, бо він є загальним для права взагалі [3, с. 48].

Відповідно до Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. [4], система соціальних послуг повинна базуватися на таких принципах: 1) орієнтованість на задоволення потреб отримувачів соціальних послуг, 2) адресність їх надання, 3) залучення отримувача соціальних послуг до самостійного вирішення власних проблем, 4) надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб і забезпечення проживання отримувачів таких послуг у територіальній громаді, 5) створення для суб'єктів, що надають соціальні послуги, рівних умов на ринку таких послуг, 6) якість та ефективність надання соціальних послуг, 7) прозорість надання таких послуг.

У державі утворена розгалужена система соціальних послуг і мережа установ і закладів державної та комунальної власності, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги. Водночас сучасна система надання соціальних послуг є не досить ефективною. Сьогодні надання соціальних послуг залежить від можливостей наявної мережі установ і закладів, які надають соціальні послуги, що призводить до неможливості повністю задовольняти потреби осіб. Для того щоб удосконалити порядок надання соціальних послуг, треба визначитися з потребами особи, і в цьому може допомогти диференціація соціальних послуг.

Підставами диференціації соціальних послуг можуть стати такі: 1) цільова, 2) суб'єктна, 3) територіальна. За цільовою підставою диференціації можна виокремити такі групи соціальних послуг: а) соціально-побутові, б) соціально-медичні, в) соціально-психологічні, г) соціально-педагогічні, ґ) інформаційні, д) юридичні. Водночас кожна із цих груп диференціюється за територіальною підставою диференціації, а саме за таким критерієм, як місце перебування отримувача соціальної послуги: а) вдома, б) на вулиці, в) у стаціонарі медичного закладу, г) у місцях позбавлення волі, ґ) на базі «мобільного» соціального офісу, д) у державних закладах та установах денного перебування. Окрім того, кожна з груп соціальних послуг за своїм цільовим призначенням спрямована на конкретних суб'єктів, зокрема, суб'єкту диференціацію можна провадити за такими критеріями: а) соціальний статус особи (отримувача соціальної послуги), б) стан здоров'я особи (отримувача соціальної послуги). За соціальним статусом цільове призначення соціальних послуг спрямовується на 1) пенсіонерів, 2) одиноких непрацездатних громадян, 3) ув'язнених та осіб, звільнених із місць позбавлення волі, (4) дітей малозабезпечених сімей, 5) бездомних, 6) дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, 7) безробітних. За станом здоров'я отримувача соціальної послуги останні спрямовуються на 1) інвалідів I, II та III груп, 2) дітей із вадами розвитку, 3) ВІЛ-інфікованих осіб, 4) осіб, які вживають наркотичні або психотропні речовини.

Незважаючи на розгалужену систему соціальних послуг і підстав для їх диференціації, вони перебувають у єдності та взаємозалежності, що виявляється в тому, що кожен із видів соціальної послуги за цільовою диференціацією безпосередньо пов'язаний із територіальною та суб'єктною диференціацією, позаяк отримання цільової соціальної послуги прямо залежить від місця перебування, соціального статусу та стану здоров'я отримувача соціальної послуги.

Перебуваючи в домашніх умовах, особа може претендувати на отримання таких соціальних послуг: 1) соціально-по-

бутових: забезпечення харчуванням, придбання білизни; виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів; 2) соціально-психологічних: обговорення проблем і надання порад із вирішення психологічних проблем; надання консультацій із питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточенням; організація психотерапевтичних груп; психологічна корекція та психологічна реабілітація; планування подальшої допомоги; направлення в заклади, які надають психологічні послуги; 3) соціально-педагогічних: соціальний патронаж тяжкохворих дітей соціальним педагогом; соціально-педагогічна реінтеграція та ресоціалізація; корекційно-розвивальна робота; планування спільно із сім'єю чи особою заходів і дій щодо усунення причин, які спричинили складні життєві обставини, моніторинг виконання запланованих дій; просвітницька робота щодо всебічного та гармонійного розвитку дитини, особливостей розвитку сім'ї та сімейних відносин, навчання батьків (осіб, що їх замінюють, кандидатів в опікуни, піклувальників, усиновлювачів) ефективним методам виховання, мобілізації власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі; здійснення моніторингу захисту дитини від жорстокого поводження та насильства; профорієнтація, сприяння в отриманні послуг професійної перепідготовки, професійного навчання особам, які не працювали або втратили професійні навички внаслідок складної життєвої ситуації; відновлення або набуття здатності до соціального функціонування (соціальна реабілітація); інклюзивне навчання; послуги із залучення та підготовки прийомних батьків і батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу до створення та забезпечення діяльності прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу; 4) соціально-медичних: сприяння в госпіталізації, супровід за потреби до лікувально-профілактичного закладу; сприяння у наданні консультацій медичних фахівців різного профілю, діагностиці та лікуванні.

Особа, які проводять більшу частину свого дозвілля на вулиці, можуть розраховувати на такі види соціальних послуг: 1) соціально-медичні: забезпечення доступності інформаційних матеріалів, а також стерильних голок, шприців і дезінфікуючих матеріалів шляхом їх безоплатного обміну; 2) інформаційні: проведення інформаційної роботи з формування у споживачів ін'єкційних наркотиків навичок безпечної поведінки, усвідомлення ризику зараження ВІЛ-інфекцією та відповідальності за власне здоров'я.

Перебуваючи в стаціонарі медичного закладу, особа може отримати такі соціальні послуги: 1) соціально-побутові: оформлення документів на влаштування до будинку-інтернату для громадян похилого віку та інвалідів (пансіонату), психоневрологічного інтернату тощо; 2) соціально-медичні: організація надання необхідних видів протезно-ортопедичної допомоги, забезпечення милицями, палицями, окулярами та іншим; сприяння в оформленні групи інвалідності або її зміни.

Особам, які перебувають у місцях позбавлення волі, надаються такі соціальні послуги: 1) соціально-психологічні: психологічна допомога у вирішенні складних життєвих питань; психологічні консультації; психологічна діагностика та психокорекція за потреби; 2) соціально-педагогічні: соціально-педагогічна ресоціалізація; 3) інформаційні: надання інформації про види соціальних послуг, актуальні питання з охорони здоров'я, умови забезпечення виробами медичного або реабілітаційного призначення тощо.

На базі «мобільного» соціального офісу можна отримати такі соціальні послуги: 1) інформаційні послуги: сприяння у наданні консультацій медичних фахівців різного профілю та діагностиці; надання інформації щодо загроз здоров'ю та способів їх уникнення та про місця, де можна отримати правові та медичні послуги; 2) юридичні: оформлення тієї чи іншої заяви та отримання повного роз'яснення для подальшого вирішення питання.

У державних закладах та установах денного перебування можна отримати такі соціальні послуги: 1) соціально-побутові: оформлення документів на отримання субсидій з оплати житлово-комунальних послуг, оплата платежів; оформлення документів на влаштування до будинку-інтернату для громадян похилого віку та інвалідів (пансіонату), психоневрологічного інтернату тощо, забезпечення харчуванням (обідами); 2) соціально-медичні: організація надання необхідних видів протезно-ортопедичної допомоги, забезпечення милицями, палицями, окулярами та іншим; 3) соціально-психологічні: психологічна діагностика, надання консультацій із питань психологічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточенням; 4) соціально-педагогічні: соціально-педагогічна адаптація; соціально-психологічна реабілітація; організація індивідуального навчання; соціально-педагогічна реінтеграція та ресоціалізація; корекційно-розвивальна робота; 5) соціально-медичні: сприяння у наданні консультацій медичних фахівців різного профілю, діагностиці та лікуванні; сприяння в оформленні групи інвалідності або її зміни та інше; 6) юридичні: правова допомога та консультації юриста; допомога у відновленні втрачених документів, у оформленні заяв, скарг і позовів тощо.

Висновки. Реформування системи соціальних послуг в Україні має відбуватися за такими напрямками:

1) треба перейти від системи патронажу до системи ринкових відносин у сфері соціальних послуг. Це передбачає розвиток структур громадянського суспільства, які надають соціальні послуги, пошук шляхів їх взаємодії з державними структурами, розвиток партнерських відносин між центральними та місцевими органами влади, а також недержавними організаціями. Функціонування багаточисельних надавачів соціальних послуг різних форм власності (ринку надавачів) на рівні громади, реалізація права клієнта обирати більш придатні послуги та надавача передбачає посилення державного контролю процесу надання соціальних послуг і запровадження ефективних механізмів моніторингу, контролю та оцінювання якості, ефективності їх надання;

2) створити єдиний Реєстр надавачів соціальних послуг, що дасть змогу упорядкувати їхню діяльність, ввести єдині правила функціонування ринку соціальних послуг, розробити єдині підходи щодо оцінювання роботи надавачів послуг, ефективних механізмів моніторингу, контролю та ефективності їх надання;

3) необхідно запровадити систему державної стандартизації та контролю якості сфери соціальних послуг, планувати можливість її удосконалення, ввести перелік показників відповідності цим стандартам і можливість реагування на невідповідність стандартам. Стандарти необхідні тому, що вони надають керівникам служб чіткі вказівки щодо вимог до їхніх послуг; одержувачам послуг – повноваження оціню-

вати, чи досить якісними є отримувані ними послуги; працівникам – можливість визначити правомірність своїх дій та оцінювати, чи досить якісними є їхні послуги; контролюючим органам – базу для неупередженого й чіткого підходу до моніторингу;

4) розробити та прийняти систему показників або індикаторів щодо моніторингу соціальних послуг, аналіз яких дасть змогу оцінити результативність наданих послуг або їхній вплив щодо споживачів, адже моніторинг передбачає збір інформації, її комплексну оцінку та прогноз за стабільною системою показників. Залежно від того, що треба контролювати, необхідно розрізнити індикатори процесу, результату, впливу, тобто для отримання висновку щодо результативності та ефективності соціальних послуг необхідно оцінювати їхню дію за різними критеріями-індикаторами;

5) удосконалити та на практиці реалізовувати систему договірних зобов'язань (контрактів) щодо виконання соціальних послуг між надавачами послуг і замовником (органи державної влади), між надавачами послуг та одержувачем;

6) з метою забезпечення відповідності обсягам, якості щодо встановлених стандартів, результативності наданих послуг, стану фінансування, діяльності установ, що надають соціальні послуги, запровадити моніторинг щодо виконання договірних зобов'язань, механізмами якого можуть бути, наприклад, контракт, аналіз організаційних стандартів, аналіз стандартів ефективності послуги, візити на місця, письмові звіти, оцінка програм і послуг, одержання зворотного зв'язку, дослідження, консультативні ради, різні форми опитування споживачів послуг, громадський моніторинг (активна участь громадськості та місцевого співтовариства);

7) необхідно створити систему управління сферою соціальних послуг, яка буде пов'язувати різні механізми моніторингу, оцінки якості та ефективності послуг, але пріоритет повинен надаватися оцінюванню з боку користувачів послуг. Соціальне обслуговування можна вважати ефективним у тому разі, якщо обслуговування досягає поставлених цілей, поліпшується самопочуття клієнта, вартість послуг прийнятна, тенденції стабілізуються, погіршення не відбувається, витрати на обслуговування доцільні, вдається обслужити більшу кількість клієнтів за той же час [5 с. 139–142].

Література:

1. Доклад МОТ о социальной защите в мире 2017–2018 гг. Всеобщая социальная защита для достижения целей в области устойчивого развития. URL: <http://www.social-protection.org/gimi/RessourcePDF.action?ressource.ressourceId=54895> (дата обращения: 01.09.2018).
2. Про соціальні послуги: Закон України від 19 червня 2003 р. № 966-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 45. Ст. 358.
3. Гончаров В.О., Прилипко С.М., Шумна Л.П., Ярошенко О.М. Правове регулювання соціального обслуговування населення в сучасних умовах: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: «Юрайт», 2012. 312 с.
4. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг: розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. Офіційний вісник України. 2012. № 61. Ст. 2482.
5. Соціальні послуги в Україні: теоретичні та практичні аспекти: монографія. Київ: ЦПСД, 2011. 360 с.

Федчишина К. В. Единство и дифференциация социальных услуг в Украине

Аннотация. Статья посвящена вопросам единства и дифференциации социальных услуг. Автор доказывает, что единство правового регулирования отношений по оказанию социальных услуг базируется на основополагающих, базовых идеях, принципах, которые пронизывают всю систему социальных услуг в Украине. В статье установлено, что основаниями дифференциации социальных услуг могут стать такие: 1) целевая, 2) субъектная, 3) территориальная.

Ключевые слова: единство и дифференциация, социальные услуги, принципы предоставления социальных услуг, адресность, критерии дифференциации социальных услуг.

Fedchyshina K. Unity and differentiation of social services in Ukraine

Summary. The article is devoted to questions of unity and differentiation of social services. The author argues that the unity of legal regulation of relations with the provision of social services is based on the fundamental, basic ideas, principles that penetrate the whole system of social services in Ukraine. The article establishes that the grounds of differentiation of social services may be: 1) target, 2) subject, 3) territorial.

Key words: unity and differentiation, social services, principles of provision of social services, targeting, criteria of differentiation of social services.

Сердюк П. П.,*доктор юридических наук, професор,
главный научный сотрудник**отдела научно-методического обеспечения организации работы
в органах прокуратуры**Научно-исследовательского института
Национальной академии прокуратуры Украины*

В ПОИСКАХ ГАРМОНИИ ПРЕСТУПНОСТИ

Аннотация. В статье отражены результаты проверки гипотезы о возможности гармоничного состояния между различными видами преступности. На основе математического анализа был получен результат, свидетельствующий о том, что гармонии преступности, основанной на числовом ряде Фибоначчи, не существует, поскольку норма преступности может существовать, исходя из текущих складывающихся реалий, она не определена раз и навсегда, поэтому искать нужно норму преступности, а не её гармонию.

Ключевые слова: гармония преступности, пропорции преступности, норма преступности, хиральность, числа Фибоначчи.

Постановка проблемы. Вселенная располагает к тому, чтобы все в природе пытались увязать в эволюционно сложившейся гармонии и пропорциях. Существует ли гармония преступности? На первый взгляд, идея должна привлекать любопытных криминологов концептуальностью постановки вопроса. Прежде всего, ожидается смелое решение проблемы, которому посвящали внимание криминологи во все времена или, по крайней мере, с тех пор, когда, наконец, в криминологической мысли было признано, что преступность – это закономерный спутник любой человеческой цивилизации, а именно – проблеме определения стандарта терпимого уровня преступности. Как известно, стремление к совершенству лежит в основе надежд человечества на будущее, поэтому при любых положительных сдвигах в противодействии преступности будут меняться и его стандарты. Вряд ли можно представить, что при достижении заранее определённого стандарта при наилучших возможностях в этом человечество скажет себе: «Наконец-то достаточно, можно остановиться и держать всё на указанном уровне, допуская незначительные колебания».

Анализ последних исследований и публикаций. Идея определять зависимые пропорции между видами преступности не нова. Так, ещё в 1993 г. был предложен способ, который, на взгляд исследователя, мог бы разрешить те противоречия, что характерны для методов выявления латентных преступлений. Его гипотеза состоит в признании согласованности количественной распространённости видовых преступлений, а посему зарегистрированное состояние одних видов преступности может влиять на выявление латентности других видов. Для обоснования своей гипотезы он использовал так называемый «коэффициент менее общественно опасных деяний с наиболее тяжкими» [1, с. 142, 192, 213, 222, 251–252, 255, 267–268].

Есть другая замечательная теория, автор которой утверждал, что в обществе только 5,6 % из всех людей совершают преступления, а 94,4 % – преступления не совершают. В то же

время, по его настоянию, только 24 % из всех совершённых преступлений могут быть раскрыты. Стало быть, 76 % преступлений останутся в тени. И эта пропорция объясняется структурно-функциональными закономерностями 24/76, выполняющими функцию баланса развития и сохранения [2, с. 80–82].

Леонардо Пизанский (Фибоначчи) 1170–1250 гг.

Однако внимание учёных остановилось не у этих берегов. Внимание к вопросу соотношения меры хаоса и меры порядка в самой системе преступности, представляя преступность как системную целостность, а её отдельные разновидности – частями целого [3, с. 38], продиктовано желанием найти естественные границы преступности. Считается, что равновесная система преступности стремится к гармоничному равновесию с учётом закономерности «золотой пропорции», описанной методом Леонардо Пизанского (Фибоначчи, или «сын Боначчо»), по которой равновесие проявляется не только при условиях: $0,500 + 0,500 = 1$, но и «золотым делением», например: $0,382 + 0,618 = 1$; $0,236 + 0,764 = 1$ и так далее, которые называются коэффициентом Фибоначчи и распределяются на два типа (уровня Фибо), центральными числами которых являются 0,5: 0,236; 0,382; 0,5; 0,618; 0,764 ... [3, с. 38–40; 4, с. 48]. Достижения частями «золотого деления» изображаются как достижение гармоничного состояния между различными видами преступности. Возможно, действительно, использование числовых закономерностей при условии, что им действительно подчиняется «социальная материя», имеет право на учёт, и указанные пропорции помогут в прогнозировании процесса развития преступности [3, с. 38]. Однако если эти математические закономерности переносить в социальную плоскость, то мы придём к выводам, которые даже для криминологов самых либеральных взглядов покажутся противоречивыми, учитывая их системную несогласованность. Например, если уровень корыстных преступлений будет составлять правую пропор-

цию Фибо – 0,618, то уровень насильственных преступлений должен составлять – 0,236 левой пропорции Фибо. И так, для того, чтобы уменьшить уровень насильственных преступлений до уровня, который на данный момент представляется относительно терпимым, наиболее продуктивным и относительно дешёвым путём будет увеличение уровня корыстных преступлений, однако, учитывая то, что выбор вида преступления зависит от личных факторов деятеля, искусственно генерируемое увеличение уровня (из-за значительного ослабления ответственности за такие преступления) может не достичь желаемого результата.

Целью исследования является проверка гипотезы о возможности гармоничного состояния между различными видами преступности, поскольку не решён вопрос о соотношении меры хаоса и меры порядка в самой системе преступности, а преступность нередко представляется как системная целостность, а её отдельные разновидности – частями целого.

Изложение основного материала исследования. Числа Фибоначчи представляют собой элементы числовой последовательности: 0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, 377, 610, 987, 1597, 2584, 4181, 6765, 10946, 17711, ... в которой первые два числа равны либо 1 и 1, либо 0 и 1, а каждое последующее число равно сумме двух предыдущих чисел. Например, 2 – это сумма двух единиц, 8 – это сумма двух предыдущих чисел (3+5=8). Названы они в честь средневекового математика Леонардо Пизанского (известного как Фибоначчи).

Высказано мнение, что почти все утверждения, находящие числа Фибоначчи в природных и исторических явлениях, неверны – это распространённый миф, который часто оказывается неточной подгонкой под желаемый результат. Считается, что в природе листорасположение у растений описывается последовательностью Фибоначчи. Семена подсолнуха, сосновые шишки, лепестки цветков, ячейки ананаса также располагаются согласно последовательности Фибоначчи. Длины фаланг пальцев человека относятся примерно, как числа Фибоначчи. Раковины моллюсков, в частности Наутилуса, строятся по спирали, соотносящейся с рядом чисел Фибоначчи.

Рис. 1. Пример чисел Фибоначчи в пропорциях природы (ушная раковина человека)

Означенная теория интересна, но она не согласуется между зарегистрированными данными и числовым рядом Фибо. Ясно, что количество зарегистрированных преступлений не соответствует реалиям, и посему не выходит нужной пропорции. Но, как некая выборка от реальной преступности, она должна хотя бы быть близкой к гармонии. Увы, если взять за основу количество зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья в Украине в 2017 г., которое составляло 38 274, и преступлений против собственности – 335 910, то золотая пропорция должна быть равна числу Фибо (1,6), а получается 8,8, что даже не близко к этому значению. И даже количество зарегистрированных преступлений в целом чаще всего далеко от числового ряда Фибоначчи (см.: табл. 1).

Как можно увидеть, ни одного совпадения с числами из ряда Фибо не обнаружено, но, предположим, что стоит учесть близкие показатели. Максимально близкие к числам Фибо выделены жирным шрифтом. Очевидно, что количество таких показателей не позволяет говорить о том, что количество преступлений в целом и по видам подчиняется числовому ряду Фибо. Совпадений обнаружено всего 21,6 %, а это куда мень-

Таблица 1

Расклад пропорций преступности по числам Фибоначчи

Числа Фибоначчи	Годы	Числа зарегистрированных преступлений	Числа зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья	Числа зарегистрированных преступлений против собственности
2	1980	196902	13116	68368
3	1981	209135	13336	71321
5	1982	212990	12728	77811
8	1983	236580	13350	80430
13	1984	229712	13430	76795
21	1985	249553	10798	80388
34	1986	248663	8823	68518
55	1987	237821	9024	78941
89	1988	242974	10670	109753
144	1989	332340	14405	170057
233	1990	369809	15941	206330
377	1991	405516	15900	250561
610	1992	480478	18981	326474
987	1993	539299	19508	363368
1597	1994	571891	21662	368633
2584	1995	641860	21878	393654
4181	1996	617262	21574	362732

Закінчення таблиці 1

Числа Фибоначчи	Годы	Числа зарегистрирова-нных пре-ступлений	Числа зарегистрирова-нных престу-плений против жизни и здоровья	Числа зарегистрирова-нных престу-плений против собственности
6765	1997	589208	20101	302202
10946	1998	575982	19493	319200
17711	1999	558716	19965	311576
28657	2000	553594	19674	323383
46368	2001	503676	18091	293106
75025	2002	450661	18382	239476
121393	2003	556351	10335	353909
196418	2004	520105	9643	317443
317811	2005	485725	9013	258064
514229	2006	420900	8503	196368
832040	2007	401293	8392	168009
1346269	2008	384424	7762	157721
2178309	2009	434678	20410	242766
3524578	2010	475204	19017	318216
5702887	2011	443665	17294	307880
9227465	2012	592171	16402	296798
14930352	2013	563560	71749	334821
24157817	2014	529139	61760	311342
39088169	2015	565182	53794	362213
63245986	2016	592604	45979	405549
102334155	2017	523911	38274	335910

Таблица 2

Пропорции Фибо по видам преступлений

Сумма долей преступлений по видам	Годы	Числа зарегистрированных преступлений	Доля зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья	Доля зарегистрированных преступлений против собственности
1,013	1980	196902	0,666	0,347
0,978	1981	209135	0,637	0,341
0,962	1982	212990	0,597	0,365
0,903	1983	236580	0,564	0,339
0,918	1984	229712	0,584	0,334
0,754	1985	249553	0,432	0,322
0,629	1986	248663	0,354	0,275
0,710	1987	237821	0,379	0,331
0,890	1988	242974	0,439	0,451
0,944	1989	332340	0,433	0,511
0,988	1990	369809	0,431	0,557
1,009	1991	405516	0,392	0,617
1,074	1992	480478	0,395	0,679
1,034	1993	539299	0,361	0,673
1,022	1994	571891	0,378	0,644
0,953	1995	641860	0,340	0,613
0,936	1996	617262	0,349	0,587
0,853	1997	589208	0,341	0,512
0,892	1998	575982	0,338	0,554
0,914	1999	558716	0,357	0,557
0,939	2000	553594	0,355	0,584
0,940	2001	503676	0,359	0,581
1,028	2002	450661	0,497	0,531
0,821	2003	556351	0,185	0,636
0,795	2004	520105	0,185	0,610
0,716	2005	485725	0,185	0,531
0,668	2006	420900	0,202	0,466
0,627	2007	401293	0,209	0,418
0,611	2008	384424	0,201	0,410
1,027	2009	434678	0,469	0,558

Закінчення таблиці 2

Сумма долей преступлений по видам	Годы	Числа зарегистрированных преступлений	Доля зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья	Доля зарегистрированных преступлений против собственности
1,069	2010	475204	0,400	0,669
1,082	2011	443665	0,389	0,693
0,777	2012	592171	0,276	0,501
0,721	2013	563560	0,127	0,594
0,704	2014	529139	0,116	0,588
0,735	2015	565182	0,095	0,640
0,761	2016	592604	0,077	0,684
0,714	2017	523911	0,073	0,641

ше, чем половина, и даже до $\frac{1}{3}$ не доходит. Необходимо сразу отбросить псевдоаргумент, что, дескать, не учтённая преступность должна была бы прирастить необходимое количество, чтобы достигнуть до чисел из ряда Фибо. Если пропорции Фибоначчи говорят о закономерностях в социальной природе, то выборка, которая представлена в числе зарегистрированных преступлений, тоже должна отражать эту закономерность, хоть и в меньших абсолютных числах.

Легко заметить, что в Украине с 1980 по 1987 гг. доля зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья превалировала над зарегистрированными преступлениями против собственности, что вряд ли можно объяснить типом экономики и укладом ведения статистики, поскольку до 1991 г. этот уклад сохранялся, а что касается уголовного законодательства, даже до 2001 г. уклад ведения статистики не мог повлиять на хиральность долей этих видов преступности, которая с 1988 г. и по сей день остаётся неизменно левой.

Хиральность (киральность) (англ. *chirality*, от древнегреч. *χείρ* – «рука») – отсутствие симметрии относительно правой и левой стороны. Например, если отражение объекта в идеальном плоском зеркале отличается от самого объекта, то объекту присуща хиральность.

Увеличение или уменьшение зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья не влияло на соответствующее уменьшение или увеличение зарегистрированных преступлений против собственности в 67,6 % случаев. Только в $\frac{1}{3}$ незначительное увеличение или уменьшение одного вида преступности сопровождалось уменьшением или увеличением

другого вида преступности (1982, 1984, 1985, 1991, 1998, 1999, 2000, 2002, 2003, 2010, 2015, 2016 гг.). Напротив, увеличение или уменьшение этих преступлений наблюдалось при общей их тенденции к увеличению или уменьшению, что не приводило эти виды преступности к какой-либо видимой зависимости. Число Фибо также не удалось увидеть, поскольку сумма долей этих преступлений по видам не поднималась выше 1,082 (см. табл. 2–3). Из сего следует, что закономерность «гармонии» преступности не подтверждается, хотя можно понять чаяния сторонников поиска гармонии в преступности, как и во всей Вселенной. Хочется предсказуемости и пропорциональности, уверенности, всего того, чего хочется каждому примату в ходе выживания в этом сложном мире. Однако, скорее, существует норма преступности, нежели её гармония. Перепутать не сложно, но норма подчиняется текущим условиям, а гармония подчинена универсальной закономерности, которая остаётся неизменной за период наблюдений.

Выводы. Как вывод надобно отметить, что поиск гармонии в преступности, исходя из абсолютных математических пропорций, это нечто похоже на поиск «Грааля», которого никогда не существовало в реальном мире. Сложно искать то, чего нет. Возможно, стоит переместиться в мир умозрений и фантазий и поискать его там? Но в таком случае нужно будет искать и гармонию для преступности, которая существует в мире иллюзий, а нам нужно приращение знаний о преступности в нашем реальном мире. Посему необходимо подчеркнуть, что гармонии преступности, основанной на числовом ряде Фибо, не существует, поскольку норма

Таблица 3

Хиральность по пропорции Фибо по видам преступлений

Годы	Числа зарегистрированных преступлений	Доля зарегистрированных преступлений против жизни и здоровья	Доля зарегистрированных преступлений против собственности
1980	196902	правая пропорция	
1981	209135	правая пропорция	
1982	212990	правая пропорция	
1983	236580	правая пропорция	
1984	229712	правая пропорция	
1985	249553	правая пропорция	
1986	248663	правая пропорция	
1987	237821	правая пропорция	
1988	242974		левая пропорция
1989	332340		левая пропорция
1990	369809		левая пропорция
1991	405516		левая пропорция
1992	480478		левая пропорция

1993	539299		левая пропорция
1994	571891		левая пропорция
1995	641860		левая пропорция
1996	617262		левая пропорция
1997	589208		левая пропорция
1998	575982		левая пропорция
1999	558716		левая пропорция
2000	553594		левая пропорция
2001	503676		левая пропорция
2002	450661		левая пропорция
2003	556351		левая пропорция
2004	520105		левая пропорция
2005	485725		левая пропорция
2006	420900		левая пропорция
2007	401293		левая пропорция
2008	384424		левая пропорция
2009	434678		левая пропорция
2010	475204		левая пропорция
2011	443665		левая пропорция
2012	592171		левая пропорция
2013	563560		левая пропорция
2014	529139		левая пропорция
2015	565182		левая пропорция
2016	592604		левая пропорция
2017	523911		левая пропорция

преступности может существовать, исходя из текущих складывающихся реалий, в кои самым непосредственным образом входят такие переменные, как количество народонаселения и вероятность совершения преступлений. Из сего проистекает очевидный итог: искать нужно норму преступности, а не её гармонию.

Литература:

1. Конев А.А. Преступность и проблема измерения её реального состояния: дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08. Москва, 1993. 449 с.
2. Ли Д.А. Преступность в структуре общества: монография. Москва, 2000. 155 с.
3. Метелев С.Е. Гармония преступности. Закон и право. 2004. № 3. С. 38–41.
4. Метелев С.Е. Гармония преступности. Закон и право. 2004. № 4. С. 47–49.

Сердюк П. П. У пошуках гармонії злочинності

Анотація. У статті відображено результати перевірки гіпотези про можливість гармонійного стану між різни-

ми видами злочинності. На основі математичного аналізу було отримано результат, який свідчить про те, що гармонії злочинності, заснованої на числовому ряді Фібоначчі, не існує, оскільки норма злочинності може існувати, основувшись на поточних реаліях, вона не визначена раз і назавжди, тому шукати потрібно «норму злочинності», а не її гармонію.

Ключові слова: гармонія злочинності, пропорції злочинності, норма злочинності, хіральність, числа Фібоначчі.

Serdiuk P. Searching for harmony of crime

Summary. The article reflects the results of testing the hypothesis about the possibility of a harmonious state between different types of crime. A result based on the mathematical analysis was obtained indicating that the harmony of crime based on the Fibonacci number series does not exist. There is exists a “norm of crime”, but not its harmony based on current emerging realities.

Key words: harmony of crime, proportions of crime, norm of crime, chirality, Fibonacci numbers.

*Шевченко О. Д.,**аспірант кафедри кримінального права і процесу
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Анотація. У статті автором розглянуто та проаналізовано професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі як фактор їх виправлення й ресоціалізації. Проаналізовано основні аспекти цієї діяльності. Запропоновано пропозиції з удосконалення чинного кримінально-виконавчого законодавства в частині регламентації професійного навчання засуджених до позбавлення волі.

Ключові слова: освіта, виправлення, навчання, професійна діяльність, професійно-технічне навчання, засуджені.

Постановка проблеми. Освіта як засіб виправлення осіб, засуджених до позбавлення волі, – це спеціально організований в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, здійснюваний в установах, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі, нормативно врегульований, керований і контрольований активний процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру, викорінення негативних потреб (виправлення) та на подальшу соціальну адаптацію, що супроводжується отриманням особою освіти у встановлених законодавством освітніх рівнях.

Метою статті є аналіз стану й перспектив професійної освіти засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Закону України «Про освіту» освітні програми поділяються на загальноосвітні та професійні [1]. Загальноосвітні програми спрямовані на вирішення завдань формування загальної культури особистості, адаптації особистості до життя в суспільстві.

Професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню й ресоціалізації та полягає в тому, що воно не лише дає систему знань про закономірності розвитку природи й суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки та техніки, а й безпосередньо впливає на виховання засуджених, тобто навчання нероздільно пов'язане з вихованням [2, с. 24].

Правове регулювання професійно-технічного навчання засуджених базується на законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 1 ст. 126 Кримінально-виконавчого кодексу України).

В установах виконання покарань отримання засудженими, які не мають робітничої професії, підготовки на курсах професійного навчання робітників є обов'язковою умовою. Ця вимога постає зі змісту ч. 1 ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу України. Причому як альтернативу професійній освіті законодавець називає професійну підготовку, уточнюючи коло осіб, на яких поширюється імперативний характер норми закону (засуджені до позбавлення волі, які не мають професії (спеціальності), за якою засуджений може працювати у виправній установі та після звільнення).

Відповідно до Закону України «Про професійно-технічну освіту» професійно-технічна освіта здійснюється в межах освітніх програм встановленого зразка. Навчання професії здійснюється за загальними освітніми стандартами й програмами, адаптованими до умов позбавлення волі з урахуванням специфіки, режимних вимог і розпорядку дня. За підсумками навчання засуджені здають кваліфікаційні іспити, їм видається документ єдиного зразка, який свідчить про отримання відповідної спеціальності чи професії [3]. Ця форма підготовки робітничих кадрів є найбільш фундаментальною, що дає можливість засудженим після звільнення більш успішно адаптуватися в умовах свободи й ринкових відносин.

Професійна підготовка, про яку говорить законодавець у ст. 125 Кримінально-виконавчого кодексу України, має на меті прискорене набуття засудженими особами необхідних навичок для виконання певної роботи, групи робіт. Однак варто зазначити, що професійна підготовка не супроводжується підвищенням освітнього рівня учня відповідно до Закону України «Про освіту». Як правило, професійну підготовку отримують особи, які не мають основної та загальної освіти [4].

Організація професійної підготовки засуджених проводиться безпосередньо на виробництві виправної установи в групах із 5–10 осіб, а також у школах при установі. Основними формами професійного навчання є індивідуальне, бригадне та курсове навчання. Форми організації виробничого навчання обираються центром залежно від особливостей професії за умови повного виконання навчальних планів і програм. Навчання в центрі завершується кваліфікаційною атестацією. Кваліфікаційна атестація та присвоєння кваліфікації здійснюються відповідно до Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту, затвердженого Наказом Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства освіти України від 31 грудня 1998 р. № 201/469 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 1 березня 1999 р. за № 124/3417) [5].

Для вивчення обов'язкових курсів спеціальних, загально-технічних та інших дисциплін однієї чи споріднених спеціальностей засуджені, яких навчають бригадами або індивідуальним методом, об'єднуються в навчальні групи. Засуджені, які відбувають довічне позбавлення волі, професійну підготовку отримують безпосередньо на виробництві колонії.

З огляду на необхідність охорони здоров'я засуджених у виправних установах створені спеціальні служби, які ведуть відбір та облік засуджених, які мають професійне навчання, і проводять їх медичний огляд щодо відповідності їх фізіології заняттям відповідною професією.

Доцільно навести думку професора Т.Ф. Мінязевої, яка вважає: «Вирішувати питання про професійне навчання засудженого необхідно суворо індивідуально, з урахуванням його

бажання та ще до його направлення до відповідної виправної установи, за винятком осіб, яким призначено відбування покарання у вигляді позбавлення волі у в'язниці. Це дало б змогу більшою мірою враховувати наявну в засудженого професію або його бажання отримати будь-яку професію. Такий підхід стимулював би також прагнення винного до виправлення, звільнення й до нормального життя в суспільстві» [6, с. 77].

Основним завданням безперервної професійної освіти засуджених є вдосконалення зв'язків між системою підготовки кадрів і виробництвом, щоб засудженим, які отримують професії в колонії, гарантувалося працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі. У широкому сенсі система безперервного навчання – це єдність основної підготовки й перепідготовки, загальної та професійної освіти, навчання й виробництва. Така єдність передбачає впровадження праці у сферу початкової професійної підготовки шляхом створення навчальних центрів при установах виконання покарань, які здійснюють підготовку кваліфікованих робочих різного рівня.

У сучасних умовах необхідно орієнтуватися на якісно новий рівень професійної підготовки засуджених. Це має бути система технічних, соціальних та економічних вимог до розвитку продуктивних здібностей на рівні стандартів, оскільки без урахування перспективи розвитку й задоволення зростаючих потреб суспільства та людини неможливо забезпечити підприємствам колонії проникнення на ринок виробничих і споживчих товарів, якість яких залежить від знань та майстерності працівників [7].

Один із засуджених сформулював свою позицію таким чином: «Не зрозуміло, де зможе працювати та кому буде потрібний на свободі машиніст (кочегар) котельні. От якби на зоні навчали, наприклад, професії водія, тракториста, то бажано вчитися було б більше, та й ставлення в нас було б інше. Готувати потрібно робочу силу». І такі думки періодично повторюються. Це свідчить насамперед про те, що необхідно не лише розширювати мережу професійних училищ у виправних установах, а й робити акцент на різноманітності професій, опанувати які можна буде також у період відбування покарання. Особливо з огляду на те, що такі рекомендації знаходять своє відображення в Європейських пенітенціарних правилах, які законодавство України повинне максимально враховувати.

Важливим завданням професійної освіти осіб, засуджених до позбавлення волі, на переконання Н. Кудрявцева, є підготовка робітників зі змішаними, складними, широкопрофільними спеціальностями, щоб засудженим, які отримують професії, було гарантоване працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі.

Отже, на підставі вищесказаного можна зробити такі висновки:

1) освіта – це, з одного боку, право громадян на отримання систематизованих знань і вмінь, а з іншого – їх конституційний обов'язок (згідно зі ст. 53 Конституції України);

2) у чинному законодавстві йдеться лише про види й форми отримання освіти, однак відсутня вказівка на спосіб отримання освіти. Хоча за змістом закону дистанційне навчання

є способом реалізації права на отримання освіти з використанням сучасних дистанційних освітніх технологій.

Також вважаємо, що нині багато законодавчих норм, які не співвідносяться одна з одною. Є неточності й у формулюваннях деяких відомчих актів. Тому варто внести відповідні зміни та доповнення до ст. ст. 125 і 126 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Література:

1. Про освіту: Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-XII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
2. Реалізації права осіб, засуджених до позбавлення волі, на отримання освіти в умовах реформування пенітенціарної системи України: монографія / О.І. Богатирьова, С.В. Сюр; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Бровари: ХмЦНТЕІ, 2010. 125 с.
3. Про професійно-технічну освіту: Закон України від 10 лютого 1998 р. / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 32. Ст. 215.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України: офіційне видання. К.: Атіка, 2003. 96 с.
5. Про Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту: Наказ Міністерства праці та соціальної політики України і Міністерства освіти України від 31 грудня 1998 р. № 201/469 / Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство освіти України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0124-99>.
6. Миняева Т.Ф. Правовое положение осужденных. М.: Права человека, 2000. 212 с.
7. Леонова Е.Ю., Мехришвили Л.Л. Специфика реализации высшего профессионального образования в системе исполнения наказания. Тюмень: ТюмГНГУ, 2013. 179 с.

Шевченко О. Д. Состояние и перспективы профессионального образования осужденных к лишению свободы

Аннотация. В статье автором рассмотрено и проанализировано профессионально-техническое обучение осужденных к лишению свободы как фактор их исправления и ресоциализации. Проанализированы основные аспекты этой деятельности. Внесены предложения по совершенствованию действующего уголовно-исполнительного законодательства в части регламентации профессионального обучения осужденных к лишению свободы.

Ключевые слова: образование, исправление, обучение, профессиональная деятельность, профессионально-техническое обучение, осужденные.

Shevchenko O. The state and prospects of professional education of the proceedings before fighting the wave

Summary. In the article the author reviews and analyzes the vocational and technical training of the sentenced to imprisonment as a factor of their correction and resocialization. The main aspects of this activity are analyzed. Proposals on improvement of the current criminal-executive legislation in the part concerning the regulation of professional training of sentenced persons to imprisonment are offered.

Key words: education, correction, training, professional activity, vocational training, convicts.

Осетрова Є. С.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

Грига М. А.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ

ЩОДО МЕТИ ТА УМОВ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

Анотація. У статті розкрито зміст мети затримання уповноваженою службовою особою. Авторами проаналізовано законодавчі акти, ряд рішень ЄСПЛ і правозастосовну практику та зроблено висновок про те, що мета затримання полягає в запобіганні вчиненню особою правопорушення чи запобіганні втечі особи після вчинення правопорушення, а також позбавленні волі задля з'ясування причетності особи до його вчинення та прийняття рішення про обрання запобіжного заходу. На підставі рішень ЄСПЛ виокремлено умови, за яких затримання вважається законним.

Ключові слова: затримання, уповноважена службова особа, мета затримання, умови затримання.

Постановка проблеми. Затримання особи є одним із найбільш жорстких видів кримінального процесуального примусу, яке обмежує право на свободу та на особисту недоторканність. Право на свободу та недоторканність є основоположним у державі. Кожен має право на захист цього права. Такий захист передбачає, що особа не може бути затримана, окрім вичерпних випадків, чітко встановлених КПК України. Держава наділяє уповноважених службових осіб правом діяти від імені держави, обмежуючи право на свободу та особисту недоторканність, у рамках і в порядку, визначених КПК України. У такий спосіб держава як цілісне та комплексне утворення забезпечує неухильне дотримання принципу публічного права, згідно з яким «органи державної влади зобов'язані діяти лише у спосіб, передбачений законом», а межі дискреційних повноважень органів влади мають бути чітко окреслені межами матеріального та процесуального закону [1, с. 40]. Однак, як показує порівняльний аналіз правозастосовної практики та норм КПК України, мета та умови затримання застосовуються уповноваженими службовими особами не завжди правильно, що відображається на якості досудового розслідування, а також спричиняє неправильне застосування норм ст. 208 КПК України, що може спричинити підстави для визнання доказів недопустимими.

Деякі дискусійні питання, які стосуються затримання уповноваженою службовою особою, ставали предметом дослідження Д.О. Савицького, О.В. Шульги, В.І. Фаринника, Д.В. Мірковця та інших учених. Однак відсутність єдиної правозастосовної

практики та неналежна регламентація порядку затримання свідчить про необхідність більш глибокого аналізу цього питання.

З огляду на це метою статті є встановлення мети та умов затримання уповноваженою службовою особою, а також визначення етапів, з яких складається затримання.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві України визначено порядок, мету та підстави обмежень, які може зазнавати особа у разі вчинення злочину, однак визначення поняття «затримання» відсутнє в КПК України. Звернемося до міжнародних документів, нормативно-правових актів і теоретичних напрацювань, які роз'яснюють його зміст.

Право на свободу та особисту недоторканність на міжнародному рівні закріплено в Загальній декларації прав людини та в Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Згідно зі ст. 9 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання [2]. У ч. 2 ст. 29 цієї ж Декларації зазначено, що під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати лише таких обмежень, які встановлені законом, і виключно з метою забезпечення належного визнання та поваги прав і свобод інших осіб, а також забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту в демократичному суспільстві [2]. Відповідно до ст. 5 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановлених законом [3]. У цьому аспекті Конвенція відсилає до норм національного законодавства та встановлює зобов'язання забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм законодавства, але вона також вимагає, щоб за будь-якого позбавлення свободи забезпечувалася мета ст. 5 Конвенції, зокрема захист осіб від свавілля.

Основна мета ст. 5 Конвенції полягає в запобіганні безпідставного чи необґрунтованого позбавлення волі (Рішення ЄСПЛ «Мак-Кей проти Сполученого Королівства» № 543/03 від 3 жовтня 2006 року § 30). Право на свободу та особисту недоторканність має першочергове значення в демократичному суспільстві (Рішення ЄСПЛ «Медведев та інші проти Франції» № 3394/03 від 29 березня 2010 року § 76; «Ладент проти Польщі» № 1036/03 від 18 червня 2008 року § 45).

Зазначене право знайшло своє закріплення у ст. 29 Конституції України, де визначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (частина друга); у разі нагальної потреби запобігти злочині чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом (частина третя); про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого (частина шоста). Крім того, у КПК України закріплено гарантію забезпечення права на свободу та особисту недоторканність (ст. 12 КПК України).

Щодо тлумачення терміна затримання, знаходимо його у Зводі принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі, затверженому Резолюцією 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 року, де зазначено, що «затримана особа» означає будь-яку особу, позбавлену особистої свободи не внаслідок засудження за вчинення правопорушення» [4]. Правила ООН, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, прийняті Резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 року, також містять детермінацію поняття «позбавлення свободи». Під зазначеним терміном мається на увазі будь-яка форма затримання чи тюремного ув'язнення будь-якої особи чи її поміщення в державну чи приватну виправну установу» [5].

У справах «Шторк проти Німеччини» та «Станев проти Болгарії» Європейський суд із прав людини вказує, що поняття позбавлення волі містить об'єктивний елемент (обмеження у просторі на значний проміжок часу) і суб'єктивний елемент (відсутність згоди цієї особи на таке обмеження) (Рішення ЄСПЛ «Шторк проти Німеччини» № 61603/00 від 16 червня 2005 року § 74; «Станев проти Болгарії» № 36760/06 від 17 січня 2012 року § 117). До відповідних об'єктивних факторів, які мають братись до уваги, належать такі: можливість залишити зону обмеження, рівень нагляду та контролю за переміщенням особи, ступінь ізоляції та наявність соціальних контактів (Рішення ЄСПЛ «Гуццарді проти Італії» № 7367/76 від 6 жовтня 1980 року § 95; «Н.М. проти Швейцарії» № 39187/98 від 26 травня 2002 року § 45; «Н.Л. проти Сполученого Королівства» № 45508/99 від 5 січня 2005 року § 91).

У Рішенні Конституційного Суду України від 26 червня 2003 року № 12-рп/2003 затримання визначено як тимчасовий запобіжний кримінально-процесуальний захід, застосування якого обмежує право на свободу й особисту недоторканність індивіда (абз. 5 п. 6 мотивувальної частини) [6].

У теорії кримінального процесу затримання визначають як тимчасовий запобіжний захід, який застосовується з підстав і в порядку, що передбачені КПК України, та входить до системи заходів забезпечення кримінального провадження [7, с. 86]. Згідно з іншим підходом затримання є самостійний захід кримінального провадження (захід кримінального процесуального примусу), що застосовується під час досудового розслідування кримінального провадження з метою запобігти кримінальному правопорушенню [8, с. 74]. Затримання також розглядається як фізичне захоплення особи та її доставлення до компетентного органу, посадової особи для подальшого прийняття рішення [9, с. 527]. Як бачимо, у теорії кримінального процесу є різні підходи щодо визначення цього поняття.

Для формування повного уявлення про мету затримання проаналізуємо його види. Аналіз КПК України дає можливість

виокремити такі види затримання: 1) затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (ст. ст. 187–191 КПК); 2) законне затримання (ст. 207 КПК); 3) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК); 4) затримання особи керівником дипломатичного представництва чи консульської установи України (ст. 522 КПК України); 5) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення за межами України (ст. 582 КПК). Відповідно до норм Закону України «Про боротьбу з тероризмом» здійснюється превентивне затримання в районі проведення антитерористичної операції осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години. Усі названі різновиди затримання розрізняються за суб'єктами їх здійснення, підставами та процесуальним порядком, однак саме поняття затримання не визначено в КПК України.

Щодо мети затримання, то в теорії кримінального процесу немає єдиного підходу щодо її визначення. М.М. Михеєнко, В.Т. Нор та В.П. Шибіко зазначили, що сутність затримання полягає в тому, що особа на короткий строк поміщується до спеціального приміщення (ізолятора тимчасового тримання, гауптвахти для військовослужбовців) й таким способом тимчасово позбавляється волі з метою з'ясування причетності її до кримінального правопорушення та вирішення питання про застосування до затриманого запобіжного заходу [10, с. 162]. На думку А.В. Ольшевського, затримання – це самостійний і превентивний захід процесуального примусу, що застосовується без судового рішення тільки у невідкладних випадках або за потреби забезпечення обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, за наявності до того підстав і мотивів щодо вчинення підозрюваним злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі [11, с. 7]. Є.В. Дояр та О.В. Шульга вважають, що мета затримання полягає у з'ясуванні причетності до вчинення злочину, вирішенні питання про застосування до нього запобіжного заходу у вигляді арешту [8, с. 74; 12, с. 265]. А.П. Лупинська переконана, що сутність затримання полягає в короткостроковому позбавленні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, свободи, що через свою нагальність не вимагає для його застосування судового рішення [13, с. 371]. Аналіз теоретичних напрацювань дає змогу дійти висновку, що метою затримання є запобігання вчиненню особою правопорушення чи запобігання втечі особи після вчинення правопорушення, а також позбавлення волі задля з'ясування причетності особи до його вчинення та прийняття рішення про обрання запобіжного заходу.

Порядок затримання у разі, якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню особою правопорушення чи запобігти втечі особи після вчинення правопорушення, регламентується ст. 208 КПК України. Воно здійснюється без ухвали слідчого судді, суду уповноваженою службовою особою. Ознаками такого затримання є короткочасний і невідкладний характер; особа, щодо якої застосовується затримання, не має жодного процесуального статусу у кримінальному провадженні, однак наявні підстави, передбачені ч. 1 ст. 208 КПК України; метою такого затримання є створення умов, спрямованих на з'ясування причетності до вчинення злочину; може бути здійснене до внесення відомостей про кримінальне провадження до Єдиного реєстру судових рішень; до особи надалі буде застосовуватись запобіжний захід у вигляді взяття під варту. Таке затримання може бути здійснене на початковому етапі досудового розслідування, якщо з моменту вчинення злочину й до моменту фактичного затримання минуло декілька годин [14, с. 194].

З аналізу рішень ЄСПЛ у справах «Швабе та М.Г. проти Німеччини» (№ 8577/08 від 1 грудня 2011 року), «Джезіус проти Литви» (від 31 липня 2000 року), «Ердагос проти Туреччини» (№ 27473/02 від 6 березня 2007 року), «Броуган та інші проти Сполученого Королівства» (№ 11209/84; № 11234/84; № 11266/84; № 11386/85 від 30 травня 1989 року), «Лабіта проти Італії» (№ 26772/95 від 6 квітня 2000 року), «О'Гара проти Сполученого Королівства» (№ 37555/97 від 16 жовтня 2001 року) можна виокремити умови, за яких затримання вважається законним:

- якщо воно здійснюється в межах кримінального провадження та за наявності підозри у вчиненні злочину;
- якщо воно здійснюється в порядку, встановленому законом;
- за наявності мети, яка полягає в допровадженні підозрюваного до суду.

Варто також зазначити, що затримання особи не означає, що орган досудового розслідування повинен мати досить доказів для повідомлення про підозру в момент затримання або під час перебування під вартою (Рішення ЄСПЛ «Ердаган проти Туреччини» № 27473/02 від 6 березня 2007 року; «Лабіта проти Італії» № 26772/95 від 6 квітня 2000 року).

Умова щодо законності затримання «в порядку, встановленому законом», вимагає наявності в національному законодавстві «справедливих і належних процедур» та адекватного правового захисту від свавільного позбавлення волі. У Рішенні зі справи «Штукатуров проти Росії» Європейський суд із прав людини вказав, що в контексті положень п. 1 ст. 5 Конвенції «в основі поняття «процедура, встановлена законом» лежить справедлива та належна процедура, а саме те, що рішення про вжиття будь-якого заходу, який позбавляє особу свободи, має прийматись і виконуватись повноважним суб'єктом і не бути свавільним». Тобто тримання під вартою не може вважатись «законним» у розумінні пп. 1 ст. 5 Конвенції, якщо національна процедура не забезпечує достатніх гарантій проти свавілля (Рішення ЄСПЛ «Штукатуров проти Росії» від 27 березня 2008 року № 44009/05).

В інших випадках, навіть за наявності доказів причетності особи до вчинення злочину та встановлення її місцеперебування, правові підстави для її затримання відсутні. Водночас здійснення посадовою особою правоохоронних органів неправомірного затримання неминуче заподіює істотну шкоду інтересам правосуддя, перешкоджає прийняттю законного й об'єктивного рішення з кримінального провадження. Ба більше, подібне протиправне діяння дискредитує конституційну ідею побудови правової держави [15, с. 247]. Така ж позиція відображена також у Рішенні ЄСПЛ «Ель-Масрі проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (№ 39630/09 від 13 грудня 2012 року § 233), згідно з яким необґрунтоване затримання особи суперечить фундаментальним гарантіям, передбаченим у ст. 5 Конвенції. Неправильне застосування норм ст. 208 КПК України є підставою для визнання затримання незаконним відповідно до ст. 206 КПК України. Зазначене підтверджується аналізом правозастосовної практики [16–18]. Аналіз правозастосовної практики свідчить, що після затримання особи можливі такі ситуації:

- розпочато кримінальне провадження, затримана особа залишається під вартою;
- розпочато кримінальне провадження, а затриманого звільнено з вимогою прийти на судові засідання для вирішення питання про обрання запобіжного заходу;
- розпочато кримінальне провадження, затриманий перебуває під вартою, у задоволенні скарги на незаконне затримання в порядку ст. 206 КПК України відмовлено;

– розпочато кримінальне провадження, затриманий звільнений із-під варти, скаргу на незаконне затримання в порядку ст. 206 КПК України задоволено;

– розпочато кримінальне провадження, затриманий перебуває під вартою, скаргу на незаконне затримання в порядку ст. 206 КПК України задоволено, однак обрано запобіжний захід.

У разі потреби затримання особи за відсутності підстав, передбачених ч. 1 ст. 208 КПК України, слідчий, прокурор повинні отримати дозвіл слідчого судді на затримання з метою приводу такої особи в порядку, визначеному § 1 гл. 18 КПК України. При цьому особа повинна перебувати у процесуальному статусі підозрюваного та повинні бути наявні ризики, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України.

Аналіз § 1 гл. 18 КПК України свідчить, що затримання уповноваженою службовою особою складається із двох етапів: фактичного затримання та прийняття процесуального рішення за результатами затримання. Під фактичним затриманням розуміється момент, коли особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи у приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою, й доставлення особи до органу досудового розслідування. Під час цього етапу затриманий позбавляється свободи пересування, можливості спілкування з іншими людьми, можливості розпоряджатись майном, обмежується його фізична та моральна недоторканність, спричиняються інші численні незручності, пов'язані з побутом, проживанням, медичним обслуговуванням. Примус, що застосовується до особи, зумовлюється необхідністю нагального запобігання злочині чи його припинення з метою захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження. При цьому, зважаючи на характер і ступінь примусового впливу, який зазнає особа під час її затримання, допустимість застосування затримання уповноваженою службовою особою визначається тільки тими злочинами, за вчинення яких передбачене покарання у вигляді позбавлення волі. Відповідно, метою затримання буде запобігання спробам вчинення особою вищезазначених дій, якщо фактичні дані, що є в розпорядженні уповноваженої службової особи на момент прийняття рішення про затримання, свідчать про можливість їх вчинення.

Прийняття процесуального рішення за результатами затримання передбачає діяльність слідчого чи прокурора від моменту доставлення особи в орган досудового розслідування до прийняття процесуального рішення зі справи (звільнення особи чи обрання щодо неї запобіжного заходу). Цей етап передбачає таке: встановлення підстав, умов і мотивів затримання; встановлення наявності правового імунітету від затримання; процесуальне оформлення затримання; обшук затриманої особи; повідомлення затриманому підстав затримання та у вчиненні якого злочину він підозрюється, роз'яснення прав і забезпечення можливості їх реалізації; повідомлення про затримання (прокурора; близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи; орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги, та інших); вжиття заходів для забезпечення збереження майна затриманого, зокрема тимчасово вилученого під час затримання; поміщення та утримання затриманого в ізоляторі тимчасового тримання; здійснення процесуального контролю за законністю та обґрунтованістю затримання; звернення до суду з клопотанням про обрання стосовно затриманого запобіжного заходу або звільнення затриманого [19, с. 74].

Висновки. Отже, метою затримання є запобігання вчиненню особою правопорушення чи запобігання втечі особи після вчинення правопорушення, а також позбавлення волі задля

з'ясування причетності особи до його вчинення та прийняття рішення про обрання запобіжного заходу.

До умов, за яких затримання вважається законним, належать такі:

- якщо воно здійснюється в межах кримінального провадження та за наявності підозри у вчиненні злочину;
- якщо воно здійснюється в порядку, встановленому законом;
- за наявності мети, яка полягає в допровадженні підозрюваного до суду.

Затримання уповноваженою службовою особою складається з двох етапів: фактичного затримання та прийняття процесуального рішення за результатами затримання.

Література:

1. Короткевич М.Э., Пушкар П.В. Зміст обов'язку суду забезпечити дотримання права на свободу та особисту недоторканність у світі Європейського суду з прав людини. Вісник Верховного Суду України. 2015. № 7 (179). С. 40–48.
2. Загальна декларація прав людини ООН. Декларація. Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Конвенція. Міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/tu/995_004.
4. Резолюція 43/173 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1988 р. «Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню або ув'язненню в будь-якій формі». 1988. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_206.
5. Резолюція 45/113 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1990 р. ООН. Резолюція. Міжнародний документ. 1990. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_204.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. ч. 1, 3 ст. 80 Конституції України, ч. 1 ст. 26, ч. 1–3 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» та за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України про офіційне тлумачення положення ч. 3 ст. 80 Конституції України стосовно затримання народного депутата України (справа про гарантії депутатської недоторканності). Конституційний Суд; Рішення від 26 червня 2003 р. № 12-рп/2003. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-03>.
7. Фаринник В.І. Затримання особи: проблеми кримінальної процесуальної регламентації та шляхи їх вирішення. Вісник кримінального судочинства. № 2. 2015. С. 85–94.
8. Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2016. 256 с.
9. Солдатський В.В. «Фактичне затримання» як засіб обчислення моменту затримання у кримінальному процесі. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 64. С. 524–531.
10. Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України. Київ, 1999. 534 с.
11. Ольшевский А.В. Задержание подозреваемого как мера уголовно-процессуального принуждения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 – «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Москва, 2006. 25 с.
12. Дояр С.В. Поняття та види затримання у кримінальному провадженні України, проблеми та перспективи. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 3–2. Т. 3. С. 264–267.
13. Лупинская П.С. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник. 2-е изд. Москва, 2009. 1072 с.

14. Фаринник В.І, Мірковець Д.М. Затримання особи в новому Кримінальному процесуальному кодексі України: окремі питання відповідності міжнародним стандартам і практиці Європейського суду з прав людини. Підприємство, господарство і право. 2017. № 6. С. 192–196.
15. Фаринник В.І. Теоретичні, правові та праксеологічні проблеми застосування заходів забезпечення кримінального провадження в кримінальному процесі України: дис. ... докт. наук: спец. 12.00.09 – «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 2018. 565 с.
16. Ухвала Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області 16 травня 2018 р. Прилуки. Провадження № 1-кк/742/541/18. Спр. № 742/1511/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74050272>.
17. Ухвала Бериславського районного суду Херсонської області. 25 квітня 2018 р. м. Берислав. Спр. №647/982/18. Провадження № 1-кк/647/186/2018. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73619750>.
18. Ухвала Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області 25 квітня 2018 р. Павлоград. Спр. № 185/2722/18. Провадження № 1-кк/185/704/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. 2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73639863>.
19. Савицький Д.О., Шульга О.В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: монографія. Київ, 2017.

Осетрова Е. С., Грига М. А. О целях и условиях задержания уполномоченным служебным лицом

Аннотация. В статье раскрыто содержание цели задержания уполномоченным должностным лицом. Авторами проанализированы законодательные акты, ряд решений ЕСПЧ, а также правоприменительная практика и сделан вывод о том, что цель задержания заключается в предотвращении совершения лицом правонарушения или предотвращении побега лица после совершения правонарушения, а также лишения свободы для выяснения причастности лица к его совершению и принятия решения об избрании меры пресечения. Для формирования полного представления о цели задержания проанализированы его виды. На основании решений ЕСПЧ выделены условия, при которых задержание считается законным.

Ключевые слова: задержание, уполномоченное должностное лицо, цель задержания, условия задержания.

Osetrova E., Griga M. The aim and conditions of detention of a person by an authorized service person

Summary. The article describes the content of the purpose of detention by an authorized official. The state grants authorized officials the right to act on behalf of the state, restricting the right to liberty and personal integrity, within the framework and in the manner prescribed by the CPC of Ukraine. The author analyzes legislative acts, a number of decisions of the European Court of Human Rights and law enforcement practice and concluded that the purpose of detention is to prevent a person from committing an offense or prevent a person from fleeing an offense, as well as deprivation of liberty, in order to ascertain the involvement of a person prior to his commission and acceptance decision to choose a preventive measure. To form a complete picture of the purpose of the detention, his views are analyzed. Based on the decisions of the European Court of Human Rights, the conditions under which detention is considered lawful.

Key words: detention, authorized official, purpose of detention, conditions of detention.

*Приходько В. О.,**викладач кафедри криміналістики та судової експертології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ МВС УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню правових підстав використання криміналістичних обліків МВС України. Досліджено та проаналізовано чинні нормативно-правові акти, що регламентують їх функціонування. Висвітлено сучасний стан правового регулювання криміналістичних обліків.

Ключові слова: криміналістичні обліки, правові підстави, правове регулювання, МВС України.

Постановка проблеми. Питання щодо нормативно-правового забезпечення використання криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень є дуже важливим, оскільки має здійснюватися на законних підставах і в суворій відповідності до загальних засад кримінального провадження. Водночас досконале правове забезпечення функціонування криміналістичних обліків стає запорукою дотримання основних принципів інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів, а саме: законності, ефективності, захищеності інформації, безперервності та своєчасності забезпечення інформацією.

Актуальність теми дослідження зумовлена реформуванням системи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) та оновленням нормативно-правової бази. Насамперед, ідеться про утворення нового профільного відомства – Національної поліції (далі – НП) України, підрозділам якої, зокрема Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки (далі – ДІАП), належить компетенція щодо адміністрування та забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем. Водночас не варто забувати й про Експертну службу та Департамент інформатизації МВС України, що є відокремленими від структури НП України, але до їхніх основних завдань також належать забезпечення функціонування інформаційно-пошукових систем, обробка персональних даних у межах повноважень, визначених законом, забезпечення режиму доступу до інформації тощо.

Нормативно-правове забезпечення діяльності новостворених підрозділів оновилося, а відповідні законодавчі нововведення відобразилися безпосередньо на правовому регулюванні криміналістичних обліків, що ними ведуться.

Дослідження та висвітлення на науковому рівні сучасного нормативно-правового забезпечення функціонування криміналістичних обліків є дуже важливим аспектом як для теоретичної частини вчення про інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів, так і для практики їх використання у розслідуванні злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі науковці, як В.В. Бірюков, А.Е. Волкова, Е.А. Разумов та деякі інші, на монографічному рівні досліджували правові засади створення та функціонування криміналістичних обліків. Розглядаючи правові засади створення та функціонування криміналістичних обліків, одні дослідники наводять перелік законів і відомчих

нормативних актів, наголошують на потребі у відомчому нормативному акті, в якому б відбивалися загальні вимоги до створення та функціонування інформаційних систем у правоохоронних органах [1, с. 539–553]. Іншими – вносилися пропозиції щодо внесення змін до певних норм КПК України [2, с. 69–73].

Метою та завданнями статті є дослідження та аналіз чинних нормативно-правових актів із визначенням правових підстав створення та функціонування криміналістичних обліків.

Вклад основного матеріалу дослідження. Правовим підґрунтям створення й функціонування криміналістичних обліків МВС України є закони України, постанови Кабінету Міністрів України, а також відомчі (міжвідомчі) накази й інструкції.

Оскільки криміналістичні обліки являють собою інформаційно-пошукові системи, то на них поширюється дія законів України «Про інформацію», «Про Національну програму інформатизації», «Про захист персональних даних».

Наприклад, у статті 3 Закону України «Про інформацію» серед основних напрямів державної інформаційної політики наводяться такі: «... забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення інформаційних систем і мереж інформації; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору» [3].

З метою задоволення цих потреб органи державної влади створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази та банки даних.

У статті 5 Закону України «Про Національну програму інформатизації» (далі – Програма) зазначається, що «головною метою Національної програми інформатизації є створення необхідних умов для забезпечення громадян і суспільства своєчасною, достовірною та повною інформацією шляхом широкого використання інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки держави». Одним з основних завдань Програми є «... створення загальнодержавних систем інформаційно-аналітичної підтримки діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування» [4].

Зокрема, на виконання поставленого Програмою завдання було створено у 2017 році інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ПНП) та автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення (далі – АІС ОП), що є складниками єдиної інформаційної системи МВС.

У зв'язку з тим, що в криміналістичних інформаційно-пошукових системах МВС України обробляються персональні дані фізичних осіб, то функціонування криміналістичних обліків регулюється нормами Закону України «Про захист персональних даних». Відповідними абзацами статті 2 Закону визначено поняття персональних даних та обробки персональних даних. Наприклад,

персональними даними визнаються «... відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована». Під обробкою персональних даних розуміють «... будь-яку дію або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання та поширення (розповсюдження, реалізація, передача), знеособлення, знищення персональних даних, зокрема, з використанням інформаційних (автоматизованих) систем» [5]. Дія Закону поширюється на діяльність з обробки персональних даних, що здійснюється із застосуванням як автоматизованих засобів, так і неавтоматизованих засобів, які містяться в картотеці чи призначені для внесення в картотеку.

Загальні положення захисту інформації у сфері обробки відомостей в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах регулюються Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [6].

Також про необхідність створення та функціонування численних криміналістичних інформаційних систем (баз даних) у правоохоронних органах зазначається у відповідних законах про певні органи. Стосовно Національної поліції України, то правове регулювання її діяльності у сфері функціонування криміналістичних обліків є викладеним нижче.

Законом України «Про Національну поліцію» визначено повноваження поліції у сфері інформаційно-аналітичного забезпечення досудового розслідування кримінальних правопорушень шляхом здійснення інформаційно-аналітичної діяльності. Наприклад, у статті 25 ідеться про право:

- формувати бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України;
- користуватися базами (банкми) даних Міністерства внутрішніх справ України та інших органів державної влади;
- здійснювати інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу;
- здійснювати інформаційну взаємодію з іншими органами державної влади України, органами правопорядку іноземних держав і міжнародними організаціями [7]. Вказаною нормою чітко визначаються напрями інформаційно-аналітичної діяльності підрозділів ДІАП НП.

Статтею 26 наведеного вище Закону визначено перелік баз даних, які формуються поліцією з метою здійснення своїх повноважень. До їхнього числа належать упорядковані та систематизовані інформаційні дані про: 1) осіб, щодо яких поліцейські здійснюють профілактичну роботу; 2) кримінальні та адміністративні правопорушення, осіб, які їх учинили, рух кримінальних проваджень; 3) обвинувачених, обвинувальний акт щодо яких направлено до суду; 4) розшук підозрюваних, обвинувачених (підсудних) осіб, які ухиляються від відбування покарання або вироку суду; 5) розшук осіб, зниклих безвісти; 6) установлення особи невідомих трупів і людей, які не можуть надати про себе будь-яку інформацію у зв'язку з хворобою або неповнолітнім віком; 7) зареєстрованих в органах внутрішніх справ кримінальних або адміністративних правопорушень, події, які загрожують особистій чи публічній безпеці, надзвичайні ситуації; 8) осіб, затриманих за підозрою у вчиненні правопорушень (адміністративне затримання, затримання згідно з дорученнями органів правопорядку, затримання осіб органами досудового розслідування, адміністративний арешт, домашній арешт); 9) осіб, які скоїли адміністративні правопорушення, провадження у справах за якими здійснюється поліцією; 9) зареєстровані кримінальні та адміністративні корупційні

правопорушення, осіб, які їх учинили, та результати розгляду цих правопорушень у судах; 10) іноземців та осіб без громадянства, затриманих поліцією за порушення визначених правил перебування в Україні; 11) викрадені номерні речі, цінності та інше майно, які мають характерні ознаки для ідентифікації, або речі, пов'язані з учиненням правопорушень, відповідно до заяв громадян; 12) викрадені (втрачені) документи за зверненням громадян; 13) знайдені, вилучені предмети та речі, зокрема заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки, які мають індивідуальні (заводські) номери; 14) викрадені транспортні засоби, які розшуковуються у зв'язку з безвісним зникненням особи, виявлені безгосподарні транспортні засоби, а також викрадені, втрачені номерні знаки; 15) видані дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху та дозволу на рух окремих категорій транспортних засобів; 16) зброю, що перебуває у володінні й користуванні фізичних та юридичних осіб, яким надано дозвіл на придбання, зберігання, носіння, перевезення зброї; 17) викрадену, втрачену, вилучену, знайдену зброю, а також добровільно здану зброю із числа тієї, що незаконно зберігалася; 18) бази даних, що формуються в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності відповідно до Закону [7]. Необхідно зазначити про той факт, що більшість криміналістичних обліків НП, адміністрування якими здійснюють підрозділи ДІАП, є вперше законодавчо регламентованою за історію свого існування.

Безсумнівно, що закріплення на законодавчому рівні здійснення поліцією інформаційно-аналітичної діяльності, її повноважень у цій сфері, переліку баз даних (криміналістичних обліків), а також відповідальності за протиправне використання інформаційних ресурсів є позитивним нововведенням у правовому регулюванні зазначеної сфери, порівняно з попереднім станом нормативно-правового забезпечення.

Окрім того, тією ж статтею передбачено збирання, накопичення мультимедійної інформації (фото, відео-, звукозапис) та біометричних даних (дактилокартки, зразки ДНК). Також Законом визначено деякі права та обов'язки поліції щодо використання інформаційних ресурсів, а також відповідальність за їх протиправне використання.

Не варто забувати й про такий вид службової діяльності органів НП України, як оперативно-розшукова, що також потребує інформаційного супроводу. Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено право органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, створювати та застосовувати автоматизовані інформаційні системи. А у статті 9 ідеться про гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, де визначено обов'язок підрозділів, що використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативно-розшуковій діяльності, забезпечувати можливість надавати дані про особу на запит органів досудового розслідування, прокуратури чи суду [8].

Отже, можна стверджувати, що на рівні законів розглядаються питання про функціонування певної галузі чи відомства із зазначенням їхнього права чи обов'язку щодо створення та функціонування інформаційних систем із метою забезпечення виконання своїх завдань. Правоохоронним органам надається право створювати криміналістичні бази (банки) даних, що сприяють у розслідуванні злочинів та у здійсненні оперативно-розшукової діяльності.

Нормативні акти нижчого рівня – накази, положення й інструкції – видаються для організації та регулювання облікової-реєстраційної діяльності. Саме вони детально регламентують функціонування певного виду обліку. Серед таких норматив-

но-правових актів є такі, що 1) регулюють діяльність певного підрозділу чи служби; 2) регулюють певний вид обліку. Розглянемо їх більш детально стосовно підрозділів ДІАП та Експертної служби МВС як основних суб'єктів адміністрування та формування криміналістичних обліків.

Положенням про Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України визначено загальні положення діяльності ДІАП, серед яких зазначається формування баз (банків) даних. Також у розділі 1 Положення до завдань ДІАП заохочено формування, координацію та супроводження інформаційних підсистем інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». Далі, у розділі 2 Положення закріплено, що ДІАП має забезпечувати запровадження в системі поліції криміналістичних обліків різного призначення, а саме: оперативно-розшукових, персонально-довідкових, дактилоскопічних, статистичних та інших [9]. У ньому перелічуються бази (банки) даних, що входять до єдиної інформаційної системи МВС України через ІТС ІПНП.

Положенням про Експертну службу МВС України також визначаються її завдання. У сфері обліково-реєстраційної діяльності Служба має забезпечувати функціонування обліку зняряд кримінальних правопорушень та інших об'єктів, функціонування інформаційно-пошукових систем [10].

До підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють певні види криміналістичних обліків, належать такі: Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»; Положення про автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення єдиної інформаційної системи МВС; Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»; Порядок доступу до відомостей персонально-довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України; Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України; Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку Експертної служби МВС України; Інструкція про порядок формування та використання автоматизованого обліку генетичних ознак людини та деякі інші [11–16]. У них детально наведено завдання обліків, форми та способи відображення інформації в облікових одиницях, їхню структуру та систему, а також порядок надання доступу до інформаційних масивів.

Наприклад, в ІП «Гарпун» ІТС ІПНП обліку підлягають відомості про розшук транспортних засобів, які стали засобом, предметом кримінального або адміністративного правопорушення або місцезнаходження яких встановлюється під час здійснення оперативно-розшукової діяльності. У підсистемі міститься докладна інформація про ТЗ, подію правопорушення та ініціатора розшуку. Наявність такої інформації на обліку забезпечує її достовірність, належність до конкретного провадження та можливість здійснювати перевірки.

Безперечно, що наявність інструкцій із регулювання порядку формування певних видів криміналістичних обліків забезпечує досконале правове регулювання кожної ланки облікової діяльності. Аналогічну думку висловив В.В. Бірюков у своїй монографії: «Саме детальна регламентація створення та функціонування певного виду обліку створює умови достовірності, відносності, можливості перевіряти інформацію, яка вміщується до певної інформаційної системи» [1, с. 548–549].

Що стосується дослідження нормативно-правового забезпечення інформаційно-аналітичної та інформаційно-пошукової діяльності інших органів МВС України, то воно в нашій статті обмежується основними актами, в яких надається право відповідним органам формувати криміналістичні інформаційні системи. Підрозділами Державної прикордонної служби МВС України, Державної міграційної служби України, а також Територіального сервісного центру МВС теж створюються інформаційні системи, але вони не є основними суб'єктами здійснення такої діяльності, а їхні системи можуть бути використані та сприяти у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Наприклад, до прав Державної прикордонної служби МВС України заохочено повноваження створювати та використовувати в інтересах оперативно-розшукової діяльності, участі в боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції інформаційні системи, зокрема банки даних щодо осіб, які перетнули державний кордон України; осіб, які вчинили правопорушення, протидію яким заохочено до компетенції Служби; осіб, яким відповідно до законодавства заборонений в'їзд в Україну або тимчасово є обмеженням право виїзду з України; недійсних, викрадених і втрачених документів на право виїзду за кордон та в інших передбачених законами випадках [17].

З метою запобігання та протидії нелегальній міграції, іншим порушенням міграційного законодавства завданням Державної міграційної служби (далі – ДМС) України відповідним Положенням закріплюється забезпечення створення, удосконалення, розвитку, супроводження та підтримка функціонування єдиної інформаційно-аналітичної системи управління міграційними процесами та інших інформаційних ресурсів, необхідних для виконання покладених на ДМС завдань [18].

Постановою Кабінету Міністрів України затверджено положення про територіальний сервісний центр МВС [19], до функцій якого заохочено формування Єдиного державного реєстру МВС, що дає змогу отримати вичерпні дані під час розслідування злочинів про транспортний засіб і його власника; оголошення його у розшук, визнання речовим доказом чи зняряддям злочину; кількість власників; заміну кольору; наявність ДТП.

Висновки. Детальний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення функціонування криміналістичних обліків (баз даних) дає підстави для таких висновків. Сформована правова база, що регламентує обліково-реєстраційну діяльність, є досить великою та дає можливість державним органам системи МВС створювати та використовувати криміналістичні інформаційні системи в діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

Нормативно-правові акти, що регламентують інформаційну діяльність, умовно можна поділити на три групи залежно від юридичної сили. Наприклад, до першої групи належать закони, постанови Кабінету Міністрів та укази Президента. У них ідеться про необхідність і доцільність ведення в певному відомстві облікової діяльності. Відомчі накази й інструкції, що регламентують діяльність певної служби та визначають види криміналістичних обліків, які формуються та функціонують у їхній структурі, належать до другої групи. До третьої групи належать накази й інструкції, в яких закріплено створення та функціонування певних криміналістичних обліків. Саме детальна регламентація функціонування певного виду обліку позитивно відображається на ефективності їх використання в процесі розслідування злочинів.

Водночас певна низка проблем, пов'язаних із правовим регулюванням функціонування криміналістичних обліків, залишаєть-

ся невіршеною. Детально регламентуючі функціонування криміналістичних обліків інструкції хоча й існують, але їхня кількість є замалою, порівняно з чисельністю створених обліків інформаційних та експертних підрозділів. Таке становище є негативним і потребує додаткової уваги з боку законодавця в частині внесення відповідних змін до деяких нормативно-правових актів, що регламентують функціонування криміналістичних обліків.

Окрім того, інструкції щодо адміністрування зазначених обліків, які ведуться експертними підрозділами, є застарілими у зв'язку з їх прийняттям задовго до реформування системи МВС. Сьогодні створена Експертна служба МВС України, яка відокремлена від Національної поліції, її діяльність регламентується новим Положенням. Безсумнівно, що оновлення потребують й інші нормативно-правові акти стосовно обліково-реєстраційної діяльності, яку здійснюють експертні підрозділи.

Література:

1. Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: монографія. Луганськ: РВС ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 664 с.
2. Волкова А.Э., Разумов Э.А. Информационно-справочные криминалистические учеты: теория, организация, использование. Сумы: ИПП «Мрія», 2013. 344 с.
3. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 14.05.2018).
4. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 1 серпня 2016 р. № 7498-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр> (дата звернення: 14.05.2018).
5. Про захист персональних даних: Закон України від 30 січня 2018 р. № 2297-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 14.05.2018).
6. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 5 липня 1994 р. № 8094-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр> (дата звернення: 15.05.2018).
7. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.05.2018).
8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-ХІІ. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 15.05.2018).
9. Положення про Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України: наказ НПУ №1060 від 11 жовтня 2017 р. 12 с.
10. Положення про Експертну службу МВС України: наказ МВС України від 3 листопада 2015 р. № 1343. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15> (дата звернення: 16.05.2018).
11. Положення про автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення єдиної інформаційної системи МВС: наказ МВС України від 20 жовтня 2017 р. № 870. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1433-17> (дата звернення: 16.05.2018).
12. Положення про територіальний сервісний центр МВС: наказ МВС України від 29 грудня 2015р. № 1646. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-16> (дата звернення: 16.05.2018).
13. Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 3 серпня 2017 р. № 676. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17> (дата звернення: 16.05.2018).
14. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: наказ МВС України від 10 вересня 2009 р. № 390. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 17.05.2018).
15. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України № 497 від 13 червня 2018 р. 11 с.
16. Інструкція про порядок формування та використання автоматизованого обліку генетичних ознак людини: наказ ДНДЕКЦ МВС України № 19/50-227н від 19 вересня 2013 р. 7 с.
17. Про Державну прикордонну службу України: закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення: 17.05.2018).
18. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 360. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/360-2014> (дата звернення: 18.05.2018).
19. Про організацію доступу до відомостей персонально довідкового обліку єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 29 листопада 2016 р. № 1256. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-17> (дата звернення: 18.05.2018).

Приходько В. О. Нормативно-правове забезпечення використання криміналістичних учетов МВД України

Анотація. Стаття посвячена изучению правовых оснований использования криминалистических учетов МВД Украины. Исследованы и проанализированы действующие нормативно-правовые акты, регламентирующие их функционирование. Освещено современное состояние правового регулирования криминалистических учетов.

Ключевые слова: криминалистические учеты, правовые основания, правовое регулирование, МВД Украины.

Prykhodko V. The normative and legal provision of criminalistics databases of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Summary. The article is devoted to the analysis of criminalistics database's legal causes. The current normative and legal acts are researched and analyzed. The present state of database's legal regulation is elucidated.

Key words: criminalistics databases, legal causes, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

Барвенко В. К.,
суддя

Комінтернівського районного суду Одеської області

ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКІВ І ПІДОЗРЮВАНИХ ОСІБ ЗІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД

Анотація. Стаття присвячена аналізу наукових підходів щодо визначення поняття «допит свідків і підозрюваних» стосовно осіб, які скоїли злочини проти довкілля. Розглянуто проблеми формування криміналістичної теорії дослідження особливостей допиту вказаної категорії осіб під час розслідування екологічних злочинів. Підкреслено практичне значення вказаної характеристики в організації розслідування злочинів проти довкілля, у побудові методичних рекомендацій із досудового розслідування цієї групи кримінальних правопорушень.

Ключові слова: злочини проти довкілля, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична методика та тактика, допит свідків і підозрюваних осіб.

Постановка проблеми. Найбільш поширеним та ефективним засобом отримання доказової інформації під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема злочинів проти довкілля, вважають допит. На думку М.В. Салтевського 80–90 % робочого часу слідчого витрачається на процедуру підготовки, проведення та фіксації результатів допиту. Як вважає О.В. Одерій, оскільки не всі слідчі можуть досягати мети допиту, є потреба постійного оновлення та вдосконалення тактичного арсеналу слідчих, потреба в наявності поглиблених знань про тактику злочинної діяльності, в істотному підвищенні рівня тактико-криміналістичної готовності слідчих та інших працівників правоохоронних органів [1–6, с. 38].

Мета статті полягає в аналізі наукових підходів щодо визначення поняття «допит свідків і підозрюваних» стосовно осіб, які скоїли злочини проти довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наукових джерелах із питань кримінального процесу допит визначається як передбачена кримінальним процесуальним законом дія, яка полягає в одержанні слідчим, прокурором від свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, експерта показань про обставини, що мають значення для кримінального провадження. У ст. ст. 224–226, 232, 351–354, 356 КПК України визначено порядок проведення допиту та фіксації його результатів. Окремі положення кримінальних процесуальних норм викликають дискусії серед науковців. Наприклад, серед нових норм ми не знаходимо чіткого розмежування у процедурних питаннях залежно від процесуального статусу допитуваного та предмета допиту; запровадження невластивих для фіксації допиту науково-технічних засобів (фотозйомки); заміна поняття «очна ставка» іншим поняттям – «одночасний допит двох і більше осіб».

Питання правового регулювання процесуального порядку допиту та відповідних рекомендацій щодо тактики допиту є багатограними та стосуються багатьох наукових дисци-

плін. Багато вчених-криміналістів і процесуалістів розглядали різні аспекти проблематики організації та проведення допитів. Зокрема, такі як О.Я. Баєв, Р.С. Белкін, О.М. Васильєв, В.Г. Гончаренко, В.Г. Лукашевич, О.Б. Соловійов, М.В. Салтевський. Здійснення допитів у процесі розслідування злочинів проти довкілля розглядали О.В. Одерій, С.О. Книженко, Л.А. Іванова, В.А. Попов, Ю.М. Туровець, Л.Л. Стасюк, О.О. Яковлева, А.І. Виноградова. Але значна кількість питань залишається поза увагою криміналістів-науковців і потребує вирішення.

Кримінальний процесуальний закон зараховує до обставин, що підлягають з'ясуванню в процесі допиту під час розслідування злочинів проти довкілля, такі: а) факт вчинення злочину; б) причини та обставини, які цьому сприяли; в) особи, які відповідали за дотримання екологічних норм і правил, і ступінь вини цих осіб; г) можливість відвернення (попередження) настання шкідливих наслідків від вчиненого кримінального правопорушення. Результативність допиту залежить від багатьох фактів: а) рівень поінформованості слідчого щодо обставин факту, який встановлюється; б) гострота конфлікту, який виникає між слідчим й особою, що допитується, та причини цього конфлікту; в) умови, за яких буде відбуватись спілкування слідчого з конфліктуючою особою, та обстановка допиту, атмосфера; г) вміння слідчого правильно застосовувати тактичні прийоми допиту.

Найчастіше слідчому доводиться допитувати свідків. О.В. Одерій запропонував такий розподіл свідків на групи [6, с. 45–46]:

1. Свідки зовнішнього вияву злочину.

1.1. Свідки-очевидці злочинної події, які повідомляють про факт виявлення злочину проти довкілля. Такими заявниками можуть бути як посадові особи, так і звичайні громадяни.

1.2. Свідки-очевидці злочинної події та її наслідків: а) свідки-очевидці, що дають показання не лише про злочинну подію, але й про характер негативних наслідків, що настали; б) свідки-очевидці поширення забруднення й настання наслідків. Такі свідки не працюють на підприємстві, яке виступило джерелом забруднення. Це, як правило, особи, які проживають або випадково опинилися неподалік забрудненої території або джерела забруднення; представники господарств, яким нанесено шкоду (лісники, фермери, агрономи); особи, які усунули наслідки забруднення; лікарі медичних установ.

Такі категорії свідків, як правило, дають повні та правдиві показання, їх доцільно допитувати першими (за місцем їхньої роботи або проживання). Допит таких осіб проходить у безконфліктній ситуації, стадія вільної розповіді переважає над стадією запитань і відповідей.

2. Свідки дій конкретних осіб і технічних процесів або експериментів, які стали причиною екологічної шкоди.

2.1. Свідки, які не мають стосунку до кримінального правопорушення або навіть не оцінювали дії певної особи як кримінально карані.

2.2. Свідки – службові особи та працівники підприємств (установ, організацій): а) виробничо-технічний персонал підприємств, науково-дослідних інститутів. Наприклад, особи, що були присутні під час віддання злочинного розпорядження; особи, які володіють інформацією про факти та причини поломки обладнання, споруд (очисних); б) особи, які обслуговують механізми, технологічні лінії, очисні споруди, про стан, в якому було обладнання, чи відповідає воно екологічним вимогам, чи мали місце раніше збої в роботі обладнання та за яких обставин відбувся скид (викид) шкідливих речовин; в) свідки з числа адміністрації підприємства-забруднювача, у яких з'ясовують таке: порядок організації робочого процесу, відповідність робочого процесу нормативним вимогам, хто розпорядився виконати роботу з порушенням екологічних вимог, чи існує причинно-наслідковий зв'язок між порушенням екологічних правил і шкідливими наслідками.

Визначаючи доцільність допиту у ролі свідків представників керівництва підприємства, установи, організації, а також осіб, які обслуговують механізми, агрегати, обладнання, споруди, необхідно брати до уваги такі обставини: такі особи мають зацікавленість у повідомленні неправдивих показань. Ці свідки в процесі подальшого кримінального провадження можуть отримати статус підозрюваних, і в такому разі показання таких свідків відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України визнають як недопустимі докази [1–3].

3. Працівник правоохоронних органів (інспектори екологічної інспекції, працівники органів Міністерства екології та природних ресурсів України, Державного агентства лісових ресурсів, Державного агентства водних ресурсів). У процесі допиту таких осіб можливе отримання такої інформації: про виявлені ними порушення екологічного законодавства; причини й умови, що сприяли вчиненню екологічного кримінального правопорушення; особи, від яких отримана інформація про злочин; обставини вчинення екологічного кримінального правопорушення; які особи винні або причетні до вчинення злочину; спосіб вчинення злочину та його наслідки.

4. Окрему групу становлять особи, яких залучали до проведення слідчих (розшукових) дій як понятих, технічних помічників, допоміжного персоналу, які потім були допитані як свідки. Метою допиту таких свідків є перевірка об'єктивності відомостей із протоколу окремої слідчої (розшукової) дії, уточнення деталей проведення такої дії.

5. Якщо необхідно, як свідки можуть бути допитані особи, що брали участь в службовому розслідуванні, спеціалісти.

6. Особи, які можуть охарактеризувати особу правопорушника, спосіб його життя, зв'язки, поведінку на роботі, у громадських місцях, вдома, у близькому оточенні, джерела його доходів (батьки, члени родини, друзі, співробітники, однокурсники, однокласники).

Наведена класифікація може бути доповнена. Оскільки злочини проти довкілля мають певну специфіку, слідчий повинен підготуватись до допиту свідків, взяти до уваги особливості обсягу спеціальних знань, якими вони володіють.

Слідчому вважаємо за потрібне рекомендувати на етапі підготовки до допиту такий алгоритм дій: а) засвоєння спеці-

альної термінології з екології, природоохоронного законодавства, земельного, лісового, водного законодавства; б) ознайомлення з особливостями роботи підприємства, яке виступило як джерело забруднення (графік роботи структурних підрозділів; речовини, які викидаються; частота аварійних або надзвичайних екологічних ситуацій); в) вивчення змісту нормативних документів, що регламентують діяльність, яка перевіряється, а також права та обов'язки допитуваних осіб; г) визначення кола обставин, з яких потрібно одержати показання свідків; г) визначення кола осіб, які підлягають допиту, та черговості їх виклику; д) одержання інформації про освіту свідків, їхню кваліфікацію, досвід їхньої роботи за спеціальністю, посаду, рівень знань екологічних правил, службову залежність від керівників підприємства; е) складення переліку питань, які необхідно з'ясувати, послідовність їх постановки та варіанти власних аргументів; є) підготовка протоколів показань інших осіб, актів відомчих розслідувань, планів місцевості та підприємства.

Для того щоб виключити добросовісні помилки під час допиту свідків, варто встановити умови сприйняття очевидцями факту, явища, події: а) яка була тривалість скиду або викиду забруднюючих речовин; б) на якій відстані від допитуваного відбувалася подія; в) чи не було обставин, які заважали розгледіти обсяг і колір речовини, яку скидали (викидали): сутінки, хмари, яскраве сонце; г) погодні умови в момент спостереження (сильний вітер, дощ, сніг); г) чи користується свідок окулярами, контактними лінзами; д) яким є ставлення до стану природного середовища (задоволений станом або занепокоєний станом). У процесі постановки уточнюючих запитань слідчому треба уникати навідних питань [4; 6, с. 38; 11, с. 9].

Слідчому недостатньо встановити причини перекручування інформації, йому ще треба підтвердити оману допитуваного відповідними документами (довідками установ охорони здоров'я, довідками органів Гідрометеослужби України).

Необхідно встановити час початку забруднення або виявлення його наслідків. Одним з ефективних прийомів, які дають змогу підвищити точність пригадування часу події, є застосування об'єктивних часових орієнтирів (день народження, офіційне або релігійне свято, час виходу в ефір телепрограми або радіопрограми, політичні події). Відновленню в пам'яті черговості подій, їхніх подробиць сприяє проведення допиту на місці події або неподалік від такого місця.

Особливої уваги криміналістів потребує дослідження особливостей допиту підозрюваних, тобто осіб, яким у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, або осіб, які затримані за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 42 КПК України). Але в чинному КПК України можна спостерігати суперечності щодо наявних підстав визнання особи підозрюваною. Наприклад, ст. 42 КПК України вказує на дві підстави для визнання особи підозрюваною: повідомлення про підозру й затримання в порядку ст. ст. 207 або 208 КПК України, тоді як у ст. 276 КПК України, яка регламентує випадки повідомлення про підозру, а звідси – і визнання особи підозрюваною, визначаються вже три підстави, де поряд із затриманням і наявністю достатніх доказів для підозри йдеться також про обрання для особи одного із запобіжних заходів. Заважає ефективності проведення допиту підозрюваного відсутність у чинному КПК України чітко визначених строків проведення допиту цього учасника кримінального провадження [1–3].

Як вважає М.В. Салтевський, зволікання з проведенням допиту підозрюваного йде на користь тільки винній особі, надає їй можливість адаптуватися, оцінити, які докази є в розпорядженні слідчого, обрати виражену лінію поведінку, що значно ускладнює викриття її причетності до вчиненого кримінального правопорушення [8, с. 246].

Слідчому під час підготовки до допиту підозрюваного необхідно систематизувати наявні докази щодо кожного з них та відповідно до криміналістичних рекомендацій визначитися з черговістю допиту підозрюваних (якщо їх декілька). Важливо ретельно готуватись до допитів правопорушників, які тією чи іншою мірою відповідають за екологічну безпеку, оскільки вони мають спеціальні знання. Тактика проведення такої слідчої (розшукової) дії передбачає таке: а) дослідження специфіки роботи підприємств, зокрема дотримання правил екологічної безпеки; б) вивчення матеріалів кримінального провадження; в) вивчення особи підозрюваного, його характеристик. Доцільно поділити відомості про особу на дві групи: відомості, які визначені в кримінальному процесуальному законі, та інші відомості, які мають криміналістичне значення; г) складання письмового плану допиту; р) консультація спеціалістів і залучення спеціалістів до допиту [6, с. 36; 10, с. 84].

Доцільно під час допиту системно та послідовно з'ясувати посаду допитуваного, обставини еколого-небезпечної події, яку розслідують, та її причини, ступінь небезпеки події для навколишнього природного середовища, наявність та обсяги забруднень. За правилами тактики, важливо спочатку вислухати показання підозрюваного, зафіксувати їх у протоколі, а після цього ставити запитання особі, пред'являти доказові факти, результати експертиз. Треба слідкувати, щоб ініціатива не перейшла до підозрюваного, який може обмежитись технічно складними відповідями із значною долею специфічних термінів. Особа може визнати провину щодо факту викиду або скиду небезпечної речовини, але починає сперечатися із слідчим щодо причин настання шкідливих наслідків або посилається на вказівки та розпорядження своїх керівників. У цьому разі слідчому необхідно правильно формулювати запитання про розподіл обов'язків між персоналом підприємства, організації відповідно до відомчих інструкцій.

Якщо підозрюваний заперечує факт вчинення кримінального правопорушення, рекомендовано використовувати такі тактичні прийоми: «пред'явлення доказів», «допущення легенди». Необхідно дати можливість допитуваному якомога більше викласти інформацію про подію з усіма деталями та специфічними обставинами. Після цього підозрюваному пред'являють зібрані докази та ставлять запитання, що вимагають від особи детального пояснення наявних у показаннях протиріч. Необхідно ретельно занотовувати такі відповіді особи до протоколу. Рекомендовано одразу після допиту закріпити показання підозрюваного за допомогою одночасного допиту цієї особи з іншими учасниками провадження.

На практиці трапляються ситуації, коли правопорушник завчасно створює моделі різних варіантів власної поведінки, зокрема у випадках затримання співучасників злочину. Як правило, члени організованих злочинних груп, які займаються злочинною діяльністю систематично, завчасно визначають лінію поведінки на випадок затримання, арешту окремих учасників, планують тактику та способи їх визволення. Але навіть якщо злочинець ретельно продумав свої показання, він не може передбачити всіх

подробниць запитань, які буде ставити йому слідчий або оперативний працівник. Йому доводиться здійснювати корективи лінії поведінки під час допиту, на що може звернути увагу слідчий.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що з початку досудового розслідування та до винесення вироку суду, як правило, усі норми кримінального процесуального права дотримуються досить суворо, але криміналістичними рекомендаціями нехтують. Більшість опитаних слідчих свідчить про безконфліктність допиту підозрюваних. Внаслідок цього у слідчих формується психологічна впевненість у досягненні позитивного результату та можливості ігнорування (за недоцільністю) використання порад і рекомендацій криміналістів під час допиту. Безвідповідальне ставлення слідчих до власних обов'язків стимулює інших учасників процесу до аналогічного ставлення (небажання свідків і потерпілих співпрацювати з органами досудового розслідування). Подібні ситуації дають можливість стороні захисту маніпулювати слідчим. Наприклад, один із співучасників, як правило, за матеріальну винагороду «вигороджує» своїх співучасників, бере за них всю провину за скоєння екологічного правопорушення на себе [6–9].

Подібні ситуації виникають також під час одночасного допиту двох і більше осіб, які раніше допитувались, для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях відповідно до п. 9 ст. 224 КПК України. Така слідча (розшукова) дія використовується як ефективний засіб перевірки наявних доказів й одержання нових доказів. Недооцінка важливості такої дії з боку слідчих призводить до негативних наслідків [2].

На думку О.В. Одерія, слідчому доцільно зважати на такі рекомендації щодо проведення одночасного допиту двох і більше осіб: а) ретельне вивчення матеріального кримінального провадження; б) прийняття рішення про доцільність проведення одночасного допиту двох осіб; в) визначення часу та місця його проведення; г) встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню; р) проведення додаткового допиту (за потреби); д) визначення осіб, між якими буде проведено одночасний допит, та черговості їх допиту; е) добір учасників для проведення одночасного допиту (доцільно залучати працівників оперативних підрозділів); є) психологічна підготовка учасників одночасного допиту, зокрема приділити увагу готовності потерпілих і свідків; ж) визначення та підготовка технічних засобів фіксації; з) складання плану проведення одночасного допиту [6, с. 36].

Зафіксувати результати допиту необхідно у протоколі та інших носіях інформації, на яких за допомогою технічних засобів це відбувається, відповідно до ст. 103 КПК України. Процесуальні вимоги до складання протоколу визначені у ст. 104 КПК України.

Після закінчення допиту слідчий повинен зібрану інформацію зафіксувати у протоколі так, щоб у допитуваній особі не виникло жодних питань щодо його автентичності та повної відповідності усній промові цієї особи. Використання під час допиту технічних засобів для звукозапису, фотозйомки, відеозйомки дає змогу зафіксувати не лише зміст показань, але й «психологічну атмосферу» їх отримання. У своєму дослідженні О.В. Ковальова наводить цифри, згідно з якими відеозапис застосовується під час допиту лідерів груп правопорушників у 67 %, активних членів груп – у 28 %, рядових членів групи – у 5 %. Особа, яка проводить відповідну процесуальну дію, приймає рішення про фіксацію процесуальної дії за допомогою науково-технічних засобів.

Під час оцінювання результатів допиту слідчому важливо брати до уваги те, що жодний доказ не має наперед встановленої сили відповідно до ч. 2 ст. 94 КПК України. Навіть визнання підозрюваним своєї вини потребує ретельної перевірки й доведення винуватості особи іншими процесуальними засобами.

Висновки. Можна зробити висновок, що правильна тактична організація допиту свідків, потерпілих, підозрюваних є важливим фактором, що впливає на отримання об'єктивної інформації про обставини злочину проти довкілля, з'ясування характеру дій або бездіяльності з боку винних осіб, умов, що сприяли вчиненню такого кримінального правопорушення.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651VI-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 910, № 1112, № 13. Ст. 88.
3. Кримінальний кодекс України: Кодекс України, Кодекс, Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III/-ВР/ Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. В.Я. Тація. Х.: «Право», 2001. 560 с.
5. Хань Г.А. Проблеми планування та організації розслідування злочинів в ОВС. Використання сучасних досягнень криміналістики у боротьбі зі злочинністю: мат.-ли 3-ї міжвуз. наук.-практ. конф. студентів, курсантів і слухачів (м. Донецьк, 28 березня 2003 р.). Донецьк, 2003. С. 132–133.
6. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля: монографія. Харків: «Діса плюс», 2015. 528 с.
7. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700. Офіційний вісник України. 2012. № 84. Ст. 3408.
8. Салтєвський М.В. Взаємодія слідчого з працівниками підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична». 2013. Вип. 57. С. 315–321.
9. Про оперативну-розшукову діяльність: Закон України від 2 лютого 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.
10. Сاینчин О.С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти): монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. 436 с.

11. Стратонов В.М., Захарченко О.В. Загальні положення взаємодії слідчого з органом дізнання в процесі розшуку та встановлення місця знаходження обвинуваченого. Форум права. 2011. № 1. С. 982–988.

Барвенко В. К. Особенности допроса свидетелей и подозреваемых лиц по преступлениям, связанным с нарушениями правил охраны вод

Аннотация. Статья посвящена анализу научных подходов к определению сущности понятия «допрос свидетелей и подозреваемых» по отношению к лицам, которые совершили криминально наказуемые правонарушения против окружающей природной среды. Рассмотрена проблема формирования криминалистической теории исследования особенностей допроса указанной категории лиц при расследовании экологических преступлений. Подчеркивается практическое значение указанной характеристики в организации расследования преступлений против окружающей природной среды, в построении методических рекомендаций по досудебному расследованию данной группы уголовных правонарушений.

Ключевые слова: преступления против окружающей природной среды, уголовное правонарушение, криминально-правовая и криминалистическая характеристика, уголовное производство, досудебное расследование, криминалистическая методика и тактика, допрос свидетелей и подозреваемых лиц.

Barvenko V. Peculiarities of witness and suspected bodies interrogation on crimes connected with violation of waters protection rules

Summary. The article is devoted to the scientific approaches analysis of the “interrogation of witnesses and suspects” concept essence definition to persons who committed crimes against the natural environment. The problem of the criminalistics theory study formation of this person’s category examination characteristics in the environmental crimes investigation is considered. The practical significance of this characteristic in the organization of crimes against the environment investigation, in the construction with methodological recommendations for pre-trial investigation of this criminal offenses group is underlined.

Key words: crimes against the environment, criminal offense, criminal-legal and forensic characteristics, criminal proceedings, pre-trial investigation, criminalistic methods and tactics, questioning of witnesses and suspects.

*Мохд Н. О.,
аспирант кафедри права Європейського Союзу і порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ИСЛАМСКОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО (СИЙАР): ГЕНЕЗИС И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Аннотация. Статья посвящена исследованию исламского международного права, истории его становления и основных положений сийара. Установлено, что данная отрасль права начала формироваться на заре ислама, и уже в VIII в. появились первые научные труды, посвящённые исламскому международному праву. Представляя собой, прежде всего, право войны и мира, сийар затрагивает ряд вопросов, относящихся сегодня к международному частному праву. Отмечается прогрессивный характер исламского международного права, что выражается в предписаниях сийара, аналогичных значительно позже сформулированному современному международному праву. Подчеркивается актуальность изучения сийара в контексте преодоления конформизма, установления межкультурного диалога и обогащения существующей правовой традиции.

Ключевые слова: международное право, исламское международное право, сийар, международное гуманитарное право.

Постановка проблемы. В современном мире, охваченном процессами глобализации и вестернизации, прослеживается следующая тенденция: оставив позади период длительной стагнации, целый ряд государств обращается к своим истокам, возвращая в свою правовую систему традиционные черты и ценности. Особенно наглядны данные изменения в реалиях исламского мира, который стоит на пороге своего цивилизационного выбора.

Уже на заре своего существования исламское право было достаточно развитым: оно охватывало как религиозные, так и светские отношения, имело действующие механизмы реализации, а позднее – инструменты, обеспечивающие его эволюцию. Среди существующих отраслей права особенно значимым и прогрессивным для своего времени было исламское международное право.

Сегодня, когда исламские государства находятся в активной фазе установления международных связей, особенно важно быть знакомым с исходной правовой традицией. Именно понимание генезиса, а также фундаментальных принципов исламского международного права позволит преодолеть недопустимый в XXI в. конформизм, уловить тенденции и сформулировать прогнозы относительно деятельности исламских государств на мировой арене.

Цель статьи – исследовать генезис исламского международного права, а также ключевые положения, составляющие основу сийара.

Исламское право в целом и исламское международное право в частности выступает предметом исследования ряда отечественных и зарубежных ученых, среди которых Бехруз Хашматулла, Махмуд Ахмад Гази, Мехди Санаи, Сюкияйнен Леонид Рудольфович, Шейх Вахбех аль-Зухили и другие. Однако можно констатировать недостаточный уровень исследова-

ния истории становления и содержания сийара, что повышает актуальность данного исследования.

Изложение основного материала исследования. В исламской юриспруденции уже в первые века своего существования для обозначения отрасли исламского международного права использовался термин «сийар», дословно означающий «дорога», «путь», «образ жизни» [1, с. 209]. Он встречается в одном из первичных источников исламского права – Коране, а также в трудах мусульманских учёных.

Считается, что первенство в использовании термина «сийар» принадлежит Зейду ибн Али (695–740 гг.), основоположнику одного из течений в шиитском исламе, автору первой сохранившейся книги по исламскому праву – «Ал-Маджму ал-Фикх», предположительно датируемой VIII в. Главу, посвящённую вопросам международных отношений, Зейд ибн Али назвал «Сийар», что говорит об установившейся традиции так именовать отрасль права, регламентирующую отношения Исламского государства и мусульман с иными международными образованиями [2, с. 7].

Автором «Китаб ал-Сийар», первого научного труда, посвящённого вопросам международного права, является Абу Ханифа (699–767 гг.), основатель ханафитского мазхаба. В соответствии с существующей традицией, ученики-преемники Абу Ханифы, среди которых – Абу Юсуф, Хассан ибн Зейд, Мухаммад ибн ал-Хасан ал-Шайбани, Ибрагим ал-Фазари, компилировали и популяризовали «Китаб ал-Сийар». Мухаммад ибн ал-Хасан ал-Шайбани (749–805 гг.), опираясь на учение Абу Ханифы и его ведущих учеников, посвятил актуальным вопросам международного права научный труд под названием «Китаб ал-Сийар ал-Сахир».

Авторитетным мнением в вопросах международного права обладал Абдуррахман аль-Аузаи (707–774 гг.), основоположник отдельного исламского религиозно-правового учения. Проживая на границе Исламской империи (территория современного Бейрута), где располагался действующий военно-морской флот, активно велась торговля и дипломатическим отношениям уделялось особое внимание, учёный регулярно получал как от простых мусульман, так и от представителей власти запросы о даче правовых постановлений. Так, аль-Аузаи был знаком с обширной практикой международных отношений, в то время как исследования проживающих во внутренних районах Абу Ханифы и Шайбани носили скорее теоретический характер. Аль-Аузаи, опираясь на данный факт, высказал критику относительно известного труда Шайбани «Китаб ал-Сийар»: «Что должны люди Ирака делать с наукой сийар? У них нет знаний о сийаре, поскольку войны Пророка (мир ему) и его соратников проходили в Хиджазе и Сирии, а затем в Ираке, который был завоёван позже». Ханафи Абу'ль Вафа аль-Афгани не был согласен с комментарием аль-Аузаи. Во-первых,

на территории современного Ирака сподвижники также вели войны. Во-вторых, воевавшие в Сирии, но переселившиеся в Куфу, сподвижники были для ученых источником знаний о событиях, происходивших во время войны. В-третьих, при изучении исламского международного права следует изучать войны, имевшие место не только в Сирии, но и в других регионах. Тем не менее, существует предположение, что данное высказывание подтолкнуло Шайбани к созданию своего главного труда, посвящённого международному праву, – «Китаб ас-Сийар ал-Кабир» [2, с. 8–10].

Свой вклад в развитие сийара внесли труды, написанные в VIII–IX вв. «Сийар» Вакиди, предположительно сохранившийся в «Китаб ал-Умм» Шафи, рассматривает актуальные для того периода вопросы исламского международного права. Правовое мышление начала IX в. отражают труды Табари и Тахави. Примечательно, что разнообразие мнений по вопросам исламского международного права, изложенное в их трудах, способствовало появлению науки о разногласиях юристов, именуемой Ихтилаф ал-Фукаха. Так, «Ихтилаф ал-Фукаха» Табари под редакцией Джозефа Шахта, который является фрагментом более крупной рукописи, охватывает широкий круг вопросов: философия джихада, законы войны, мир и перемирие с немусульманами, допустимость мирного соглашения с более сильным врагом, обеспечение гарантий немусульманам, права мустамина (лица, просящего убежища), обращение с военнопленными, вражеские лица и имущество противника, военные трофеи, территориальный характер юрисдикции закона ислама и так далее [2, с. 15–17].

Ряд исследователей, опираясь на факты многочисленных военных конфликтов, имевших место в первые века ислама, и предписания, которые составляют содержание современного гуманитарного права, отождествляет исламское международное право с правом войны и мира. Действительно, существует определение сийара как «правил отношений с немусульманами в дар аль-харб и дар аль-ислам во время войны и мира» [3, с. 44].

Следует раскрыть значение упомянутых терминов. «Дар аль-ислам», или «царство ислама», означает территорию, где проживают преимущественно мусульмане (раса, национальность при этом значения не имеют) и действуют законы ислама. Если изначально «территория ислама» совпадала с границами Халифата, то сегодня существуют мнение, что к дар аль-ислам можно отнести мусульманские страны, где в определенной степени соблюдаются религиозные предписания, независимо от того, является ли правление исламским. В противовес предыдущей категории, «дар аль-харб» («территория войны») включает в себя страны с преимущественно немусульманским населением, политика которых направлена против исламских государств, ведётся война. Для обозначения стран, с которыми заключён мир и имеются международные договорённости, используются особые термины: если на её территории проживают последователи других монотеистических религий, христианства и иудаизма, их именуют «дар ас-сулх», если нет – «дар ал-худна». Неисламские государства, официально признанные нейтральными, относятся к категории «дар ал-хийад» [4, с. 48–49]. Следует отметить, что концепция Дар значительно шире, чем может представиться. Она также включает в себя вопросы, сегодня относящиеся к международному частному праву, среди которых – правовое положение иностранных

правителей и граждан, вопрос независимости государств и так далее [2, с. 5].

Несмотря на свою популярность среди исследователей, концепция разделения мира была актуальна скорее во времена Халифата и, по мнению имама Шафи'и, может быть использована только в условиях войны. Из этого следует, что противостояние дар аль-харб и дар аль-ислам может носить лишь временный характер [5, с. 59]. В то же время нельзя не отметить, что в первичных источниках исламского права – Коране и Сунне – отсутствует подобное деление. Более того, обратившись к Священной Книге мусульман, мы увидим указание на единство мира: «Люди были одной общиной, и Аллах отправил пророков добрыми вестниками и предостерегающими увещавателями, ниспослал вместе с ними Писание с истиной, чтобы рассудить людей в том, в чем они разошлись во мнениях. Но разошлись во мнениях относительно этого только те, кому было даровано Писание, после того, как к ним явились ясные знамения, по причине зависти и несправедливого отношения друг к другу. Аллах по Своей воле направил тех, которые уверовали, к истине, относительно которой они разошлись во мнениях. Аллах наставляет на прямой путь, кого пожелает» [6, 2:213].

Ученные расходятся во мнениях относительно того, какое соглашение считать первым международным договором в истории ислама. Тем не менее, положение о необходимости выполнять обязательства не вызывает сомнений. Об этом свидетельствуют многочисленные аяты, предписывающие мусульманину верность своему слову: «О сыны Исраила (Израиля)! Помните милость, которую Я оказал вам. Будьте верны завету со Мной, и Я буду верен завету с вами. Меня одного страшитесь» [6, 2:40]; «Благочестие состоит не в том, чтобы вы обращали ваши лица на восток и запад. Но благочестив тот, кто уверовал в Аллаха, в Последний день, в ангелов, в Писание, в пророков, кто раздавал имущество, несмотря на свою любовь к нему, родственникам, сиротам, бедным, путникам и просящим, расходовал его на освобождение рабов, совершал намаз, выплачивал закят, соблюдал договора после их заключения, проявлял терпение в нужде, при болезни и во время сражения. Таковы те, которые правдивы. Таковы богобоязненные» [6, 2:177]; «Это не относится к тем многобожникам, с которыми вы заключили договор и которые после этого ни в чем его не нарушили и никому не помогали против вас. Соблюдайте же договор с ними до истечения его срока. Воистину, Аллах любит богобоязненных» [6, 9:3]; «Разве тот, кто знает, что ниспосланное тебе является истиной, может быть подобен слепцу? Воистину, поминают это только обладающие разумом, которые верны завету с Аллахом и не нарушают обязательств» [6, 13:19-20] и другие. Сунна Пророка также содержит в себе запрет обмана, в частности, Абуллах ибн Умар передаёт следующие слова Мухаммада: «Четыре качества – если они присущи человеку, то он настоящий лицемер, а коль они частично свойственны ему, то свойственно ему частично и лицемерие: когда ему доверяют – он предаёт; когда он говорит – он лжёт; когда заключает договор – поступает вероломно, и когда спорит – распутничает» [7, с. 77].

Одна из граней отношения исламского права к войне отражена в следующих строках Корана: «Сражайтесь на пути Аллаха с теми, кто сражается против вас, но не преступайте границы дозволенного. Воистину, Аллах не любит преступников» [6, 2:190]; «Аллах не запрещает вам быть добрыми и спра-

ведливими с теми, которые не сражались с вами из-за религии и не изгоняли вас из ваших жилищ. Воистину, Аллах любит беспристрастных» [6, 60:8].

Мусульманину предписано быть справедливым как в отношении единоверцев, так и в отношении немусульман, придерживаясь законов и религиозных установлений как в мирное время, так и в военное. При этом война должна отвечать целому ряду требований, дабы считаться законной. Прежде всего, её целью должна быть самооборона, отражение агрессии либо предоставление помощи жертвам несправедливости. В Священной Книге имеются указания на это: «Дозволено тем, против кого сражаются, сражаться, потому что с ними поступили несправедливо. Воистину, Аллах способен помочь им» [6, 22:39]; «Они были несправедливо изгнаны из своих жилищ только за то, что говорили: «Наш Господь – Аллах». Если бы Аллах не позволил одним людям защищаться от других, то были бы разрушены кельи, церкви, синагоги и мечети, в которых премного поминают имя Аллаха. Аллах непременно помогает тому, кто помогает Ему. Воистину, Аллах – Всесильный, Могущественный» [6, 22:40]; «Отчего вам не сражаться на пути Аллаха и ради слабых мужчин, женщин и детей, которые говорят: «Господь наш! Выведи нас из этого города, жители которого являются незаконниками. Назначь нам от Себя покровителя и назначь нам от Себя помощника»? [6, 4:75]. Примечательно, что современное международное право содержит схожие положения. Устав Организации Объединённых Наций (далее – ООН) в ст. 51 закрепляет за членами организации право на индивидуальную и коллективную самооборону. Совет Безопасности ООН уполномочен определять «существование любой угрозы миру, любого нарушения мира или акта агрессии», принимать меры, в том числе связанные с применением вооруженных сил, для защиты жертв агрессии [8].

Существует правило, согласно которому мусульмане, прежде чем идти в бой, должны выполнить ряд действий. Даже если в начале сражения будут убиты мусульмане, им следует показать врагу убитого и спросить: «Не будет ли лучше для тебя достичь мира и безопасности, приняв ислам или заключив соглашение, гарантирующее мир?» И если враг согласится, мир будет установлен. В противном же случае будет начата война – джихад [9, с. 2].

Сегодня вокруг термина «джихад» ведутся активные дискуссии, которые зачастую содержат в себе утверждения, далекие от истины. Махмуд Ахмад Гази предполагает, что имела место неправильная интерпретация стихов Священной Книги, «предписывающих мусульманам совершать джихад против идолопоклонников Аравии, относительно которых Коран предусматривает обращение иное, чем с другими немусульманами». Применение стихов, предписывающих войну с неверующими, которые применялись только к язычникам Аравии, как, в частности, в суре ат-Тауба, некоторыми западными учёными было ошибочно обобщено и расширено на все категории немусульман [2, с. 5]. «Неужели вы не сразитесь с людьми, которые нарушили свои клятвы и вознамерились изгнать Посланника? Они начали первыми. Неужели вы боитесь их? Вам надлежит больше бояться Аллаха, если вы являетесь верующими» [6, 9:13]. Дословно джихад означает «усилие», борьбу за веру. При этом «великим джихадом» считается духовное самосовершенствование, а вооруженная борьба против неверных – «малым джихадом» [1, с. 66–67].

Важно подчеркнуть, что, согласно положениям исламского права, именно мир, а не война – предпочтительное состояние. «Если они склоняются к миру, ты тоже склоняйся к миру и уповай на Аллаха. Воистину, Он – Слышащий, Знающий» [6, 8:61]; «О те, которые уверовали! Когда вы выступаете на пути Аллаха, то удостоверьтесь и не говорите тому, кто приветствует вас миром: «Ты – неверующий», стремясь обрести тленные блага мирской жизни. У Аллаха есть богатая добыча. Такими вы были прежде, но Аллах оказал вам милость, и посему удостоверьтесь. Воистину, Аллах ведаёт о том, что вы совершаете» [6, 4:94]. Призыв к применению мирных средств разрешения споров, продолжение которых «могло бы угрожать поддержанию международного мира и безопасности», мы видим в ст. 33 Устава ООН [8]. Если мусульманин участвует в войне, то на нем лежит обязанность строго выполнять предписания религии, которые, следует отметить, во многих положениях опережали «европейское» международное право.

Так, в сийаре имеет место концепция разделения на комбатантов и некомбатантов, в то время как критерии, отличающие комбатантов, были впервые закреплены в 1907 г. в Конвенции о законах и обычаях сухопутной войны. К некомбатантам, согласно сийару, относят детей младше 15 лет, женщин, стариков, монахов, больных и инвалидов. Передаётся, что пророк Мухаммад всякий раз велел отрядам: «Не обманывайте и не предавайте, и вы не должны калечить или убивать детей, женщин или стариков» [9, с. 3]. Шайбани передаёт, что Абу Ханифа запретил убийство женщин, детей, стариков и лиц, страдающих хронической болезнью, которые неспособны принимать участие в сражениях; убийство монахов и отшельников на поле битвы разрешалось. Добровольцы на войне в праве добычу (трофеи) приравнялось к рядовым воинам [2, с. 82].

Сийар также предписывает гуманное отношение к военнопленным. Пророк Мухаммад обращался к мусульманам: «Военные заключенные – ваши братья. Аллах положил их в ваши руки; так что всякий, у кого есть брат в руках, пусть даёт пищу, чтобы ел из того, что он сам ест, и пусть он даёт ему одежду, чтобы носил из того, что он сам носит, и не налагать на них работу, которую они сами не могут сделать. Если вы вообще дадите им такую работу, помогите им выполнить её». Убийство военнопленных, противника, положившего оружие или сбежавшего с поля битвы, разлучение пленных женщин и их детей под запретом исламского международного права. Ведущим войну мусульманам предписывалось воздерживаться от уничтожения домов жителей стороны-противника, «не уничтожать ни средства их существования, ни плодовые деревья, не тронуть пальмы» [9, с. 2–3]. Современное же международное право сделало первые шаги в направлении защиты окружающей природной среды в условиях вооруженных конфликтов лишь в 1977 г. Ч. 3 ст. 35 Дополнительного протокола к Женевским конвенциям гласит: «Запрещается применять методы или средства ведения военных действий, которые имеют своей целью причинять или, как можно ожидать, причинят обширный, долговременный и серьезный ущерб природной среде» [10].

Исламское международное право строго относится к проявлениям сексуального насилия во время войны. Виновный воин в зависимости от тяжести преступления и своего семейного положения приговаривался к порке либо забиванию камнями до смерти. Известен случай, когда командир мусульманской армии Дирар Ибн ал-Азвар был приговорён к смерти за половое сношение с пленницей во время войны

[9, с. 4]. Так, уже в VII в. исламское международное право считало сексуальное насилие во время войны не «молчаливо неизбежным», а относило к военным преступлениям [11, с. 317]. В международном праве должная квалификация изнасилованию, совершенному в ходе вооружённого конфликта, была дана в 1993 г. Устав Международного трибунала по бывшей Югославии в ст. 5 относит данное действие к преступлениям против человечности [12].

Выводы. Исламское международное право действительно уникально и демонстрирует высокие правовые стандарты, берущие своё начало ещё в VII в. Уже в первые века своего существования оно обладало существенным преимуществом даже перед международным правом, сформировавшимся на западе: у него были конкретные источники, а санкции за его нарушение были обеспечены. Высокой оценки заслуживает не только форма, но и содержание сийара. Леонид Рудольфович Сюкияйнен утверждает, что «в догме шариата заложены такие правовые стандарты, до которых Европа еще не доросла» [13].

Сегодня, когда особенно актуально проведение научных исследований с применением междисциплинарного подхода, сопоставление сийара и современного международного права представляется перспективным направлением научно-правовых исследований. Сравнительное правоведение обладает неисчерпаемым потенциалом и, по мнению Бехруза Х., «способствует выявлению возможностей взаимодействия и взаимопонимания различных правовых культур» [14, с. 52]. Думается, изучение сийара позволит выйти на новый уровень межкультурного диалога, базирующемся на понимании фундаментальных ценностей и взаимном уважении, а также, опираясь на результаты многовекового опыта, обогатит существующую правовую традицию.

Литература:

1. Ислам: энциклопедический словарь. Москва: «Наука». Главная редакция восточной литературы, 1991. 315 с.
2. Al-Shaybani, Muhammad ibn al-Hasan. The Shorter Book on Muslim International Law. Kitab al-Siyar al-Saghir / edited, translated and annotated by Mahmood Ahmad Ghazi. Hundred Great Books of Islamic Civilization; Publication № 39. 113 p.
3. Muhammad M. Islamic International Law (Siyar): an Introduction. Hamdard Islamicus. 2012. Vol. XXXX. № 4. P. 37–60.
4. Санаи М. Мусульманское право и политика: учеб. пособие. Москва, 2004. 96 с.
5. Шейх Вахбех аль-Зухили. Ислам и международное право. Международный журнал Красного Креста. 2005. Т. 87. № 858. С. 47–65.
6. Коран / перевод смыслов Э.Р. Кулиева. Москва: «УММА», 2007.
7. Абд аль-Лятиф аль-Хусайн. Верность в исламе и её влияние на общество / Пер. с арабского А. Рустамов. Москва: «Мир», 2012. 548 с.
8. Устав ООН. Организация Объединённых Наций. Официальный сайт. URL: <http://www.un.org/ru/sections/un-charter/chapter-vii/index.html> (дата обращения: 10.08.2018).
9. Hilmi M. Zawati. Jus ad Bellum and The Rules of Engagement in the Islamic Law of Nations – Shaybanis Siyar. Islam, Politics and Law: Perspectives on International Humanitarian Law between Universalism and Cultural Legitimacy: A conference Organized by T.M.C. Asser Institute and The Hague Institute, 2009.

10. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооружённых конфликтов (Протокол I), от 8 июня 1977 г. Зібрання чинних міжнародних договорів України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата обращения: 12.08.2018).
11. Nagged Samour. Is there a Role for Islamic International Law in the History of International Law? European Journal of International Law. 2014. Vol. 25. Issue 1. P. 313–319
12. Устав Международного трибунала по бывшей Югославии. Организация Объединённых Наций. Официальный сайт. URL: <http://www.un.org/ru/law/icty/charter.shtml> (дата обращения: 14.08.2018).
13. Сюкияйнен Л.Р., Счастливецва Ю.А. В шариате заложены правовые стандарты, до которых Европа еще не доросла. Интервью. Журнал «Неприкосновенный запас». 2017. № 2. URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2017/2/v-shariate-zalozheny-pravovye-standarty-do-kotoryh-evropa-eshe-pr.html> (дата обращения: 10.09.2018).
14. Бехруз Х. Сравнительное международное право – актуальное направление правовых исследований. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16 / Гол. ред. М.В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса: «Юридична література», 2015. С. 51–60.

Мохд Н. О. Ісламське міжнародне право (сійар): генезис та основні положення

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ісламського міжнародного права, історії його становлення та основних положень сийара. Встановлено, що ця галузь права почала формуватися на світанку ісламу, і вже у VIII ст. з'явилися перші наукові праці, присвячені ісламському міжнародному праву. Будучи, перш за все, правом війни та миру, сийар зачіпає ряд питань, що належать сьгодні до міжнародного приватного права. Зазначається прогресивний характер ісламського міжнародного права, що виражається в приписах сийара, аналогічних значно пізніше сформульованому сучасному міжнародному праву. Підкреслюється актуальність вивчення сийара в контексті подолання конформізму, встановлення міжкультурного діалогу та збагачення існуючої правової традиції.

Ключові слова: міжнародне право, ісламське міжнародне право, сийар, міжнародне гуманітарне право.

Mokhd N. Islamic international law (siyar): genesis and fundamentals

Summary. The article is devoted to the study of Islamic international law, the history of its formation and the main provisions of Siyar. It has been established that this branch of law began to take shape at the dawn of Islam, and in the VIII century first scientific works on Islamic international law appeared. Representing, above all, the law of war and peace, Siyar touches on a number of issues that are today related to private international law. The progressive nature of Islamic international law is noted, it is expressed in the regulations of Siyar, which are similar much later than those formulated by modern international law. It emphasizes the relevance of studying Siyar in the context of overcoming conformism, establishing intercultural dialogue and enriching the existing legal tradition.

Key words: international law, Islamic international law, Siyar, international humanitarian law.

Могильчук О. О.,
здобувач

Інституту державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

ЄВРОПЕЙСЬКА СЛУЖБА ЗОВНІШНІХ СПРАВ ЯК УСТАНОВА SUI GENERIS

Анотація. Наукова стаття присвячена висвітленню особливостей Європейської служби зовнішніх справ. Визначається її роль у реалізації дипломатичної функції Європейського Союзу. Розглянуто відмінності дипломатичної функції ЄСЗС від традиційної дипломатії, а також проаналізовано нормативні положення Лісабонського договору, що регулюють формування та функціонування Європейської служби зовнішніх справ та історичні передумови їх прийняття.

Ключові слова: Європейська служба зовнішніх справ, Лісабонський договір, зовнішньополітична функція, спільна зовнішня політика, Договір про Європейський Союз, рішення про створення Європейської служби зовнішніх справ.

Постановка проблеми. Найважливішим і найбільш амбіційним завданням зовнішньополітичного курсу України є інтеграція з Європейським Союзом, спрямована на здобуття членства в ньому. Вочевидь, зазначений напрям розвитку вітчизняної дипломатії підвищує необхідність і значущість теоретичних досліджень процесів функціонування дипломатичних структур і інституцій ЄС. Стаття присвячена проблемі визначення місця Європейської служби зовнішніх справ (далі – ЄСЗС) серед інших інституцій, покликаних забезпечувати реалізацію зовнішньополітичної функції інтеграційного утворення.

Актуальність дослідження зумовлена трансформацією системи міждержавних відносин усередині Європейського Союзу на початку ХХІ ст., що мало наслідком, зокрема, ускладнення організаційної структури реалізації зовнішньополітичної функції інтеграційним утворенням загалом. Зазначене знайшло своє нормативне закріплення в Лісабонському договорі, з прийняттям якого розпочався інтенсивний розвиток спільної зовнішньої політики ЄС. Ключовою інституцією в цьому процесі є Європейська служба зовнішніх справ, яка покликана представляти інтереси спільноти у відносинах з іншими державами та організаціями. Процеси глобалізації, багатостороння дипломатія (як міждержавна, так і неурядова) стануть важливим механізмом напрацювання рамкових рішень, спрямованих на вирішення актуальних проблем взаємодії різних регіональних інтеграційних об'єднань для досягнення спільної мети об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на актуальність теми дослідження, ступінь наукового розроблення проблем функціонування Європейської служби зовнішніх справ залишається недостатнім. Питанням функціонування дипломатичних структур Союзу в наукових дослідженнях переважно приділена увага тільки в контексті аналізу установчих договорів Європейських співтовариств та Європейського Союзу. Зазначеними питаннями займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як О. Давиденко, Є. Макаренко,

О. Шаповалова, В. Циватий, О. Буторіна, Ю. Борко, М. Стрежньова, М. Лебедева, М. Кавешніков, В. Тіхова, В. Жбанков, В. Барановський, І. Тарасов, М. Микієвич, І. Яковюк, Н. Капітонова, В. Копійка, Т. Шинкаренко, О. Кравченко, А. Мартинова, М. Гілберт, Д. О'Кеффе, І. Бінді, М. Федеріджа, С. Гоці, В. Кернз, М. Арах, Дж. Маганца та інші вчені.

Мета статті – проаналізувати особливості Європейської служби зовнішніх справ та її роль у реалізації дипломатичної функції Європейського Союзу; розглянути відмінності між дипломатичною функцією ЄСЗС та традиційною дипломатією, а також проаналізувати нормативні положення Лісабонського договору, що регулюють формування та функціонування Європейської служби зовнішніх справ та історичні передумови їх прийняття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування інституцій і структур спільної зовнішньої політики пов'язано, перш за все, з прагненням ЄС максимізувати економічний потенціал і політичну вагу на міжнародній арені.

Бажання отримати формальні ознаки актора світової політики вперше було усвідомлене ще в період створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (далі – ЄОВС) у 1951 р. У межах ЄОВС уперше в міжнародній практиці держави-члени делегували частину своїх суверенних прав в обмін на представництво в органах ЄОВС, які діяли в їхніх спільних інтересах [1, с. 23].

Під час подальших інтеграційних процесів Європейський Союз набував дедалі більшого обсягу компетенції, не характерного для жодної міжнародної організації. І в державах-членах в інститутах ЄС зростала переконаність у необхідності єдиної дипломатичної служби на рівні Союзу, метою діяльності якої було б донесення ідеалів «об'єднаної Європи» до суспільства зарубіжних країн.

З прийняттям Лісабонського договору відбувся новий еволюційний етап у розвитку європейської дипломатії – становлення так званої інтеграційної дипломатії, яка не замінює, а доповнює традиційні дипломатичні інституції та структури національних держав.

Прагнення до формування загальноєвропейської дипломатії супроводжувалось формуванням поліцентричного міжнародного правопорядку, в якому розвинуті співтовариства реагують спільно на глобальні виклики.

Перший документ, у якому містилося положення про створення ЄСЗС, був Європейський Конституційний договір. Але у зв'язку з відхиленням цього документа на референдумі у Франції та Нідерландах відбулося відтермінування реалізації положення про створення ЄСЗС. Процес підготовки та прийняття Лісабонського договору знову вивели на перший план питання координації зовнішньої політики Європейського Союзу, а разом із цим питанням також ідею створення ЄСЗС.

Але в ст. 27 остаточного тексту Лісабонського договору (аналогічно до ст. III-296 Конституційного договору) були прописані лише загальні положення про те, що під час здійснення своїх повноважень Верховному представнику буде сприяти Європейська служба зовнішніх справ [2]. Відповідна служба буде працювати в співробітництві з дипломатичними відомствами держав-членів ЄС та включатиме посадовців із відповідних департаментів Генерального Секретаріату Ради та Комісії, а також персонал, делегований від національних дипломатичних відомств держав-членів. А сам порядок організації та функціонування ЄСЗС повинен бути встановлений рішенням Ради Європейського Союзу.

Отже, ЄСЗС була створена після набрання чинності Лісабонським договором, а фактично розпочала виконувати свої повноваження з 1 грудня 2011 р.

У 2013 р. у своїй доповіді за результатами діяльності ЄСЗС тодішній Верховний представник Європейського Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон порівняла перші дні ЄСЗС й процес його становлення зі «спробою літати на літаку з не прикрученими крилами» [3].

Влучне зауваження зробив Де Байер: «Зовнішня політика й закон завжди були дивними друзями» [4, с. 359], незважаючи на це, функціонування ЄСЗС тісно пов'язане саме з правом, з його нормами. Проект європейської інтеграції за своєю сутністю є правовим проектом [5], адже Європейський Союз – це система, побудована на основі закону, яка створила власну, відмінну від інших правову систему [6]. Закон також відіграв значущу роль у процесі перемовин щодо створення ЄСЗС [7, с. 246] та продовжує мати значний вплив на її повсякденне функціонування. Водночас правова основа функціонування ЄСЗС впливає на правову природу Європейського Союзу й тією чи іншою мірою видозмінює її з огляду на сьогоденні потреби інтеграційного процесу.

Треба зауважити, що до утворення окремої інституції, яка б виконувала функцію зовнішнього представництва ЄС, тобто до набрання чинності Лісабонським договором, інтереси ЄС в межах першої опори (економічне та соціальне співробітництво) представляла Єврокомісія, тоді як Голова Ради ЄС представляв Союз в інших випадках, переважно з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP). Але Лісабонський договір нівелював роль Голови Ради ЄС в зовнішньому представництві Союзу. Нові положення Лісабонського договору (ст. ст. 17 і 27 (2) Договору про ЄС) [2] встановили чітку структуру: зовнішнє представництво ЄС забезпечується Верховним представником у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики та Європейською комісією з інших зовнішніх питань.

Наприклад, у ст. 17 Договору про Європейський Союз передбачено, що, за винятком сфери спільної зовнішньої та безпекової політики та в інших випадках, передбачених договорами, Єврокомісія повинна забезпечити зовнішнє представництво Союзу [2]. У сфері спільної зовнішньої та безпекової політики представництво забезпечується Верховним представником (ст. 18 (2) ДЕС) і в межах своєї компетенції – Президентом Європейської Ради (ст. 15 (6) ДЕС) [2].

З метою виконання покладених на Верховного представника функцій було передбачено створення ЄСЗС, яка повинна працювати спільно з дипломатичними службами держав-членів й до складу якої входять представники відповідних департаментів Генерального Секретаріату Ради й Комісії, а

також співробітники, відкомандировані з національних дипломатичних служб держав-членів. Організація й порядок функціонування ЄСЗС визначаються рішенням Ради, яка діє за пропозицією Верховного представника після консультації з Європейським парламентом й після отримання згоди Комісії (ст. 27 (3) ДЕС) [2].

Отже, все, що передбачалося Лісабонським договором щодо ЄСЗС, – це його назва, основні його функції й склад і процедура створення.

Врешті-решт, для виконання вимог Лісабонського договору була створена за рішенням Ради ЄСЗС як функціонально автономна установа Союзу, окрема від Генерального Секретаріату Ради й Комісії та наділена правосуб'єктністю, необхідною для виконання покладених на неї завдань і цілей (ст. 1 (2) Рішення про ЄСЗС) [8].

Проте ЄСЗС не зазначена у ст. 13 ДЕС, а тому, відповідно, не є інституцією ЄС. Цей невизначений статус ЄСЗС є результатом компромісу між тими, хто хоче, щоб ЄСЗС була міжурядовим органом, наближеним до Ради, й тим, хто хоче, щоб ЄСЗС була наближена до Комісії. Спільна зовнішня політика ЄС є відмінною від класичного розуміння зовнішньої політики держави. Це нова й унікальна сфера інтеграційного утворення, оскільки вона зачіпає досить гостре питання суверенітету. Тому ЄСЗС була створена як «*sui generis*» установа, «рівновіддалена» як від Ради, так і від Комісії [9].

Дослідження, проведене на замовлення Європейського парламенту, показало, що більшість зацікавлених сторін тепер згодні з тим, що позиціонування ЄСЗС як установи «*sui generis*» було помилкою: Комісія сприймає ЄСЗС як втрату повноважень, які повинні бути відновлені, тоді як держави-члени сприймають пріоритети діяльності ЄСЗС як конкуруючі власним національним пріоритетам.

Крім того, «особливий» статус ЄСЗС та невизнання її інституцією робить більш складною реалізацію покладених на неї функцій, оскільки зараз відсутні правові можливості для юридичного забезпечення досягнення спільної мети ЄС в зовнішніх відносинах і немає права остаточного рішення щодо більшості питань діяльності ЄС, які виникають у зовнішніх відносинах.

Отже ЄСЗС не має можливості достатньою та необхідною мірою підтримувати мандат Верховного представника в досягненні погоджених зовнішніх дій ЄС [10].

Усі ці структурні труднощі ЄСЗС випливають із завдань, що стоять перед Службою та передбачені Рішенням про створення ЄСЗС. По-перше, ЄСЗС створюється для того, щоб підтримувати Верховного представника у виконанні його/її повноважень (згідно зі ст. 2 (1) Рішення про створення ЄСЗС) [8], перелік яких співвідноситься зі ст. ст. 18 та 27 ДЕС та передбачає такі функції: проведення спільної зовнішньої та безпекової політики (ст. 18 (2) ДЕС), забезпечення узгодженості зовнішніх дій ЄС (ст. 18 (4) ДЕС), головування у Раді іноземних справ (ст. 18 (3) ДЕС) та виконання обов'язків віце-президента Комісії. Останнє містить у собі не тільки обов'язки, покладені на Комісію в зовнішніх відносинах, але й координацію інших аспектів зовнішньої діяльності Союзу (ст. 18 (4) ДЕС). По-друге, ЄСЗС повинна допомогти Голові Європейської Ради, Голові Комісії та Комісії під час реалізації останніми повноважень у сфері зовнішніх відносин (п. 2 ст. 2 рішення про створення ЄСЗС) [8].

По-третє, ЄСЗС повинна підтримувати й співпрацювати з дипломатичними службами держав-членів, а також із Генеральним Секретаріатом Ради й службами Комісії з метою забезпечення узгодженості в питаннях зовнішньої політики, а також щодо узгодженості дій у сфері зовнішніх та інших справ (ст. 3 (1) Рішення про створення ЄСЗС; ст. 21 (3), ДЄС) [2, с. 8].

По-четверте, ЄСЗС повинна надавати підтримку й співпрацювати з іншими інституціями й установами Союзу, зокрема з Європейським парламентом (ст. 3 (4) Рішення про створення ЄСЗС) [8].

За винятком спільної зовнішньої політики, політики безпеки й оборони, цей перелік повноважень являє собою баланс між завданнями, покладеними на ЄСЗС, та завданнями, покладеними на Генеральний Секретаріат Ради й Комісію.

І хоча цей баланс передбачає існування спільного розуміння виконання завдань, що стоять перед Союзом, так званих «звичних завдань», цілком зрозуміло, що створення ЄСЗС має наслідком переважну функцію Верховного представника у сфері спільної зовнішньої та безпекової політики, зокрема щодо економічних і соціально-політичних питань у розрізі вироблення єдиної міжнародної (зовнішньої) позиції Союзу, що позбавляє Комісію контролю над більшою частиною спільних зовнішньополітичних питань Євросоюзу [11].

Створення ЄСЗС як органу, покликаного допомагати ефективній реалізації повноважень Верховним представником під час провадження спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, привело до того, що тепер у Євросоюзі є установа, яка паралельно з діяльністю Комісії забезпечує узгодженість зовнішніх дій Союзу, зокрема, з тих питань, що підпадають під компетенцію Комісії [10, с. 46]. Адже хоча ст. 2 Рішення про створення ЄСЗС має назву «Завдання ЄСЗС», вона не містить вичерпного переліку цих самих завдань. До того ж треба брати до уваги також інші положення вищезазначеного Рішення, такі як ст. 4 щодо управління ЄСЗС та ст. 5 щодо делегацій Союзу, а також завдання ЄСЗС, які випливають із діяльності та завдань Європейської Ради [11, с. 24].

Такий неконкретний і заплутаний підхід до визначення мандату ЄСЗС має згубний вплив на функціонування ЄСЗС загалом.

Складність і заплутаність правової бази існування ЄСЗС посилюється ст. 3 Рішення про створення ЄСЗС, яка передбачає широке коло колективних обов'язків.

Зокрема, ЄСЗС повинна співпрацювати з дипломатичними службами держав-членів; ЄСЗС та служби Комісії повинні проводити взаємні консультації з усіх питань щодо зовнішніх дій Союзу під час реалізації їхньої відповідної компетенції, за винятком питань у сфері спільної політики безпеки та оборони, а також ЄСЗС бере участь у підготовці та в процесуальних процедурах, пов'язаних із підготовкою Комісією актів у цій сфері (ст. 3 (2) Рішення про створення ЄСЗС).

Будь-яких конкретних повноважень щодо взаємодії з Радою законодавчо не передбачено, хоча їхня взаємодія впливає з положень ст. 4 (3) ДЄС щодо спільного обов'язку взаємного співробітництва, адже вичерпний перелік спільних обов'язків тільки б ускладнив й без того непростий механізм функціонування ЄСЗС, тоді як його роль – це функція своєрідного «мосту» між різними аспектами зовнішньополітичних відносин Союзу. ЄСЗС також відображає обов'язок Союзу забезпечити узгодже-

ність між різними сферами його зовнішніх дій і внутрішньою політикою, яка забезпечується Радою та Комісією за сприянням Верховного представника, що повинні співпрацювати в цьому напрямі (ст. 21 (3) ДЄС).

Така узгодженість може бути досягнута тільки завдяки тісному співробітництву між усіма сторонами: інституціями та установами ЄС, які діють у сфері зовнішніх відносин Союзу, а також державами-членами ЄС, як це передбачено не тільки ст. 3 Рішення про створення ЄСЗС, але й ст. 4 (3) та 13 (2) ДЄС.

Висновки. Створення ЄСЗС як органу, покликаного допомагати ефективній реалізації повноважень Верховним представником під час провадження спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, ознаменувало новий еволюційний етап у розвитку європейської дипломатії. Водночас створення ЄСЗС привело до того, що тепер в Євросоюзі є установа, яка паралельно з діяльністю Комісії забезпечує узгодженість зовнішніх дій Союзу, зокрема, з тих питань, що підпадають під компетенцію Комісії.

Реалізація функцій ЄСЗС ускладнюється також через невідомість його інституцією ЄС, через що ЄСЗС не має можливості достатньою та необхідною мірою підтримувати мандат Верховного представника в досягненні погоджених зовнішніх дій ЄС.

Тож подальші інтеграційні процеси, що відбуватимуться в Європейському Союзі, повинні бути також спрямовані на врегулювання проблемних аспектів у сфері провадження спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

Література:

1. Бабкина Е.В., Лойша Д.Н., Михалева Т.Н., Родич М.В., Шишкарева Т.Г. Европейское право: пособие. Минск: «Четыре четверти», 2015. 358 с.
2. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>.
3. EEAS Review 2013. URL: http://eeas.europa.eu/library/publications/2013/3/2013_eeas_review_en.pdf.
4. De Baere G., Wessel R.A. EU Law and the EEAS: Of Complex Competences and Constitutional Consequences. The EU's Diplomatic System: post-Westphalia and the European External Action Service: paper presentation. Europe House, London, UK, 19 November 2013. P. 1–14.
5. Cappelletti M., Seccombe M., Weiler J. Integration through Law: Europe and the American Federal Experience. New York: Walter de Gruyter & Co., 1986. 176 p.
6. Allott P. "The Concept of European Union" in A. Dashwood and A. Ward (eds). The Cambridge Yearbook of European Legal Studies. Oxford and Portland: Hart Publishing, 2000. 413 p.
7. Erkelens L., Blockmans St. Setting up the European External Action Service: an act of institutional balance. European Constitutional Law Review. 2012. P. 246–279.
8. Council Decision of 26 July 2010 establishing the organization and functioning of the European External Action Service. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010D0427>.
9. Van Vooren B. A legal-institutional perspective on the European External Action Service. Common Market Law Review. 2011. № 48. P. 475–502.
10. Wouters J., De Baere G., Van Vooren B. Raube K. Odermatt, Ramopoulos J., Van den Sanden T., Tanghe T. The Organization and Functioning of the European External Action Service: Achievements, Challenges and Opportunities. Brussels: European Parliament, Directorate-General for External Policies of the Union, Directorate B, Policy Department. 2013.

Могильчук Е. А. Европейская служба внешних связей как институция sui generis

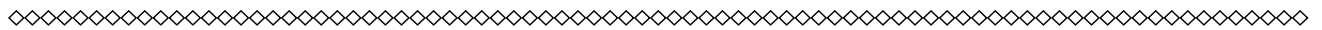
Аннотация. Научная статья посвящена рассмотрению особенностей Европейской службы внешних связей. Определяется ее роль в реализации дипломатической функции Европейского Союза. Рассмотрено отличия дипломатической функции ЕСВС от традиционной дипломатии, а также проанализировано нормативные положения Лиссабонского договора, которые регулируют формирование и функционирование Европейской службы внешних связей и исторические предпосылки их принятия.

Ключевые слова: Европейская служба внешних дел, Лиссабонский договор, внешнеполитическая функция, общая внешняя политика, Договор про Европейский Союз, решение об учреждении Европейской службы внешних связей.

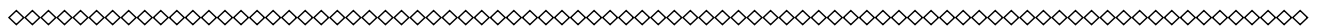
Mogilchuk O. European External Action Service as the institution “sui generis”

Summary. The scientific article is devoted to the peculiarities of the European External Action Service. It determined by its role in the implementation of the diplomatic function of the European Union. The differences in the diplomatic function of the EEAS from the traditional diplomacy are examined, and the regulations of the Lisbon Treaty governing the formation and operation of the European External Relations Service and the historical background for their adoption are analyzed.

Key words: European External Action Service, Lisbon Treaty, function of foreign policy, common foreign policy, Treaty of EU, Decision establishing the organization and functioning of the European External Action Service.

РЕЦЕНЗІЇ

*Лютіков П. С.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та господарського права
Запорізького національного університету*

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЧОРНОЇ ВІКТОРІЇ ГРИГОРІВНИ НА ТЕМУ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ В ПАРАДИГМІ ПРАВА»¹

У 2018 р. вийшла друком монографія В.Г. Чорної «Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права», яка є комплексним дослідженням адміністративно-правових обмежень у парадигмі права.

Визначаючи ступінь важливості цієї монографічної праці для сучасних вищих навчальних закладів України, насамперед варто акцентувати увагу на тому, що відповідно до Конституції України людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Відтак гарантування захисту прав і свобод громадян від застосування незаконних адміністративно-правових обмежень є передумовою захищеності життєво важливих інтересів громадян, за якої задовольняються їхні визначальні потреби, що є запорукою збереження людського потенціалу та сталого розвитку суспільства.

У монографічному дослідженні автором розкрито теоретичні підходи до поняття обмежень в адміністративному праві, зокрема, визначено методологію дослідження обмежень в адміністративному праві, розкрито генезис адміністративно-правових обмежень, досліджено юридичну природу, поняття й ознаки адміністративно-правових обмежень, а також розглянуто систему принципів регулювання адміністративно-правових обмежень.

Особливу увагу автор приділила механізму регулювання адміністративно-правових обмежень, розкриттю змісту й структури обмежувальних норм адміністративного права, визначенню сутності відносин адміністративно-правових обмежень, а також поняттю та змісту способів реалізації обмежувальних норм адміністративного права.

Під адміністративно-правовим режимом обмежувального спрямування запропоновано розуміти особливий вид правового режиму, в основу якого покладено застосування уповноваженим суб'єктом владних повноважень до суб'єктів адміністративного права певних правообмежувальних заходів, що визначають межі правової поведінки останніх на підставі нормативно-правового акта з метою реалізації змісту й призначення відповідного режиму. Досліджувані автором адміністративно-правові режими обмежувального спрямування запропоновано поділити на два види: 1) ті, які забезпечують функціонування адміністративно-правового режиму (мають постійний характер, допомагають реалізовувати його зміст, призначення, сутність тощо); 2) ті, що встановлюють безпосередньо адміністративно-правові обмеження (є тимчасовими, визначаються наявністю юридичного факту).

Окрему увагу автор приділила класифікації обмежень в адміністративному праві, розкрила види й систему адміністратив-

но-правових обмежень, з'ясувала зміст нормативно-правового регулювання адміністративно-правових обмежень, а також визначила види адміністративно-правових обмежень залежно від місця в предметі адміністративного права.

Також окреме місце в монографії отримало дослідження еволюції адміністративно-правових обмежень у законодавстві зарубіжних країн. Запропоновано імплементацію окремих обмежувальних практик зарубіжних країн у законодавство України.

Отже, монографія В.Г. Чорної «Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права» є справжнім науково-теоретичним надбанням у сучасній навчальній і науковій літературі, аналогів якому немає. Саме тому розроблення й видання праці академічного рівня Чорної Вікторії Григорівни є важливою подією в науковому світі України.

Варто зазначити, що в основу названої монографії автором були покладені ґрунтовні напрацювання попередніх років, зроблені докторами юридичних наук, професорами В.Б. Авер'яновим, Ю.П. Битяком, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаковим, О.В. Кузьменко, Т.О. Мацелик, О.І. Миколенко, Н.М. Мироненко, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, І.М. Пахомовим, В.П. Петковим, С.В. Петковим, В.Ф. Погорілко, О.П. Рябченко, А.О. Селівановим, В.М. Селівановим, В.Ф. Сіренком, М.М. Тищенко, В.І. Шакуном та іншими.

Чітко визначена мета й логічно продумана структура монографічного дослідження дали можливість вирішити такі поставлені конкретні завдання:

- розкрити методологію дослідження обмежень в адміністративному праві;
- здійснити характеристику вчень про правові обмеження;
- дослідити генезис адміністративно-правових обмежень;
- визначити юридичну природу, поняття й ознаки адміністративно-правових обмежень;
- з'ясувати зміст принципів регулювання адміністративно-правових обмежень;
- розкрити види адміністративно-правових обмежень;
- проаналізувати обмежувальні норми адміністративного права;
- з'ясувати зміст відносин адміністративно-правових обмежень;
- визначити засади реалізації обмежувальних норм адміністративного права;
- з'ясувати особливості дотримання принципів верховенства закону та верховенства права у сфері адміністративно-правових обмежень;
- розкрити мету й функції адміністративно-правових обмежень;

¹ Чорна В.Г. Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018.

- вивчити адміністративно-правові інститути обмежувального спрямування;
 - розкрити сутність адміністративно-правових режимів обмежувального спрямування;
 - виокремити обмеження у сфері прав людини й громадянина;
 - визначити обмеження у сфері публічної служби та протидії корупції;
 - розкрити сутність обмежень, що містяться в структурі адміністративно-правової норми;
 - визначити обмеження, які виокремлюються залежно від предмета правового регулювання;
 - розкрити зміст обмежень, що залежать від обсягу;
 - виокремити обмеження залежно від часу дії;
 - виділити обмеження залежно від сутності та призначення;
 - проаналізувати еволюцію адміністративно-правових обмежень у законодавстві зарубіжних країн;
 - вивчити практику Європейського суду з прав людини із застосування адміністративно-правових обмежень;
 - запропонувати шляхи імплементації обмежувальних практик зарубіжних країн у законодавство України;
 - виробити конкретні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення обмежень в адміністративному праві.
- Ознайомлення зі змістом монографічної роботи дає змогу стверджувати, що добре продумана структура монографії, яка складається з п'яти розділів, що включають у себе п'ятнадцять підрозділів, дає можливість викласти матеріал логічно й по-

слідовно: від розкриття детермінанти обмеження в сучасній адміністративно-правовій парадигмі до імплементації міжнародного досвіду щодо імплементації обмежувальних практик зарубіжних країн у законодавство України.

Рецензована робота є актуальною й необхідною для розвитку правової науки загалом та адміністративної науки зокрема. На нашу думку, опублікування монографії В.Г. Чорної «Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права» є необхідним кроком до розбудови демократичної держави.

Наведена бібліографія, її обсяги й періодичність свідчать про те, що автор ґрунтувала викладений матеріал на працях учених різних країн і різних часів, що, безумовно, вказує на додержання нею принципу плюралізму в наукових дослідженнях.

Загалом можна стверджувати, що рецензована монографія В.Г. Чорної «Адміністративно-правові обмеження в парадигмі права» є вагомим внеском у розвиток адміністративно-правової науки України. Її поява здається більш ніж своєчасною, оскільки саме такі монографічні праці дають змогу студентам, здобувачам, аспірантам, докторантам України здобути якісні знання щодо адміністративно-правових обмежень у праві. Репрезентована наукова праця, безумовно, є корисною для використання в навчальному та науково-дослідному процесі у вищих навчальних закладах.

Результати дослідження можуть бути використані в подальших наукових розробках із цієї проблематики, навчальному й науково-дослідному процесі, практичній діяльності та законодавчому процесі.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Тицька Я. О.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ..... 4

Сидоренко О. М., Таран З. В.

АКСІОЛОГІЧНІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВИХ НОРМ В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ..... 8

Білоус О. В.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМУ..... 12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Баранов С. О.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ..... 16

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Ковалко Н. М.

ВИДИ КОРПОРАТИВНИХ БЕЗДОКУМЕНТАРНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ У ПРАВІ ІСПАНІЇ..... 22

Коломоєць Н. В.

ЗМІСТ І СУТНІСТЬ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ..... 26

Стасюк О. Л.

МІЖНАРОДНИЙ ФАКТОР АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ В УКРАЇНІ..... 30

Резнік О. М.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... 34

Ляшко О. Б.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД НАДАННЯ

АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ..... 39

Воронятников О. О.

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ..... 43

Белій Є. Н.

СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ

ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я..... 47

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Блажівська Н. Є.

ВПЛИВ ІНФЛЯЦІЇ НА ЗАХИСТ МАЙНОВИХ ПРАВ У КОНТЕКСТІ

ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ..... 54

Гуйван П. Д.

ЩОДО СУТНІСНИХ ВІДМІННОСТЕЙ ДАВНІСНИХ І ПРИСІЧНИХ СТРОКІВ..... 58

Філінович В. В.

ПЕРЕДАННЯ ПРАВ НА ДОМЕННЕ ІМ'Я ТА ЙОГО ТРАНСФЕР ДО ІНШОГО РЕЄСТРАТОРА..... 62

<i>Баб'юк М. П.</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ЯКІСТЬ НАДАННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ.....	65
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

<i>Федчишина К. В.</i> ЄДНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	72
--	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

<i>Сердюк П. П.</i> В ПОИСКАХ ГАРМОНІИ ПРЕСТУПНОСТИ.....	78
---	----

<i>Шевченко О. Д.</i> СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.....	83
---	----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Осетрова Є. С., Грига М. А.</i> ЩОДО МЕТИ ТА УМОВ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ.....	86
--	----

<i>Приходько В. О.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБЛІКІВ МВС УКРАЇНИ.....	90
--	----

<i>Барвенко В. К.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ СВІДКІВ І ПІДОЗРЮВАНИХ ОСІБ ЗІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ВОД.....	94
--	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

<i>Мохд Н. О.</i> ИСЛАМСКОЕ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО (СИЙАР): ГЕНЕЗИС И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ.....	100
--	-----

<i>Могильчук О. О.</i> ЄВРОПЕЙСЬКА СЛУЖБА ЗОВНІШНІХ СПРАВ ЯК УСТАНОВА SUI GENERIS.....	104
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Лютіков П. С.</i> РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЧОРНОЇ ВІКТОРІЇ ГРИГОРІВНИ НА ТЕМУ «АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ В ПАРАДИГМІ ПРАВА».....	110
--	-----

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік

№ 34, 2018

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка Семенченко Ю.С.

Підписано до друку 05.11.2018 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 13,88, ум.-друк. арк. 13,25.

Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1118/171.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua